

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Πτυχιακή Εργασία με Θέμα:
Τηλεόραση και κριτική στη Μεταπολίτευση, 1974-1981

Επόπτριες Καθηγήτριες:

Ματθαίου Άννα
Λαλιώτου Ιωάννα

Επόπτης Γ': Μπιλάλης Δημήτρης

Φοιτητής : Καράβας Παναγιώτης



Βόλος 2008





Σ' όβους είχαν το θράβος
να παλέψουν μόνου τους και
να φτάσουν στο γέρμα με
το κέρζι φυλά.

16/7/2008

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 6447/1
Ημερ. Εισ.: 16-07-2008
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: Δ
324.730 949 5
ΚΑΡ

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1^ο

Εισαγωγή – Οι πηγές και η βιβλιογραφία.....	1
1.1 Η εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα.....	7
1.2 Το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο της μεταπολίτευσης.....	12
1.3 Η μετάβαση στην δημοκρατία και το σύνταγμα του 1975	
Α) Το σύνταγμα ως διαδικασία εκδημοκρατισμού.....	22
Β) Το σύνταγμα και η ελληνική τηλεόραση.....	33
1.4 Οι κριτικές σπουδές της τηλεόρασης και το πρόγραμμα στην νεότερη περίοδο.....	43

Κεφάλαιο 2^ο

2.1 Το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης: εστίαση σε δύο επίπεδα.....	52
2.1 α) Η YENEΔ 1974-1981: Τομές και συνέχειες.....	55
2.1 β) Η δομή του προγράμματος της YENEΔ.....	59
2.2 Η κριτική στην YENEΔ.....	71

Κεφάλαιο 3^ο

3 Συμπεράσματα.....	86
Πηγές - Βιβλιογραφία	92
Επίμετρο.....	98

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή αποτελεί μια προσπάθεια να αναδειχθεί η σχέση ανάμεσα στην τεχνολογία της τηλεόρασης και την πολιτική στην Ελλάδα την περίοδο της μεταπολίτευσης. Συγκεκριμένα, διερευνάται ο βαθμός στον οποίο το παγκόσμιο παράδοξο της ύπαρξης ενός στρατιωτικού τηλεοπτικού σταθμού, της YENED, αποτέλεσε τροχοπέδη στην επίπονη προσπάθεια του πολιτικού κόσμου, και ιδιαίτερα της αστικής τάξης, να διαχειριστεί την εξουσία. Οι ιδιαιτερότητες της περιόδου, μετά την πτώση της δικτατορίας, δημιουργούν ένα ερευνητικό πεδίο ιδιαίτερα πρωτότυπο, χαρακτηριζόμενο από πληθώρα τομών σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, όσο όμως και συνεχιών που δημιουργούν χρήσιμα συμπεράσματα.

Στην ιδιαίτερα κρίσιμη μεταβατική περίοδο 1974-1981, η πολιτική στην Ελλάδα καλείται ουσιαστικά μετά από 25 χρόνια, την λήξη του εμφυλίου πολέμου, να διαχειριστεί ένα πραγματικά δημοκρατικό καθεστώς. Η Ελλάδα, την περίοδο της μεταπολίτευσης, παρουσιάζει ένα φιλελεύθερο χαρακτήρα, μια δημοκρατία περισσότερο αντιπροσωπευτική και ανεκτική από ποτέ. Η επικράτηση συνθηκών νομιμότητας και πολιτικής ομαλότητας, με αποκορύφωμα την νομιμοποίηση του ΚΚΕ, δημιούργησαν για πρώτη φορά ένα πρόσφορο περιβάλλον για την ανάπτυξη των θεμελιωδών αρχών της ισότητας και τη ελευθερίας, τόσο στην κοινωνία ή την πολιτική όσο και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Παράλληλα, η ισχυρή θέση που ο στρατός έχει λάβει στην δημόσια σφαίρα και σε όλες τις εκφάνσεις του πολιτικού χώρου παύει να υφίσταται πλέον καθώς, μετά την περίοδο της δικτατορίας και τα γεγονότα της Κύπρου, μειώνεται αισθητά η αξιοπιστία του στην δημόσια αντίληψη. Μοναδικός φορέας που εξακολουθεί να εκφράζει και να υπενθυμίζει την παρουσία του στρατού στο αντιπροσωπευτικότερο, πολιτικά, σύστημα της ιστορίας του ελληνικού κράτους είναι η τηλεόραση των Ενόπλων Δυνάμεων.

Η τεχνολογία της τηλεόρασης, στο μεταίχμιο αυτής της τομής, δημιουργεί πολλά ερωτήματα σχετικά με την θέση, την μορφή και την λειτουργία της μέσα στις νέες συνθήκες. Αποτελώντας ένα μέσο ήδη διαμορφωμένο σε συνθήκες τεχνητές, στην περίοδο της δικτατορίας, η τηλεόραση κλήθηκε να υπηρετήσει τους σκοπούς και τα μέσα μιας πραγματικής συγκυρίας, μιας δημοκρατίας δυτικού τύπου. Μέσα σε ένα ολοκληρωτικά ξένο προς την φύση της περιβάλλον, η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων συνέχισε να λειτουργεί κάτω από την κατακραυγή της δημόσιας σφαίρας και απέναντι σε κάθε αίσθηση νομιμότητας. Παράλληλα, διοικούμενη από

στρατιωτικούς, αποτέλεσε φαινόμενο παγκόσμιας πρωτοτυπίας, το οποίο ακόμα και στα βίαια καθεστώτα της Λατινικής Αμερικής εκείνης της περιόδου δεν απαντάται. Μέσα σε συνθήκες ελεύθερης έκφρασης, η YENEΔ, αντιπροσωπεύοντας ουσιαστικά ένα κομμάτι της παρελθούσας περιόδου, αποτέλεσε μια συνέχεια ανάμεσα σε πολλές τομές, με τις οποίες, φυσικά, ερχόταν σε πλήρη αντίθεση Για πρώτη φορά από την εμφάνιση της, η τηλεόραση στην Ελλάδα αποτελούσε αντικείμενο ελεύθερης, και μάλιστα οξείας, κριτικής. Ο στρατός, με την παραπάνω λογική, εμφανίζει έναν πλήρως αντιφατικό χαρακτήρα, η αξία του οποίου έγκειται στην προσπάθεια των Ενόπλων Δυνάμεων να συνεχίσουν να διεκδικούν μερίδιο πολιτικής αναγνώρισης και λειτουργίας ενός εξουσιαστικού φορέα, διαμορφώνοντας συνειδήσεις και αναπαράγοντας έναν λόγο που σχετιζόταν με το παρελθόν, αλλά όχι και το παρόν.

Τα παραπάνω δεδομένα της περιόδου, θεωρούμε πως αποτέλεσαν στοιχεία, τα οποία επηρέασαν και διαμόρφωσαν τον προγραμματισμό της YENEΔ σε έντονο βαθμό. Συγκεκριμένα, διερευνάται :

α) Η μορφή, η νομική υπόσταση και ο τρόπος λειτουργίας του τηλεοπτικού σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων.

β) Η μορφή του προγραμματισμού του.

γ) Ο βαθμός στον οποίο η λειτουργία και ο προγραμματισμός του σταθμού αποτελεί μια προσπάθεια του στρατού να λειτουργήσει ως αντίθετος ή εναλλακτικός πόλος εξουσίας.

Στα παραπάνω πλαίσια, δημιουργούνται χρήσιμα συμπεράσματα για την λειτουργία της τηλεόρασης υπό τις Ένοπλες Δυνάμεις. Παράλληλα, το γεγονός αυτό αποτελεί ένα φαινόμενο αξιοπρόσεκτο, όχι στο βαθμό της δράσης και της καθεαυτής ανάμειξης του στρατού στα πολιτικά, αλλά και λόγω της ανεκτικότητας της αστικής εξουσίας απέναντι του στην περίοδο αυτή, γεγονός που δημιουργεί ποικίλα ερωτήματα. Παράλληλα, η προσπάθεια του στρατού να ελέγξει και να χρησιμοποιήσει το μέσο της τηλεόρασης για αυτό το σκοπό, δημιουργεί νέα δεδομένα για την σημασία της τηλεόρασης στο ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο.

Περιγραφή πηγών και βιβλιογραφίας

Η συλλογή υλικού για μια περίοδο όπως η μεταπολίτευση, η οποία δεν έχει ερευνηθεί στο βαθμό που επιτάσσουν οι σύγχρονες τάσεις της έρευνας, κινήθηκε στα πλαίσια της συγκέντρωσης πρωτογενούς υλικού και τεκμηριωμένων μελετών που θα ασχολούνται με την περίοδο αυτή σε όλες της τις προεκτάσεις, όχι μόνο γεγονοτολογικά ή αποκλειστικά εμπειρικά στοιχεία. Ο διαχωρισμός και η ταξινόμηση ενός τέτοιου υλικού, αποτελεί μια ιδιαίτερη προσπάθεια που χρειάζεται προσοχή αλλά παράλληλα προκαλεί το ενδιαφέρον, καθώς ο σύγχρονος ερευνητής βίωσε ή βιώνει στην τελευταία της φάση την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Σε επίπεδο πρωτογενών πηγών, δεδομένης της σχετικά καθυστερημένης εμφάνισης της τηλεόρασης στην Ελλάδα, τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεση μας κρίνονται ιδιαίτερα ικανοποιητικά. Συγκεκριμένα, για να έλθει σε πέρας η εργασία αυτή, αναζητήθηκαν σε βάθος ενός έτους και τέθηκαν στην διαθεσιμότητα του ερευνητή:

- Πρωτογενές υλικό:

1) **Κρατικά Έγγραφα :** Η διαθεσιμότητα των κρατικών εγγράφων μέσω του φωτογραφημένου αρχείου (microfilms) της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων¹ και των Γενικών Αρχείων του Κράτους αποτέλεσε τον πλέον απαραίτητο σύμβουλο στις αναζητήσεις του μελετητή για την εκπόνηση της εργασίας αυτής:

α) Τα Φύλλα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ), παρέχουν ως δημοσιευμένα έγγραφα το επίσημο θεσμικό πλαίσιο γύρω από το οποίο οργανώθηκε η Ραδιοφωνία και η Τηλεόραση στην Ελλάδα, τις νομοθετικές εξελίξεις και διαφοροποιήσεις που έλαβε το μέσο, καθώς και το πλαίσιο της λειτουργίας του πολιτεύματος .

β) Τα Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων μας παρέχουν ένα λιγότερο αποδεικτικό, σε σχέση με τα ΦΕΚ, πλαίσιο, καθώς αντικατοπτρίζουν τις απόψεις του πολιτικού κόσμου μέσα στα πλαίσια συζητήσεων. Ωστόσο, μέσα από το πλαίσιο αυτό, έχουμε την δυνατότητα να εντοπίσουμε και να διαχειριστούμε μέσα από ποιες διαδικασίες προέκυψε το νομοθετικό πλαίσιο της

¹ Πρώην Δημόσιο Καπνεργοστάσιο, Λένορμαν 218.

Ραδιοφωνίας και της Τηλεόρασης στην Ελλάδα, να κατανοήσουμε δηλαδή το λεγόμενο «πνεύμα των νόμων». Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πρακτικά αυτά καθώς η περίοδος αυτή αποτελεί την πιο δημοκρατική στην λειτουργία του ελληνικού κοινοβουλίου. Με την έννοια αυτή, η πλήρης ελευθεροστομία που παρέχεται υπό αυτό το καθεστώς, δημιούργησε ενδιαφέρουσες συζητήσεις που αποκαλύπτουν την έντονη κριτική διάθεση του πολιτικού κόσμου απέναντι στην τηλεόραση. Παράλληλα, μπορούμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τις πολιτικές συνθήκες της περιόδου και να γίνει αντιληπτή από τον ερευνητή η δημόσια σφαίρα της περιόδου.

2) Ημερήσιος και περιοδικός τύπος : Η αναζήτηση εφημερίδων και περιοδικών από το 1974 έως το 1981 αποτέλεσε ένα πραγματικά χρήσιμο εργαλείο στην προσπάθεια κατανόησης του πολιτικού και κοινωνικού κλίματος της μεταπολιτευτικής περιόδου στην Ελλάδα. Παράλληλα, αποτελούν έντυπη απόδειξη και μέσω διαστάυρωσης των πληροφοριών, που παρέχουν διάφοροι ερευνητές ή βιογράφοι της περιόδου. Η ουσιαστική συμβολή του εφήμερου κυρίως τύπου έγκειται στην συλλογή, καταγραφή και συστηματική μελέτη συνολικά άνω των 800 ημερησίων προγραμμάτων της ΥΠΕΝΕΔ. Η εφημερίδες αυτές είναι *Το Βήμα*, *Η Αυγή*, *Ο Ριζοσπάστης*, *Η Βραδυνή*, *Ο Ελεύθερος Κόσμος*. Η προσφορά των εφημερίδων αυτών, λόγω της μοναδικότητας των άρθρων τους που αφορούν την τηλεόραση, είναι τεράστια. Μέσα από εφημερίδες που αντικατοπτρίζουν όλο το φάσμα των πολιτικών τοποθετήσεων, ο σύγχρονος μελετητής αντλεί ανεξάντλητο υλικό, το οποίο αφορά την κριτική τόσο του πολιτικού κόσμου όσο και των υπόλοιπων μέσων ενημέρωσης απέναντι στην τηλεόραση. Προς τέρψη του σύγχρονου μελετητή, το ευχάριστο ερευνητικό περιβάλλον της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων (πρώην Δημόσιο Καπνεργαστάσιο), παρέχει πληρότητα στην αναζήτηση πρωτογενούς υλικού, υποβοηθούμενο άριστα από την χρήση των νέων τεχνολογιών. Προς απογοήτευση του σύγχρονου μελετητή, η συλλογή Αρχείου/Μουσείου της ΕΡΤ, όσον αφορά τα περιοδικά *Ραδιοπρόγραμμα* και *Ραδιοτηλεόραση*, είναι περιορισμένη, καθώς τα διαθέσιμα τεύχη είναι ελάχιστα, ενώ παράλληλα η γραφειοκρατικού τύπου πλέον οργάνωση του αρχείου δυσχεραίνει την προσβασιμότητα των ιστορικών τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητα του υλικού, το οποίο, κατά τα λοιπά, αξιοποιείται για αναπαραγωγή και μεταπώληση μέσω του περιοδικού *Ραδιοτηλεόραση*, αλλά όχι για τεκμηρίωση.

3) **Διαδίκτυο:** Με την πάροδο των ετών, το διαδίκτυο αποτελεί όλο και περισσότερο έναν αξιόπιστο φορέα πληροφοριών. Ωστόσο, ο σύγχρονος ερευνητής οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός λόγω της πληθώρας των πληροφοριών που είναι σε διάθεση να διαχειριστεί, καθώς αρκετές από αυτές αποτελούν αμφισβητούμενης προέλευσης ατεκμηρίωτα στοιχεία. Συγκεκριμένα, πληθώρα μαρτυριών για την περίοδο 1974-1981 μπορούν να βρεθούν, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες λόγω των λίγων επιστημονικών μελετών που υφίστανται. Παράλληλα, μέσω διαδικτύου ο σύγχρονος μελετητής έχει την δυνατότητα να επικοινωνήσει με πολλές βιβλιοθήκες ώστε να αντλήσει βιβλιογραφία και να αναζητήσει πληροφορίες κάθε είδους. Στην παρούσα εργασία διεξήχθη και ηλεκτρονική συνέντευξη μέσω e-mail, η οποία διευκόλυνε την έρευνα σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό.

4) **Απομνημονεύματα και αυτοβιογραφίες :** Είναι γεγονός πως για μια περίοδο που απολαμβάνει της αδιαφορίας των σύγχρονων μελετητών, τα απομνημονεύματα και οι αυτοβιογραφίες επιφανών προσώπων που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα, αποτελούν χρήσιμα και απαραίτητα στοιχεία που αποδεικνύουν τις απόψεις και τις ιδεολογικές τοποθετήσεις ανθρώπων που επηρέασαν με την δημόσια σφαίρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την περίοδο αυτή αποτελούν τα αρχεία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, καθώς, και ειδικότερα για την ελληνική τηλεόραση, το βιβλίο του Ρ. Μανθούλη, το οποίο ουσιαστικά μέσα από την εξιστόρηση της καριέρας του, εξιστορεί την πορεία της τηλεόρασης στην Ελλάδα από το 1974 και έπειτα.

Όσον αφορά τις δευτερογενείς πηγές, η βιβλιογραφία που ασχολείται με την κριτική της τηλεόρασης εμφανίζει όλο και περισσότερη συχνότητα, καθώς και τα επιστημονικά άρθρα της, ανά τον κόσμο, πανεπιστημιακής κοινότητας². Το θεωρητικό πλαίσιο αυτού του υλικού δίνει την δυνατότητα στους μελετητές να μελετήσουν το φαινόμενο της τηλεόρασης σε βάθος, καθώς η τηλεταία αποτελεί ένα από τα βασικότερα αντικείμενα ενασχόλησης των πολιτισμικών σπουδών τα τελευταία χρόνια. Διαφορετικές τάσεις και προσεγγίσεις παρέχουν την δυνατότητα για πολύπλευρη ενασχόληση με το αντικείμενο και όχι μια ανακύκλωση απόψεων, αλλά παραγωγή λόγου ακόμη και επάνω στα γεγραμμένα. Η δραστηριότητα των Νεομαρξιστών κριτικών εμπλουτίζεται με μια πληθώρα νέων μελετών και προσεγγίσεων γύρω από το φαινόμενο της τηλεόρασης.

² Οι πολιτισμικές σπουδές της τηλεόρασης ανθούν σε Πανεπιστημιακά Τμήματα της Αγγλίας και των Η.Π.Α.

Η ελληνική τηλεόραση, δυστυχώς δεν αποτελεί έναν τομέα ο οποίος να έχει μελετηθεί επαρκώς. Ιδιαίτερα η περίοδος 1974-1981, τόσο όσον αφορά τα ιστορικά της δεδομένα όσο και τα τηλεοπτικά, εμφανίζεται να αποτελεί ταμπού για τους σύγχρονους μελετητές. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μόνη αξιόλογη μελέτη της μεταπολιτευτικής περιόδου είναι αυτή της Ελληνικής Εταιρίας Πολιτικής Επιστήμης, η οποία αποτελεί έκδοση εισηγήσεων που ανακοινώθηκαν στο Δ΄ Διεθνές συνέδριο για την Δημοκρατία στην Ελλάδα. Όσον αφορά την ελληνική τηλεόραση, δεν παρατηρείται εκτεταμένη διάθεση επιστημονικής μελέτης του φαινομένου από την εμφάνισή του στην χώρα, το 1965, έως το 1981. Η πληθώρα των δεδομένων και η πολυπλοκότητα της περιόδου αποτελούν προφανώς τροχοπέδη στην έρευνα. Στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκε στο έπακρο η διαθέσιμη βιβλιογραφία³ καθώς δημιουργήθηκαν επιπλέον και παρέχονται πίνακες που απεικονίζουν διαγραμματικά τους μέσους όρους της διάρκειας των ημερησίων προγραμμάτων των δύο σταθμών της ελληνικής τηλεόρασης και την παραγωγή ελληνικών σειρών προς εκμετάλλευση από αυτούς.

³ Η παραπάνω βιβλιογραφία βρίσκεται σε αφθονία τόσο στην νέα βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, όσο και στην βιβλιοθήκη του τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Κεφάλαιο Πρώτο

1.1 Η εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα

Η εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα, συμπίπτει χρονικά με μια περίοδο πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων για την χώρα, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Αποκλειστικός φορέας του ραδιοηλεκτρομαγνητικού φάσματος στην Ελλάδα υπήρξε το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ), το οποίο συστήθηκε και οργανώθηκε με την συντακτική πράξη 54 της 14^{ης} /15^{ης} Ιουνίου 1945.⁴ Παράλληλα, το 1951 με το νόμο 1663, προβλεπόταν η ίδρυση και λειτουργία ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών από τις ένοπλες δυνάμεις. Ο αναγκαστικός αυτός νόμος διατάχθηκε «λόγω υφισταμένης, κατεπειγούσης και αναποφεύκτου ανάγκης», αποφασίστηκε, δε, από το υπουργικό συμβούλιο και τέθηκε σε ισχύ πριν ακόμη ψηφιστεί από το κοινοβούλιο.⁵ Αξίζει να σημειώσουμε πως ο υφιστάμενος και κατεπείγον χαρακτήρας του νόμου αυτού παραπέμπει στην λογική της νομοθετικής δραστηριότητας του εμφυλίου πολέμου, όπου η χώρα κυβερνιόταν με νομοθετικά διατάγματα, ενώ παράλληλα θεωρείτο και αναπόφευκτος καθώς οι ραδιοφωνικοί σταθμοί των ενόπλων δυνάμεων λειτουργούσαν ήδη από την εποχή του εμφυλίου πολέμου. Με το νόμο 2312 του 1953, «Περί οργανώσεως και λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος», έγινε σαφής ο μονοπωλιακός χαρακτήρας του ΕΙΡ, ήδη από την πρώτη παράγραφο του νόμου, όπου αναφέρεται πως «η οργάνωσις, η διαχείρισις και εκμετάλλευσις του ραδιοφωνικού δικτύου της χώρας ανήκει εις το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας».⁶

Με τον όρο «Ραδιοφωνία» ο νομοθέτης εννοεί κάθε ραδιοηλεκτρική υπηρεσία εκπομπών, επομένως και τις εκπομπές τηλεόρασης.⁷ Επιπλέον, ο νόμος προέβλεπε πως όλες οι εγκαταστάσεις ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών που βρίσκονται στην Ελλάδα ως την ψήφιση του, περιέρχονται στην αποκλειστική χρήση του ΕΙΡ.⁸ Η αυτόνομη και παράλληλη λειτουργία ενός άλλου ραδιοτηλεοπτικού φορέα, αυτού των ενόπλων δυνάμεων, αποτελούσε μια εμφανή παραβίαση του μονοπωλίου του ΕΙΡ. Αυτό, έγινε φανερό στην περίπτωση της τηλεόρασης αρκετά αργότερα, με την εφαρμογή των νόμων και την ταυτόχρονη λειτουργία σταθμών τηλεοράσεως, από

⁴ Πρόδρομος Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, Σάκουλας, Αθήνα–Κομοτηνή 1989, σελ. 20.

⁵ Φ.Ε.Κ, Έτος 1951, Α', Φ. 45.

⁶ Φ.Ε.Κ, Έτος 1953, Α', Φ. 57.

⁷ Άρθρο 1, παρ. 1 του ν. 2312/1953.

⁸ Άρθρο 2, παρ. 2 του ν. 2312/1953.

πλευράς ΕΙΡ και ενόπλων δυνάμεων. Στο σημείο αυτό μπορούμε συνοπτικά να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις που σχετίστηκαν με την εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα και να αναλύσουμε τα κυριότερα σημεία που αφορούσαν την λειτουργία των σταθμών.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η κυβέρνηση της ΕΡΕ σκόπευε να χρησιμοποιήσει 15 εκατομ. δολάρια από τις πολεμικές αποζημιώσεις της Ιταλίας για την εγκατάσταση τηλεοπτικού δικτύου στην χώρα, μια πρόθεση που δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των αυξημένων αναγκών για χρήματα, ιδιαίτερα μετά τους σεισμούς που έπληξαν την Ελλάδα.⁹ Ωστόσο, τον Σεπτέμβριο του 1960, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ), στα πλαίσια διεξαγωγής της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), έθεσε σε εφαρμογή το πρώτο τηλεοπτικό πείραμα στα ελληνικά χρονικά. Χωρίς νομικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες, ανειδίκευτα, σε θέματα τηλεόραση, στελέχη της ΔΕΗ, εγκατέστησαν έναν σταθμό που εξέπεμπε τηλεοπτική εικόνα από το περίπτερο της επιχείρησης και προβαλλόταν από τις υπαίθριες τηλεοράσεις, εντός και εκτός της έκθεσης.¹⁰ Αυτός ο πρώτος προς διαμόρφωση τηλεοπτικός πυρήνας, με κέντρο την Θεσσαλονίκη, προσέκρουσε στους νομικούς περιορισμούς που επικαλέστηκε το ΕΙΡ και περιορίστηκε στην λειτουργία 21 ημερών, όσο διήρκεσε και η ΔΕΘ.¹¹ Ωστόσο, η ΔΕΗ όντας μια επιχείρηση που απολάμβανε των προνομίων του Δημοσίου, τον Δεκέμβρη του 1962, έθεσε σε λειτουργία στα κεντρικά γραφεία της επιχείρησης στην Αθήνα, τον πειραματικό τηλεοπτικό της σταθμό. Παράλληλα τοποθέτησε οθόνες σε κεντρικά σημεία της πόλης. Η ανάγκη για διαφήμιση του ομολογιακού της δανείου μέσω του τηλεοπτικού της σταθμού φαίνεται πως ώθησε την ΔΕΗ στην παράκαμψη της νομοθεσίας, στην οποία όμως προσέκρουσε ξανά και έπαυσε την λειτουργία του σταθμού.¹² Καθώς, κατά τη διάρκεια της ΔΕΘ του 1964, η ΔΕΗ επανέλαβε το ανάλογο εγχείρημα του 1960 με διευρυμένο σήμα και πολλαπλούς εγκατεστημένους δέκτες, όλα τα γεγονότα υποδεικνύουν πως η εγκατάσταση τηλεοπτικού δικτύου στην Ελλάδα ήταν βραχυπρόθεσμα αναπόφευκτη. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1965, λειτούργησε ο πρώτος πειραματικός σταθμός του ΕΙΡ που εξέπεμπε από το Ζάππειο Μέγαρο, ενώ στις 23 Φεβρουαρίου 1966, από το μέγαρο του ΟΤΕ άρχισε πλέον μια πιο οργανωμένη

⁹ Θ. Ζαχαρόπουλος, *Mass Media in Greece: power, politics and privatization*, Westport 1993, σ. 42.

¹⁰ Χριστίνα Μπονάρου, «Ελληνική Τηλεόραση, Δεσποινίς ετών 35», <<http://www.papaki.panteion.gr/teuxos5/television.htm>>. (24/4/2005).

¹¹ Γιώργος Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2002, σ. 26-27.

¹² Μανώλης Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 104.

εκπομπή τηλεοπτικού σήματος του ΕΙΡ. Η τελευταία αυτή ημερομηνία αποτελεί και την αντίστοιχη συμβατική της έναρξης της Ελληνικής Τηλεόρασης, καθώς περιελάμβανε πρόγραμμα εκπομπής διάρκειας δύο ωρών, ενώ είχε προηγηθεί και διαγωνισμός για την πρόσληψη τηλεπαρουσιαστριών.¹³

Η «Τηλεόρασις των Ενόπλων Δυνάμεων» (ΤΕΔ), προέκυψε στην ίδια ιδιόμορφη περίοδο, για την κοινωνική και πολιτική ζωή της Ελλάδας, με το ΕΙΡ. Η εμφάνιση των τηλεοπτικών πομπών των ενόπλων δυνάμεων στηρίχθηκε στον προαναφερθέντα νόμο του 1951, στο πρώτο άρθρο του οποίου επιτρεπόταν η εγκατάσταση και λειτουργία από το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης *«σταθμών ραδιοφωνίας ή τηλεοράσεως ή άλλης ραδιοηλεκτρικής εφαρμογής και κλήσεως, επί τω σκοπώ της διαφωτίσεως, διαπαιδαγωγήσεως ψυχαγωγίας και εξυψώσεως εν γένει του μορφωτικού επιπέδου των ενόπλων δυνάμεων, εν πολέμω δε επιπροσθέτως και δια την τόνωσιν του φρονήματος του αγωνιζομένου έθνους.»*¹⁴ Η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων βασισμένη στην υπάρχουσα αυτή νομοθεσία, η οποία υφίστατο κατά απόκλιση του νόμου 2312 του 1953, που απέδιδε το ραδιοφωνικό μονοπώλιο στο ΕΙΡ, το 1964 ζήτησε από τον Γ. Παπανδρέου να παραχωρηθεί άδεια στον ραδιοφωνικό σταθμό των ενόπλων δυνάμεων, ώστε να επεκταθεί και στο τηλεοπτικό πεδίο. Η κίνηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως προσπάθεια δημιουργίας αντίβαρου στο ΕΙΡ, το οποίο θεωρούσαν πως ελεγχόταν από την Ένωση Κέντρου. Η άρνηση της κυβέρνησης Παπανδρέου δεν αποθάρρυνε την στρατιωτική ηγεσία, η οποία εκμεταλλευόμενη την πτώση της Ένωσης Κέντρου δημιούργησε την κατάλληλη υποδομή για μετάδοση τηλεοπτικών προγραμμάτων.¹⁵ Το πρώτο επίσημο τηλεοπτικό πρόγραμμα της ΤΕΔ μεταδόθηκε από το κανάλι / δίαυλο 10, την Κυριακή 27 Φεβρουαρίου 1966, τέσσερις ημέρες μετά την έναρξη των εκπομπών του ΕΙΡ, από το κτήριο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, δίπλα στο Πεδίο του Άρεως.¹⁶ Στην περίπτωση των σταθμών των ενόπλων δυνάμεων η νομοθεσία που τους αφορούσε ήταν σαφώς σαφέστερη και πιο περιοριστική σε σχέση με το ΕΙΡ. Παρ' όλα αυτά, εκμεταλλευόμενες τον ρόλο τους, οι ένοπλες δυνάμεις επέκτειναν τις δραστηριότητές τους, ώστε να απευθύνονται όχι μόνο στα μέλη του στρατεύματος αλλά και στο κοινό. Τα προγράμματά τους δεν περιορίζονταν στους σκοπούς που ο νόμος του 1951 έθετε ρητά, αλλά περιείχαν και πολιτικό περιεχόμενο. Οι ραδιοσταθμοί των ενόπλων

¹³ Δ. Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σ. 108.

¹⁴ Π. Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, σ. 31.

¹⁵ Δ. Χαιρετάκης, *ό.π.*, σ. 110.

¹⁶ Γ. Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σ. 48.

δυσάμεων (και η ΤΕΔ από το 1966) παρέμεναν ουσιαστικά έξω από κάθε πολιτικό και επομένως κοινοβουλευτικό έλεγχο, δρώντας ως στοιχεία ενός αυτόνομου πόλου εξουσίας.

Είναι γεγονός πως η ΥΕΝΕΔ, με την ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου, επίσημα αποτελούσε τμήμα των ενόπλων δυνάμεων, γεγονός που δεν συμβάδιζε με το πνεύμα ενός ελεύθερου πολιτικού συστήματος, όπως αυτό χαρακτηριζόταν από τους πραξικοπηματίες.¹⁷ Η λειτουργία αυτού του σταθμού τηλεόρασης, κάτω από τις συνθήκες που δημιουργήθηκε και συνέχισε να εξελίσσεται, αποτελεί το αξιοπρόσεκτο σημείο προς μελέτη για τα τηλεοπτικά και ιστορικά δεδομένα, καθώς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διεκδίκησης του πολιτικού πεδίου από τον στρατό, ως βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ιστορίας της Ελλάδας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το 1949, έως το 1974, αλλά και έπειτα. Άλλωστε, η πολιτική διαχείριση της ίδιας της στρατιωτικής νίκης, μέσα από την διαμόρφωση ενός, σταθερού πλέγματος εξουσίας, αποτέλεσε την κυρίαρχη επιδίωξη, που όπως οι εξελίξεις απέδειξαν, καθόρισε και την μορφή του μετεμφυλιακού καθεστώτος.¹⁸

Η κατανόηση της προβληματικής γύρω από το ρόλο του στρατού στην κοινωνική και πολιτική ζωή της μετεμφυλιακής Ελλάδας εμφανίζεται ότι προκύπτει από την άρρηκτη σχέση του με την εξουσία της αστικής τάξης. Η σχέση αυτή εδραιώθηκε με το τέλος του εμφυλίου, όπου η στρατιωτική υπεροχή αποτέλεσε το μέσο για την πολιτική νίκη και επομένως ένα συστατικό στοιχείο της οργάνωσης της ηγεμονίας της αστικής τάξης.¹⁹ Η αντίληψη για τον ρόλο του στρατού, στην φάση αυτή, φαίνεται πως εκφραζόταν από την αυτονόητη ανάγκη για αναγνώριση του έργου του στρατεύματος αλλά και της ηγεσίας του στον «εθνικό αγώνα», καθώς και από την εναπόθεση της ασφάλειας και του μέλλοντος του έθνους στις ένοπλες δυνάμεις.²⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, στην περίοδο μετά τον πόλεμο βρίσκονται σε μια αντιφατική κατάσταση. Το αίτημα των Ελλήνων για δημοκρατία, λαϊκή κυριαρχία και εθνική ανεξαρτησία υπήρξε ουσιαστικό, ήδη από

¹⁷ Γεώργιος Παπαδόπουλος, «Προς την Ένωσιν Ευρωπαϊκού Οικονομικού Τύπου, 6/2/1969», *Το πιστεύω μας*, Έκδοσις Γενικής Διευθύνσεως Τύπου, τ. Δ', Αθήνα 1968, σ. 15.

¹⁸ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 9.

¹⁹ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σ. 226

²⁰ Οι απόψεις αυτές εκφράζονται εγγράφως στο επίσημο πρακτικό της πολιτικής συμφωνίας για σχηματισμό κυβέρνησης από τους Ν. Πλαστήρα, Σ. Βενιζέλο, Γ. Παπανδρέου και Εμμ. Τσουδερό που δόθηκε στον Βασιλιά Παύλο στις 12 Μαρτίου 1950. Πρβλ. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στην Χούντα*, τ. Α', Παπαζήσης, Αθήνα, 1977, σ. 97.

την συμφωνία της Βάρκιζας,²¹ δεν οδηγούσε όμως σε τελευταία ανάλυση στην υπέρβαση του συστήματος, ήταν και γινόταν εντός του πλαισίου του.²² Το σύστημα αυτό χαρακτηριζόταν από την υπάρχουσα τάση διαμόρφωσης ενός νόμιμου πολιτικού συστήματος, ενώ ταυτόχρονα εμφανιζόταν να λειτουργεί δυαδικά, αφού διαμορφωνόταν αργά αλλά σταθερά το αποκαλούμενο *παρακράτος*.

Εμφανιζόμενος όχι μόνο ως εγγυητής της ελευθερίας του έθνους αλλά και ως παράγοντας της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, ο στρατός ήταν λογικό να συνεχίσει να διεκδικεί πολιτική κυριαρχία σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. Η ίδια η διαπραγματευτική του δύναμη στο επίπεδο αυτό γινόταν ακόμα πιο εμφανής και ενισχυόταν με την κατοχή δικτύου ραδιοφώνου και τηλεόρασης. Ο τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων λειτούργησε με αυτόν τον τρόπο ως ένδειξη τόσο της διεκδίκησης του πολιτικού χώρου στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, όσο και της ασυμβατότητας που εξέφραζε το πολιτικό καθεστώς της χώρας σε σχέση με τα δημοκρατικά μοντέλα διακυβέρνησης, τόσο πριν την 21^η Απριλίου 1967 όσο και έπειτα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ. Παπαθανασόπουλος, «η σύσταση ενός τέτοιου ραδιοτηλεοπτικού σταθμού, αποτελεί μοναδική περίπτωση στα ραδιοτηλεοπτικά χρονικά της ευρωπαϊκής ραδιοτηλεόρασης».²³ Η ελληνική τηλεόραση σε αυτό το πλαίσιο αποτελεί ένα παράδειγμα της αντινομίας ανάμεσα στο στρατό και στην εκάστοτε πολιτική ηγεσία της χώρας, για την διεκδίκηση του πολιτικού χώρου και της εξουσίας.

²¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ.154-155.

²² Νίκος Κοτζιάς, «Η Κοινωνία της Συνενοχής, Κρατική Νομιμότητα και Νομιμοποίηση», *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σ. 146.

²³ Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, σελ. σ. 261.

1.2 Το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο της μεταπολίτευσης

Ο χαρακτήρας της πολιτικής μεταβολής του Ιουλίου του 1974 αποδίδεται στην προσπάθεια για ομαλή μετάβαση προς την Δημοκρατία. Στις 21 Ιουλίου 1974, η στρατιωτική ηγεσία της χώρας, δηλαδή ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων στρατηγός Γρ. Μπονάνος και οι αρχηγοί των τριών κλάδων, Γαλατσάνος, Παπανικολάου και Αραπάκης, αποφάσισαν να αυτονομηθούν από τον Ιωαννίδη, που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ο αρχηγός της χούντας, και να κινηθούν προς την κατεύθυνση πολιτικοποίησης του καθεστώτος. Την επομένη, στις 22 Ιουλίου, οι φήμες περί επικείμενης ανατροπής του στρατιωτικού καθεστώτος μεγάλωναν και μία από αυτές ανέφερε ότι ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού στρατηγός Ντάβος μαζί με θωρακισμένες δυνάμεις κατευθυνόταν προς την πρωτεύουσα, έχοντας ως στόχο να καταλύσει τη δικτατορία. Η φήμη απέκτησε το χαρακτήρα της βεβαιότητας, όταν από το ραδιοσταθμό της Κολωνίας «Ντόιτσε Βέλε» - και στη συνέχεια από το ραδιοσταθμό του Παρισιού και το BBC - μεταδόθηκε μια διακήρυξη που αποδόθηκε σε 250 αξιωματικούς του Γ' Σώματος Στρατού²⁴. Η διακήρυξη αυτή ζητούσε τον τερματισμό της χούντας και το σχηματισμό κυβέρνησης, υπό την προεδρία του Κ. Καραμανλή²⁵.

Ετσι, φτάσαμε στην πολιτικοστρατιωτική σύσκεψη της 23ης Ιουλίου. Η στρατιωτικοπολιτική σύσκεψη, που έμελε να μείνει στην ιστορία ως σημείο - σταθμός που σηματοδοτούσε το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας και την επανέναρξη του αστικού κοινοβουλευτικού βίου, άρχισε στις 23 Ιούλη του 1974, στις 2, περίπου, το μεσημέρι, στα παλιά ανάκτορα. Από τους πολιτικούς, στη σύσκεψη συμμετείχαν ο Παν. Κανελλόπουλος, ο Γ. Μαύρος, ο Σπ. Μαρκεζίνης, ο Γ. Α. Νόβας, ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Π. Γαρουφαλιάς, ο Ξεν. Ζολώτας και ο Ευάγ. Αβέρωφ. Από τους στρατιωτικούς, παρόντες ήταν ο πρόεδρος της χουντικής δημοκρατίας

²⁴ Σόλ. Γρηγοριάδης: *«Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας»*, τ. 7, Καπόπουλος, Αθήνα 1980, σ. 285-286.

²⁵ Σε αυτή την ανακοίνωση οι αξιωματικοί καθιστούσαν υπεύθυνη την χούντα για την τουρκική επέμβαση στην Κύπρο και έθεταν μια σειρά από αξιώσεις για την λύση της κρίσης. Απαιτούσαν την επάνοδο του βασιλιά, αλλά και τη διενέργεια δημοψηφίσματος για το καθεστωτικό μετά την κατάπαυση της «εθνικής κρίσης» και την σύσταση ενός «Συμβουλίου Εθνικής Σωτηρίας». Σ' αυτό θα ελάμβαναν μέρος, εκτός από το βασιλιά και τον Καραμανλή, αντιπρόσωποι των δύο μεγάλων κομμάτων και των νέων πολιτικών δυνάμεων, που δημιουργήθηκαν κατά την διάρκεια της δικτατορίας, όπως και ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, οι αρχηγοί των τριών όπλων, ο Πρόεδρος στρατηγός Γκιζίκης και ο αρχηγός του Γ' σώματος στρατού στρατηγός Ντάβος. Αυτό το συμβούλιο θα έπρεπε να επεξεργαστεί, σε συνεργασία με τον Μακάριο, μια νέα πολιτική διεξόδου από την κυπριακή κρίση, να προκηρύξει εκλογές και γενικά να λάβει όλα τα μέτρα για την λύση της εσωτερικής και εξωτερικής κρίσης. Στο ίδιο, σ. 336.

στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης, ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων στρατηγός Γρ. Μπονάνος, ο αρχηγός ΓΕΣ αντιστράτηγος Ανδρ. Γαλατσάνος, ο αρχηγός ΓΕΝ αντιναύαρχος Πέτρος Αραπάκης και ο αρχηγός ΓΕΑ Αλ. Παπανικολάου.

Υποστηρίζεται ότι στη σύσκεψη δεν κρατήθηκαν πρακτικά. Γι' αυτό κι όσα γνωρίζουμε για το περιεχόμενό της, τα γνωρίζουμε από τις μαρτυρίες των συμμετασχόντων. Από τις διάφορες, ωστόσο, μαρτυρίες, προκύπτει ότι η σύσκεψη απέρριψε το σχηματισμό κυβερνητικού σχήματος με τη συμμετοχή πολιτικών και στρατιωτικών και υιοθέτησε τη λύση μιας καθαρά πολιτικής κυβέρνησης. Επίσης, κοινή θέση πολιτικών και στρατιωτικών ήταν η κυβέρνηση να σχηματιστεί από πρόσωπα που προέρχονταν από το χώρο του Κέντρου και της Δεξιάς, και να αποκλειστούν οι κομμουνιστές και οι άλλες αριστερές δυνάμεις της εποχής²⁶. Στο ζήτημα της κυβέρνησης που θα διαδεχόταν τους πραξικοπηματίες, η σύσκεψη ενέκρινε αρχικά ένα κεντροδεξιό πολιτικό σχήμα, αποτελούμενο από την παλιά ΕΡΕ και την παλιά Ένωση Κέντρου, με πρωθυπουργό τον Π. Κανελλόπουλο και αντιπρόεδρο της κυβέρνησης τον Γ. Μαύρο²⁷. Στη συνέχεια όμως, όταν έγινε ένα διάλειμμα περίπου τριών ωρών για να σχηματισθεί ο κατάλογος του υπουργικού συμβουλίου, στο παρασκήνιο, οι πέντε στρατιωτικοί κι ένας πολιτικός, ο Ε. Αβέρωφ αποφάσισαν να καλέσουν τον Κ. Καραμανλή από το Παρίσι και να αναθέσουν σ' αυτόν το σχηματισμό κυβέρνησης²⁸.

Ο Καραμανλής έλειπε από την Ελλάδα και την ενεργό πολιτική δράση πάνω από δέκα χρόνια και δεν είχε φθαρεί στους πολιτικούς ανταγωνισμούς που ακολούθησαν της αποχώρησής του, ιδιαίτερα σε αυτούς της διετίας 1965-1967. Δεν πολιτεύτηκε ποτέ επικίνδυνα για το κοινωνικό καθεστώς και από άποψη ικανοτήτων θεωρείται πολιτική προσωπικότητα μεγάλου βεληνεκούς και ικανοποιητικής εμπειρίας στην εξουσία. Επομένως, είναι προφανές πως δεν μπορούσε να γίνεται καμία σοβαρή σκέψη για την οικοδόμηση ενός σταθερού και αποτελεσματικού

²⁶ Στ. Ψυχάρης, *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, Παπαζήσης, Αθήνα 1975, σ.159.

²⁷ Δάνης Παπαβασιλείου, *30 Χρόνια μεταπολίτευση, Ριζοσπάστης*, Τετάρτη 24 Ιουλίου 2002.

²⁸ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ.159-161.

αστικού μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος, χωρίς σ' αυτό να διαδραματίσει ρόλο ο Κ. Καραμανλής.

Στις 24 Ιουλίου 1974, στις 2 τα χαράματα, ο Κ. Καραμανλής έφτασε στην Ελλάδα με το προσωπικό αεροπλάνο του Γάλλου Προέδρου Ζισκάρ Ντ' Εστέν και λίγες ώρες αργότερα ορκίστηκε πρωθυπουργός²⁹ (εικ. σ.108) . Η κρισιμότητα της πολιτικής κατάστασης ωθούσε τον ίδιο, ως τον μόνο εναπομείναντα ισχυρό πολιτικό που εξέφραζε την προ του 1967 άρχουσα αστική τάξη, να θέτει ως βασικούς όρους ανάληψης της διακυβέρνησης, αφενός την μη ανάμειξη στρατιωτικών στις κινήσεις του και αφετέρου, την συμπαράσταση των πολιτικών δυνάμεων της χώρας προς το έργο του.³⁰ Αυτές οι πρώτες δηλώσεις του Κ. Καραμανλή αποδεικνύουν ταυτόχρονα πως το μεταπολιτευτικό σχήμα μπορούσε να δομηθεί μόνο πάνω στην αρχή ενός ιστορικού συμβιβασμού, ανάμεσα στις μετεμφυλιακές δομές εξουσίας και του αιτήματος για ριζική ανανέωση, ουσιαστική ελευθερία. Η παρουσία του Καραμανλή καθεαυτή, ωστόσο, υποδεικνύει την τάση για μια ανανεωτική παρουσία της διακυβέρνησης της αστικής τάξης, που έσπευσε να αναπληρώσει το εξουσιαστικό κενό που δημιουργήθηκε από το χάος της πολιτικής ανυπαρξίας των ενόπλων δυνάμεων και του κράτους «εκτάκτου ανάγκης» που για επτά έτη είχε δημιουργήσει η χούντα.

Η προσκλήση του Κ. Καραμανλή αποτελεί με την παραπάνω λογική, ουσιαστικά, μια εναλλακτική λύση που, όπως υποστηρίζει ο Δ. Χαραλάμπης, στόχευε στο να «περιοριστούν όσον το δυνατόν περισσότερο οι πολιτικές συνέπειες της κρίσης του κράτους εκτάκτου ανάγκης».³¹ Ο Στρατηγός Ντάβος και η ηγεσία του Γ' σώματος στρατού, με την καταλυτικού χαρακτήρα επιστολή τους επιχειρούσαν μια εναλλακτική λύση με διατήρηση των ουσιαστικών στοιχείων των μετεμφυλιακών δομών. Επιχείρησαν με αυτή την έννοια να επιτύχουν την μετάβαση από το κράτος εκτάκτου ανάγκης στον κοινοβουλευτισμό, με όσον το δυνατόν λιγότερες επιπτώσεις για την θέση του στρατιωτικού μηχανισμού τόσο στην δημόσια σφαίρα και το κοινό αίσθημα, όσο και στις δομές εξουσίας. Το εγχείρημα αυτό αποτελεί μια συνέχεια της μετεμφυλιακής αντιφατικής κατάστασης που χαρακτήρισε όλες τις δομές του ελληνικού κράτους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως ο Στρατηγός Γκιζίκης,

²⁹ Γ. Αναστασιάδης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.12, χ.χ., σ. 228.

³⁰ Βλ. τη δήλωση του Κ. Καραμανλή στις 29/7/1974: Πότης Παρασκευόπουλος: *Ο Καραμανλής στα χρόνια 1974-1985*, Φυτράκης, Αθήνα, σ. 27-28.

³¹ Δ. Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ. 337.

στην συνδιάσκεψη της 23^{ης} Ιουλίου 1974 ζήτησε την ανάληψη των υπουργείων Άμυνας, Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης από στρατιωτικούς, κάτι το οποίο δεν έγινε αποδεκτό. Προφανής στόχος του αιτήματος ήταν η διατήρηση του προσδιοριστικού ρόλου του στρατού μέσα στο κράτος. Ωστόσο, η πίεση των γεγονότων δεν επέτρεψε να εκφραστεί σαφώς και άμεσα η επιθυμία για αυτονομία των ενόπλων δυνάμεων.

Η στάση αυτή δημιούργησε πολλές ανασφάλειες στον πολιτικό κόσμο και απέδωσε στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας χαρακτήρα θνησιγενούς πολιτικού μορφώματος που καρκινοβατούσε, αφενός ανάμεσα στον κίνδυνο για έκρηξη πολέμου με την Τουρκία και αφετέρου, στον κίνδυνο για νέο πραξικοπήμα. Αποκαλυπτική είναι η αλληλογραφία του Αμερικανού Πρέσβη στην Αθήνα Χ. Τάσκα με τον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών, Χένρι Κίσιγκερ, όσον αφορά την κυβέρνηση που μόλις δημιουργήθηκε μετά την σύσκεψη της 23^{ης} Ιουλίου³². Κατα μία ειρωνική συγκυρία, το μετεμφυλιακό ιδεολογικό μόρφωμα περί «εσωτερικού» και «εξωτερικού» κινδύνου, από μυθολογικό στοιχείο ενός διαστρεβλωμένου ιδεολογικού λόγου, είχε μετατραπεί σε ένα πραγματικό κίνδυνο με υπαίτιο τον ίδιο τον θειασώτη του, την *Δεξιά* και τις *Ένοπλες Δυνάμεις*. Ακόμη, οι ένοπλες δυνάμεις, προκειμένου να διατηρήσουν την προνομιακή θέση τους μέσα στον κρατικό μηχανισμό, κάλεσαν τους πολιτικούς για λύση της κρίσης, γεγονός που εμφανίζει την κίνηση αυτή ως δική τους πρωτοβουλία. Άλλωστε, ο Κ. Καραμανλής *διορίστηκε*³³ Πρωθυπουργός από τον πολιτικό κόσμο και τις ένοπλες δυνάμεις, δεν του παρέδωσαν την εξουσία, όπως διαχέεται στον δημόσιο λόγο έως και σήμερα.

Η σύνθεση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας αντικατόπτριζε τόσο τα πάθη του παρελθόντος όσο και το όραμα του μέλλοντος. Αυτή περιελάμβανε εκτός από τον

³² Άρθρο του Μ. Ιγνατίου στο <<http://www.greeknewsonline.com/modules.php?name=News&file=print&sid=5309>>. **Τηλεγράφημα του Τάσκα στον Κίσιγκερ – 26 Ιουλίου 1974, Ωρα: 7.55 μ.μ.**: «Η συζήτηση μου με τον υπουργό Άμυνας Ευάγγελο Αβέρωφ, επιβεβαίωσε τους φόβους μου ότι η κυβέρνηση Καραμανλή αντιμετωπίζει σοβαρότατο πρόβλημα επιβίωσης τις επόμενες ημέρες, ίσως και αύριο. Πιστεύω ότι είναι σημαντικό να προσφέρουμε την μεγαλύτερη μας βοήθεια στον Καραμανλή ενόψει της σύγκρουσης (με τους στρατιωτικούς). Ο Αβέρωφ μου ζήτησε να μεταφέρουμε στον αρχηγό στρατού, Γαλατσάνο, ισχυρό υποστηρικτή του Ιωαννίδη, ότι εάν οι στρατιωτικοί ανατρέξουν την κυβέρνηση (Καραμανλή), οι Ην. Πολιτείες θα τερματίσουν την στρατιωτική βοήθεια (προς την Ελλάδα). Ο Αβέρωφ επιθυμεί να πούμε ότι πιστεύουμε πως ο Ιωαννίδης ήταν μία τεράστια αποτυχία και η επιστροφή του θα είναι καταστροφική για το ΝΑΤΟ και τις διμερείς μας σχέσεις».

³³ Δ.Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σ. 337.

βασικό πυρήνα της ηγεσίας της ΕΡΕ, κεντρώους όπως ο Γ. Μαύρος, ο Α. Κανελλόπουλος ή ο Γ. Μυλωνάς και σοσιαλδημοκράτες όπως ο Ι. Πεσμαζόγλου, ο Μπ. Πρωτόπαππας και ο Δ. Τσάτος³⁴. Ουσιαστικά, ο Κ. Καραμανλής στόχευε στην δημιουργία μιας αντιδικτατορικής εθνικής πολιτικής δύναμης, που θα υπερέβαινε το ιδεολογικό-πολιτικό προφίλ, αλλά και τον ιστορικό-πολιτικό χώρο της προδικτατορικής Δεξιάς. Παράλληλα, με τη πολυσυλλεκτικού πολιτικού χαρακτήρα σύνθεση αυτή, γινόταν σαφές πως στο άμεσο μέλλον τα κόμματα θα αποτελούσαν τους πρωταγωνιστές της Δημοκρατίας που γεννιόταν. Ωστόσο, η *μεταπολίτευση*, έχει ένα πιο σύνθετο περιεχόμενο, που τονίζει τον ιδιότυπο χαρακτήρα της: Η στρατοκρατική δικτατορία όχι μόνο δεν ανατράπηκε βίαια από ένα μαζικό κίνημα, αλλά, παρά την προφανή αποσύνθεση της, που οφείλεται στις εσωτερικές διαιρέσεις της και στην φθορά που της προξένησε ο αντιδικτατορικός αγώνας με κορύφωμα το «Πολυτεχνείο», και παρά την θεαματική κατάρρευσή της κάτω από το βάρος των ανομιμάτων της και των αποτυχιών της δεν έχασε, τουλάχιστον μέχρι την ψήφιση του συντάγματος του 1975, ορισμένους θύλακες ελέγχου και μερικά στηρίγματα, κυρίως στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας.³⁵ Την ιδιομορφία της τομής αυτής στην ιστορία της Ελλάδας υποδηλώνει στο επίπεδο των προσώπων και η διατήρηση του τυπικού εκπροσώπου της δικτατορίας Φ. Γκιζίκη στο αξίωμα του Προέδρου της δημοκρατίας ως την ανάδειξη της πρώτης μεταδικτατορικής βουλής. Αν και στην ουσία εντελώς παροπλισμένος και «διακοσμητικός», ο ρόλος του εμφανίζεται καταλυτικός στην ομαλή εξέλιξη των γεγονότων και παράλληλα αποδεικνύει την αντιφατική μορφή που το καθεστώς των συνταγματαρχών κληροδότησε στην μετά από αυτό περίοδο.

Η παρουσία της δικτατορίας, έστω και συμβολικά, στο ανώτατο αξίωμα προσέδιδε, με τα σημερινά δεδομένα, έναν ιδιότυπο χαρακτήρα στο ιστορικό γεγονός της αλλαγής και της σύνθεσης της νέας κυβέρνησης που ορκίστηκε ενώπιον του Φ. Γκιζίκη. Ωστόσο, με τα δεδομένα της περιόδου, ο Γκιζίκης λειτούργησε ως η μετριοπαθής πλευρά του στρατοκρατικού καθεστώτος, η οποία τέθηκε προ της κρισιμότητας της πλήρους διάλυσης του κράτους που σε στιγμές ακυβερνησίας είχε

³⁴ Για την σύνθεση της Κυβ. Εθν. Ενότητας, βλ. Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 230.

³⁵ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ε. Αβέρωφ: «Από την πρώτη στιγμή που έφτασα στο Πεντάγωνο, το απογευματινό της 24^{ης} Ιουλίου 1974, κατάλαβα ότι η κυβέρνηση ήταν αιχμάλωτη ουσιαστικά και ότι τίποτα δεν μπορούσε να γίνει εάν δεν ξεκαθάριζε η κατάσταση του στρατού»: Αναστασιάδη Γ, στο ίδιο, σ. 230.

την στοιχειώδη ευθύτητα και προνοητικότητα να σταθεί στο ύψος της περίπτωσης³⁶. Στο πλαίσιο αυτό, πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν πως ο Γκιζίκης αποτέλεσε το αντίβαρο στις πιέσεις των αμετανόητων χουντικών για μια παλινόρθωση της δικτατορίας.³⁷ Είναι ακόμη σαφές πως την άμεση περίοδο της παλινόρθωσης της δημοκρατίας επιχειρήθηκαν, όχι λίγες φορές, προσπάθειες για ανατροπή της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας ή της Κυβέρνησης Καραμανλή, έως ακόμη και αυτής του Ανδρέα Παπανδρέου³⁸. Πολλές από αυτές τις πληροφορίες κινούνταν και στα πλαίσια της εικοτολογίας, χωρίς ωστόσο να χρήζουν ιστορικής λήθης³⁹. «Κατά μια πληροφορία», σημειώνει στα απομνημονεύματά του ο τότε διευθυντής του πολιτικού γραφείου του πρωθυπουργού, Αγγελος Βλάχος, «το σχέδιο αφορούσε σύλληψη και απαγωγή του Καραμανλή. Άλλη πληροφορία ανέφερε ότι μερικές ομάδες αξιωματικών θα δημιουργούσαν αιματηρά επεισόδια και, με την πρόφαση επιβολής της τάξεως, θα έφερναν τεθωρακισμένα στην πρωτεύουσα για να επιβάλουν τους όρους τους». Πηγή ιδιαίτερης ανησυχίας αποτελούσαν οι μονάδες καταδρομών, «που εθεωρούντο άκρως χουντικές». Για την αντιμετώπισή τους, «στα ανοιχτά του Μεγάλου Πεύκου είχε αράξει ένα αντιτορπιλικό», που δεν έφυγε από εκεί παρά μόνο μετά τις εκλογές⁴⁰.

Χαρακτηριστικότερη είναι η περίπτωση της 11^{ης} Αυγούστου 1974, όταν διεξήχθη κρίσιμη σύσκεψη της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, όπου μετά από πληροφορίες για ενδεχόμενο πραξικόπημα, ο ίδιος ο Καραμανλής έχει περιγράψει πώς απείλησε με λαϊκή κινητοποίηση για να αναγκάσει τη στρατιωτική ηγεσία να συγκρατήσει τους υφισταμένους της. Επτά μήνες μετά την κατάρρευση της χούντας, όλοι οι κομματικοί μηχανισμοί κινητοποιήθηκαν. Κλείστηκαν παράνομα ραντεβού και τα στελέχη των κομμάτων έψαξαν για σίγουρα σπίτια-γιάφκες. Ήταν το περίφημο «πραξικόπημα της πιτζάμας», στις 24 Φεβρουαρίου 1975, η τελευταία δηλαδή οργανωμένη προσπάθεια των «Ιωαννιδικών» να ανακτήσουν την εξουσία, ή τουλάχιστον να επιβάλουν στους τότε κρατούντες κάποιο συμβιβασμό και να

³⁶ Εφημερίδα, *Απογευματινή*, Φύλλο της 5^{ης} Αυγούστου 1974.

³⁷ Σε διάλογο του με τον Καραμανλή, ο Γκιζίκης εμφανίζεται να υποστηρίζει πως είχε λάβει την απόφαση να παραιτηθεί από τις 23 Ιουλίου για να διευκολύνει τις εξελίξεις. Μετά από πρότροπή του δεύτερου, ο Γκιζίκης παρέμεινε στην θέση του μέχρι τις εκλογές για να βοηθήσει το έργο της κυβέρνησης. Αναστασιάδη Γ., *ό.π.*, σ. 231.

³⁸ «Επίδοξοι πραξικοπηματίες 1974-1983, Τα τανκς της Μεταπολίτευσης», άρθρο στο <<http://www.iospress.gr/ios2007/ios20070722.htm>>.

³⁹ Γ. Ράλλης, «Πολιτικές εκμυστηρεύσεις», Αθήνα 1990, σ. 177.

⁴⁰ Αγγελος Βλάχος, «Αποφοίτηση 1974», Ωκεανίδα, Αθήνα 2001, σ. 132-134.

εξασφαλίσουν την ατιμωρησία τους⁴¹. Ήταν σαφές πως ο Καραμανλής απολάμβανε της εμπιστοσύνης και των ξένων δυνάμεων.⁴² Αποτελεσματικότερη φαίνεται, όμως, πως υπήρξε η παρέμβαση του Άγγλου πρωθυπουργού Τζέιμς Κάλαχαν, που στις 18 Νοεμβρίου 1976 κάλεσε τον τέως βασιλιά Κωνσταντίνο και «του διαμήνυσε να μην αναμειγνύεται σε παρόμοιες δραστηριότητες όσο βρισκόταν επί βρετανικού εδάφους».⁴³ Μέσα σ' αυτό το κλίμα, όλα τα πολιτικά κόμματα διατηρούσαν επί μήνες ή και χρόνια μηχανισμούς «επαγρύπνησης», δηλαδή οργανωτικές μορφές για το πέρασμα στην παρανομία, στην περίπτωση που επανακάμψουν οι *χουντικοί*.⁴⁴ Οργανωμένη βάση είχαν βέβαια μόνο τα κόμματα της αριστεράς και ήταν φυσικό να διατηρήσουν τον παράνομο μηχανισμό τους, εφόσον επί μήνες επικρατούσε απόλυτη ανασφάλεια.⁴⁵

Στην πρώτη, άλλωστε, τηλεοπτική ομιλία του Κ. Καραμανλή «*επί τη αναλήψει διακυβερνήσεως της χώρας*» (σ.116), είναι σαφής η ανασφάλεια που περίτεχνα ο ρήτορας προσπαθεί να επικαλύψει, καθώς το κείμενο απευθύνεται σε ένα διττό αντιθετικό μοτίβο, *Λαός και Ένοπλες Δυνάμεις*. Ιδιαίτερα, ο ομιλητής απευθύνεται προς την νεολαία, αναγνωρίζοντας τον κοινωνικό αναβρασμό και την διαπραγματευτική δύναμη που απέκτησε πλέον η ελληνική κοινωνία, σε βαθμό εξίσου με το στρατό ή και περισσότερο μετά την κινητοποίηση του Πολυτεχνείου.

⁴¹ Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 232.

⁴² Βλ λεπτομέρειες στο αρχείο του Foreign Office 23 Δεκεμβρίου 1976, FCO9/2396, στο <<http://www.acrobase.gr/showthread.php?t=20898>>

⁴³ «*Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και κείμενα*», εκδ. Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής - Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, τ. 9ος, σ. 123-126.

⁴⁴ Οι επίδοξοι πραξικοπηματίες, σύμφωνα με το Αρχείο Καραμανλή, «φάνηκαν να κινούνται και πάλι στο τέλος του 1978. Και τότε, όμως, η αδυναμία τους να εξασφαλίσουν διεθνή υποστήριξη και -πάνω απ' όλα- υποστήριξη από τις Ένοπλες Δυνάμεις, υπήρξε καθοριστική για την αποτυχία των σχεδίων τους» (τ. 9ος, σ. 126). Όλη αυτή η κινητικότητα ελάχιστα θα γίνει αντιληπτή προς τα έξω, παρ' όλο που ο φόβος ενός πραξικοπήματος απασχολούσε κατά καιρούς τα αθηναϊκά ΜΜΕ. Τον Απρίλιο του 1980, «πληροφορίες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν μάλλον αξιόπιστες», οδήγησαν π.χ. στη λήψη αυξημένων μέτρων ασφαλείας. Μετά το 1976 σοβαρότερες ανησυχίες προκαλούν, ωστόσο, τα επίσημα ψυχροπολεμικά σχέδια δράσης των ενόπλων δυνάμεων («Ε», «Ιρίς», «Θάλεια» κ.λπ.), με τα οποία ο στρατός αναλαμβάνει σε περίπτωση «κρίσης» την καταστολή του «εσωτερικού εχθρού».

⁴⁵ Ο δημοσιογράφος Θανάσης Σκαμνάκης, μέλος του Γραφείου του Κ.Σ. της ΚΝΕ και γραμματέας της οργάνωσης της *Σπουδάζουσας* από τα χρόνια της χούντας και το πρώτο διάστημα μετά την πτώση της, θυμάται: «Για πολλά χρόνια μετά την κατάρρευση της χούντας το ενδεχόμενο ενός πραξικοπήματος, μιας βίαιης επιστροφής στο παρελθόν, παρέμενε ζωντανό και όριζε πολλά στοιχεία της πολιτικής δράσης. Μέχρι περίπου το φθινόπωρο, αν δεν με απατά η μνήμη, και ενώ η οργάνωση της Σπουδάζουσας είχε συγκροτήσει και παράταξη στα πανεπιστήμια και είχε ανοιχτή δράση, εξακολουθούσαμε να έχουμε παράλληλους παράνομους πυρήνες, που λειτουργούσαν με όλους τους κανόνες της συνωμοτικότητας, έτοιμοι να βγουν αμέσως στην παρανομία αν χρειαστεί. Αλλά και στη συνέχεια, εξακολουθούσαμε να διατηρούμε ένα τμήμα που έμενε "παράνομο", έτοιμο για κάθε ενδεχόμενο.

< <http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929a.htm>>

Παράλληλα, καταφέρει ένα πλήγμα στις προθέσεις των Ενόπλων Δυνάμεων για συνέχιση της ανάμειξης τους στα πολιτικά με πιο διακριτική παρουσία, θέτοντας απέναντι τους έναν «αντίπαλο», ο οποίος έχει την δύναμη να τους επιβληθεί καθώς, στην παρούσα φάση είναι επιστρατευμένος, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Στρέφοντας το ενδιαφέρον του πρωτίστως στον εξωτερικό κίνδυνο που απειλεί την Ελλάδα, ο ομιλητής διατυπώνει σαφώς πως πρόθεση του είναι «η ταχεία χάραξη της διαδικασίας που θα οδηγήσει στην θεμελίωση μιας πραγματικής και προοδευτικής Δημοκρατίας, στο πλαίσιο της οποίας θα έχουν θέση όλοι οι Έλληνες». Πρωτεριότητα της διακυβέρνησης εμφανίζεται πλέον ο αποκαλούμενος «εξωτερικός» κίνδυνος, μια απτή απειλή καθώς η Τουρκία έχει εισβάλει στην Κύπρο. Ωστόσο, είναι σαφέστατη η αναφορά και στον «εσωτερικό» κίνδυνο, καθώς ο Κ. Καραμανλής καλεί σε σύμπλευση στρατό και λαό. Στοχεύει στον κατευνασμό και την πρόληψη πιθανής κίνησης των ενόπλων δυνάμεων. Δεν μπορεί να αποκλειστεί, ωστόσο, πιθανή έξαρση κάποιου λαϊκού κινήματος. Ο Λαός, από αντίπαλο δέος του Έθνους, μετατράπηκε σε θεματοφύλακα αυτού, το λαϊκό άρχισε σταδιακά να αντικαθιστά το εθνικό. Είναι χαρακτηριστικό πως το απόγευμα της 23^{ης} Ιουλίου, πραγματοποιούνται συγκεντρώσεις χιλιάδων ανθρώπων στο κέντρο της Αθήνας, το χουντικό καθεστώς παρακολουθεί την αντίδραση του κόσμου που απαιτεί την αμνηστία όλων των πολιτικών κρατουμένων, την παραδειγματική τιμωρία των δικτατόρων και των συνεργατών τους, την αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, μια άλλη πορεία για την χώρα⁴⁶. Για την πρόληψη και αυτού του κινδύνου τονίζεται στην ομιλία πως, στην δημοκρατία που θα δημιουργηθεί, «θα έχουν θέση όλοι οι Έλληνες». Η αναφορά αυτή αποτελεί και μια εμφανή πρόθεση για την κατάργηση των κοινωνικών αποκλεισμών που προκάλεσε ο εμφύλιος πόλεμος. Άλλωστε, στις 26 Ιουλίου 1974, δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβέρνησης το Π. Διάταγμα 519/1974, η πρώτη επίσημη πολιτειακή πράξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με την οποία χορηγήθηκε αμνηστία στους πολιτικούς κρατουμένους και στους φυλακισμένους από την δικτατορία.⁴⁷ Η πτώση της δικτατορίας σήμανε το πέρασμα από την «ελεγχόμενη Δημοκρατία και το παρακράτος σε μια αυτορυθμιζόμενη Δημοκρατία και το Κράτος των κομμάτων».⁴⁸

⁴⁶ Δάνης Παπαβασιλείου, *30 Χρόνια μεταπολίτευση*, εφ. *Ριζοσπάστης*, Τετάρτη 24 Ιούλη 2002.

⁴⁷ Γ. Αναστασιάδης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.12, Εκδόσεις Αγγελάκη, χ.χ., σ. 232.

⁴⁸ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 32.

Η έμμεση απαίτηση για πολιτική ωριμότητα, στην ομιλία αυτή, υποδεικνύει έναν λανθάνοντα χαρακτήρα της ομιλίας που αποκαλύφθηκε αργότερα με την πράξη νομιμοποίησης του ΚΚΕ. Μη έχοντας την δυνατότητα να προβλέψουν και να αντιμετωπίσουν πιθανό εσωτερικό κίνημα, οι μετεμφυλιακές δομές, ενεργοποιήθηκαν και ενσαρκώθηκαν στην ομιλία Καραμανλή, προκειμένου να αποτελέσουν ανάχωμα στην αριστερά και τον πιθανό κίνδυνο να προκαλέσει κάποια εξέργεση, ανάλογη ή ισχυρότερη από αυτή του Πολυτεχνείου. Η αναφορά στην ομιλία, πως στην νέα διακυβέρνηση «θέση θα έχουν όλοι οι Έλληνες», αποτελεί μια είδους υπόσχεση στην αριστερά, προκειμένου να εξασφαλιστεί η αναμονή της, και η άμεση επακόλουθη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, μια προσπάθεια να αποδυναμωθεί η διαπραγματευτική δύναμη που αντλούσε εν δυνάμει από τον παράνομο χαρακτήρα του. Παράλληλα, η τακτική αυτή αποδεικνύει με την σειρά της πως η αστική άρχουσα τάξη, παρ' όλη την πιθανή υγιή θέληση της να απαλείψει τις ακρότητες του παρελθόντος, συνέχιζε να ασπάζεται τις θεωρίες των αποκλεισμών και της κινδυνολογίας που αναπτύχθηκαν μετεμφυλιακά⁴⁹. Στην περίοδο, ωστόσο, της δικτατορίας, η μετακίνηση των πόλων διακυβέρνησης από την αστική τάξη την ικανότητα να διαχειρίζεται την μετεμφυλιακή κρίση και να περιορίζει κάθε προσπάθεια δημοκρατικής κίνησης που εξέφραζε η αριστερά. Αυτό που δεν κατάφερε σε δύο δεκαετίες να κατορθώσει η αριστερά (και ιδιαίτερα το παράνομο ΚΚΕ) από μόνη της, της το παρέχει η δικτατορία. Μια δυναμική και μια απήχηση που μόνο με την περίοδο του εμφυλίου πολέμου μπορεί να συγκριθεί⁵⁰. Παράλληλα, η απήχηση αυτή συνδυάστηκε με την νομιμοποιητική βάση που στην συνείδηση του ελληνικού λαού είχε αποκτήσει μετά την δυναστικού χαρακτήρα διακυβέρνηση της χώρας από την δικτατορία. Ο αυτόνομος αυτός χαρακτήρας της αριστεράς, έχοντας λάβει πλέον ανεξέλεγκτο ρόλο από την άρχουσα αστική τάξη και τους μηχανισμούς επιβολής της, αποτελούσε, έστω και υπό την μορφή υπόθεσης, έναν κίνδυνο για αυτούς από την πτώση της δικτατορίας και έπειτα. Παράλληλα, είναι αυτονόητο πως το αντικομμουνιστικό θεσμικό σύστημα δεν μπορούσε να διατηρηθεί δεδομένης της επιθυμίας Καραμανλή,

⁴⁹ Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Φύλλο της 3^{ης} Αυγούστου 1974.

⁵⁰ Τη μεθεπόμενη μέρα, στις 24/9/1974, η «Νέα Ελλάδα» πανηγυρίζει από την πρώτη της σελίδα: «Νόμιμο το ΚΚΕ από χτες, καταργείται ο νόμος 509 του 1947 και επαναλειτουργούν τα κόμματα». Αναγγέλλει ακόμα ότι από την επομένη, 25/9, ξανακυκλοφορεί ο *Ριζοσπάστης*, όργανο της ΚΕ του ΚΚΕ, η κυκλοφορία του οποίου είχε επίσης απαγορευτεί. Βάσω Νιέρη, *30 Χρόνια Μεταπολίτευση*, εφ. *Ριζοσπάστης*, Κυριακή 24 Ιουλίου 2004.

όπως αυτή στο άμεσο μέλλον εκφράστηκε διακαώς, για ένταξη στους θεσμούς της Ευρώπης.

Η αναπαραγωγή του μετεμφυλιακού λόγου, μέσα από την αμιλία του Κ. Καραμανλή, καθώς και η πληθώρα γεγονότων και ενδείξεων παρέπεμπε σε ένα εκδημοκρατισμένο μεν, αλλά μετεμφυλιακό πεδίο, μια δημοκρατία που μόνο με βρέφος που προσπαθεί να ορθοποδήσει, μπορεί να συγκριθεί. Ένα «βρέφος» που μόνο τις δικές του φοβίες και αναστολές είχε να αντιμετωπίσει σε αυτή την πρώτη του ουσιαστική προσπάθεια από την γέννηση του ελληνικού Κράτους για «ορθοπόδηση», για Δημοκρατία, καθώς, τουλάχιστον σε πρακτικό επίπεδο, αλλά προφανώς όχι σε ιδεολογικό, είχε επιβληθεί στις Ένοπλες Δυνάμεις και τις προσπάθειες που κατέβαλαν κατά περιόδους να ανασυστήσουν το παρελθόν. Στην ιδρυτική διακήρυξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή του 1974, υπάρχουν τρεις φράσεις-κλειδιά ως προς την πάγια θέση της Ν.Δ., έναντι της πολώσεως και των διχαστικών παθών του παρελθόντος. Πρώτον: "Νέα Δημοκρατία" είναι η πολιτική παράταξη που αγνοεί τις διενέξεις και τους διχασμούς του παρελθόντος -που τόσα δεινά επεσώρρευσαν στον τόπο μας- και προσανατολίζεται στα ευρύτερα δυνατά σχήματα εθνικής ενότητας. Δεύτερον: Η παράταξη της "Νέας Δημοκρατίας" ζητεί για την πραγματοποίηση των σκοπών της την συνεργασία του ελληνικού λαού και ιδιαίτερα της νέας γενεάς. Και τρίτον: Η "Νέα Δημοκρατία" υπόσχεται ότι θα υπηρετεί πάντα και μόνον τα αληθινά συμφέροντα του Έθνους, που βρίσκονται πέρα και επάνω από τις παραπλανητικές ετικέτες της Δεξιάς, του Κέντρου και της Αριστεράς".⁵¹ Η διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, της ίδρυσης του ΠΑΣΟΚ, κινείται σε ανάλογα πλαίσια, καθώς αναζητά «α) Τιμωρία των ενόχων και των βασανιστών της χουντικής επταετίας και των υπεύθυνων της προδοσίας της Κύπρου. β) Πλήρη αποκατάσταση των θυμάτων της δικτατορίας. γ) Άμεση ακύρωση όλων των ανελεύθερων και καταπιεστικών έκτακτων μέτρων της χουντικής επταετίας, καθώς και των παρόμοιων νομοθετημάτων των προδικτατορικών κυβερνήσεων. δ) Εξασφάλιση της ελεύθερης επιστροφής των πολιτικών προσφύγων στην πατρίδα. ε) Εξυγίανση όλου του κρατικού μηχανισμού. στ) Εξάλειψη του παρακράτους και του κομματικού κράτους»⁵². Αυτή η άρνηση της μετεμφυλιακής εξουσιαστικής

⁵¹ Βλ. το πλήρες κείμενο στο < <http://www.bekiris.gr/diakiriksi.htm>> , <http://www.e-logos.gr/articles.asp?subject_id=41&subject2_id=&article=481&lang=GR>

⁵² Βλ. το πλήρες κείμενο στο <http://www.agp.gr/agp/content/Document.aspx?d=7&rd=5499005&f=1403&rf=1842884619&m=4731&rm=11896313&lf=2>.

στρατηγικής οδήγησε στην υλοποίηση της αστικής εναλλακτικής λύσης, επίσημα με τις εκλογές του 1974 και την ψήφιση του συντάγματος του 1975.

1.3 Η Μετάβαση στην Δημοκρατία και η σύνταξη του νέου Συντάγματος

Α. Το σύνταγμα ως διαδικασία εκδημοκρατισμού

Στις 17 Νοεμβρίου 1974 διεξήχθησαν, με πλήρεις πολιτικές ελευθερίες, οι γενικές εκλογές για την ανάδειξη εθνικής αντιπροσωπείας, που θα συνέτασσε και το νέο Σύνταγμα, της πρώτης κοινοβουλευτικής κυβέρνησης (σ. 99,100,101) . Νικητής των εκλογών υπήρξε το κόμμα της «Νέας Δημοκρατίας», με πρόεδρο τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και με ποσοστό ψήφων 54,37% και 220 έδρες στη Βουλή⁵³. Η εθνική αντιπροσωπεία που προήλθε από τις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 1974, ονομάστηκε «Έ Αναθεωρητική Βουλή», εξέλεξε δε πρόεδρο τον Κωνσταντίνο Παπακωνσταντίνου⁵⁴. Η πρώτη κοινοβουλευτική κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ορκίστηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1974.

Είναι σαφές πως για την κατανόηση νέου καταστατικού χάρτη είναι αδύνατον να παρακαμφθεί η παρέμβαση της δικτατορίας του 1967-1974 και το πολιτικό κλίμα που αυτή διαμόρφωσε. Η σημαντικότερη ίσως, είναι η απελευθέρωση των πολιτικών και ιδεολογικών δυνάμεων που επήλθε με την πτώση της⁵⁵. Οι πολιτικές αυτές δυνάμεις τελούσαν επί δεκαετίες υπό καθεστώς πλήρους φίμωσης. Το μεγάλο, με παγκόσμιες διαστάσεις, κίνημα των νέων κατά των καταλοίπων του θεσμικού και κοινωνικού αυταρχισμού, το κίνημα του Μάη του 1968, δεν έλαβε χώρα στην Ελλάδα. Βρήκε όμως την στιγμιαία αλλά καθοριστικής σημασίας έκφραση του στις εξεγέρσεις των φοιτητών της Νομικής Σχολής και του Πολυτεχνείου. Οι συνέπειες

⁵³ Τα λοιπά κόμματα: «Ένωσις Κέντρου- Νέες Δυνάμεις», με πρόεδρο τον Γεώργιο Μαύρο, με ποσοστό ψήφων 20,42% και 60 έδρες, «Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα», με πρόεδρο τον Ανδρέα Παπανδρέου, με ποσοστό ψήφων 13,38% και 12 έδρες, και «Ένωμένη Αριστερά», με πρόεδρο τον Ηλία Ηλιού, με ποσοστό ψήφων 9,4% και 8 έδρες.

⁵⁴ Νομικός και πολιτικός, πρόεδρος της Βουλής και αντιπρόεδρος της τελευταίας κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή. Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, επανήλθε στο προσκήνιο ως ένας από τους στενότερους συνεργάτες του Καραμανλή. Ανέλαβε το κρίσιμο υπουργείο Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, ενώ μετά τις εκλογές του 1974 έγινε πρόεδρος της Βουλής. Επανεξελέγη το 1977 και το 1981. Υπήρξε αντιπρόεδρος στην τελευταία κυβέρνηση Καραμανλή το 1977-80, καθώς και στην κυβέρνηση Ράλλη (1980-81).

⁵⁵ Γ. Κασιμάτης, *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2005, σ. 20

αυτές σε συνδυασμό με την «τραυματική» για τους Έλληνες από πολλές απόψεις επταετία, ήταν φυσικό να οδηγήσουν καθοριστικά την χώρα στην συνταγματική μεταβολή του 1975. Άλλωστε, το ίδιο το καθεστώς, κατέρρευσε όχι απλά δίχως καμία βίαιη πράξη, αλλά δίχως καμία επίσημη συνταγματική ή διοικητική πράξη εντολής. Τόσο ο πρόεδρος όσο και τα μέλη της δικτατορικής κυβέρνησης εξαφανίστηκαν από τις θέσεις τους, χωρίς να εκδοθεί, ούτε από τα όργανα της δικτατορίας ούτε από το μεταβατικό αρχηγό του κράτους ή από την διάδοχη κυβέρνηση, οποιαδήποτε επίσημη πράξη ή απόφαση παραίτησης ή απόλυσης που να βεβαιώνει το τέλος του καθεστώτος.⁵⁶ Τελευταίες πολιτικές πράξεις της ήταν το προεδρικό διάταγμα της 20^{ης} Ιουλίου, που καλούσε σε γενική επιστράτευση, η οποία κατέληξε σε παταγώδη αποτυχία, και το διάγγελμα του Φ. Γκιζίκη, την ίδια ημέρα για την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο.⁵⁷ Τα γεγονότα που ακολούθησαν, με την κλήση πολιτικών και την δημιουργία Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, ήταν εξολοκλήρου τυπικά, δίχως καμία ουσιαστική νομική σημασία, αφού όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Γ. Κασιμάτης, «δεν επηρέασαν τους δημοκρατικούς στόχους της μεταβατικής κυβέρνησης, ούτε διατήρησαν σε ισχύ, de facto ή θεσμικά κάποιο στοιχείο αυταρχικής εξουσίας του αυταρχικού καθεστώτος».⁵⁸

Η βίαιη, για παράδειγμα, εκδίωξη της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων και του Φ. Γκιζίκη, μπορούσε να προκαλέσει άμεσα «υποτροπή» των ακραίων στοιχείων του στρατεύματος, τα οποία δεν ήταν πλήρως ελεγχόμενα, όπως παρατηρήθηκε και πριν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι παραπάνω τυπικές πράξεις αποδεικνύουν την ύπαρξη μιας τακτικής *ειρηνικής μετάβασης* από ένα αυταρχικό καθεστώς σε δημοκρατικό πολίτευμα. Η τακτική αυτή δεν είναι άλλωστε άγνωστη στην διεθνή πρακτική μεταπολιτεύσεων.⁵⁹ Οι ένοπλες δυνάμεις που είχαν την πραγματική εξουσία στα χέρια τους, φαίνονταν να πειθαρχούν στα πολιτικά πράγματα, κρύβοντας όμως πάντοτε τις πραγματικές προθέσεις τους. Με αυτά τα δεδομένα, η «Κυβέρνησις Εθνικής Ενότητος», ως de facto κυβέρνηση, με το ευρύτατο φάσμα εξουσιών που είχε

⁵⁶ Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σ. 22.

⁵⁷ Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 224.

⁵⁸ Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σελ. 24.

⁵⁹ Η μεταπολίτευση που έγινε για παράδειγμα στην Ισπανία με τις εκλογές του 1977 στηρίχτηκε σε μια συνθηκολόγηση ανάμεσα στα πιο ανοιχτόμυαλα στελέχη του καθεστώτος του Φράνκο και την αντιπολίτευση. Ήταν μια συνθηκολόγηση που άφησε ένα μεγάλο κομμάτι του φρανκικού κράτους ανέγγιχτο και που επέτρεψε να καλυφθούν με ένα πέπλο λήθης 40 ολόκληρα χρόνια πολιτικών εγκλημάτων. Το Κομμουνιστικό Κόμμα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο για να εξασφαλιστεί ότι οι μαζικές κινητοποιήσεις δε θα υπονόμευαν αυτή τη νέα υβριδική δημοκρατία.

στα χέρια της, για να μπορέσει να εκπληρώσει την αποστολή της και να οδηγήσει το κράτος από το δικτατορικό καθεστώς σε πολίτευμα πλήρους δημοκρατίας, είχε ανάγκη την ευρύτατη πολιτική αποδοχή και πραγματική δημοκρατική νομιμοποίηση. Αυτό γινόταν ακόμη πιο αναγκαίο επειδή το «Εθνικόν Συμβούλιον της Ηγεσίας του Πολιτικού Κόσμου και των Ενόπλων Δυνάμεων», όπως αυτό αποκλήθηκε στο διάταγμα διορισμού του πρωθυπουργού, ήταν ένας αποτελεσματικός μηχανισμός παράδοσης της εξουσίας, δεν διέθετε, όμως, καμία πολιτική αντιπροσωπευτικότητα η ανομοιογενής, ετερόκλητη και χωρίς επίσημους εκπροσώπους πολιτικών παρατάξεων ή αντιστασιακών οργανώσεων σύνθεση του. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι ο Φ. Γκιζίκης κάλεσε στη σύσκεψη όσους πολιτικούς έτυχε να απαντήσουν στα τηλέφωνα ή βρίσκονταν στις οικίες τους, επειδή είτε βρίσκονταν υπό περιορισμό είτε δεν είχαν εξοριστεί. Η δημοκρατική νομιμοποίηση της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, λόγω έλλειψης τυπικής θεμελίωσης της σε δημοκρατικά νομιμοποιημένο σύνταγμα ή σε γενικές και ελεύθερες εκλογές, θεμελιωνόταν «στα πραγματικά κριτήρια της λαϊκής προσχώρησης σε αυτή και της καθολικής λαϊκής αναγνώρισης της».⁶⁰ Τα τέσσερα βασικά πραγματικά στοιχεία της δημοκρατικής νομιμοποίησης της κυβέρνησης εθνικής ενότητας που επιβεβαιώθηκαν και δικαστικά ήταν η διακυβέρνηση της χώρας με πλήρεις ελευθερίες, η διασφάλιση της ελεύθερης έκφρασης της θέλησης του λαού, η ταχεία προσφυγή στην λαϊκή ετυμηγορία και η ταχεία ολοκλήρωση δημοκρατικά νομιμοποιημένου συντάγματος.

Ο πλήρης εκδημοκρατισμός που πραγματοποιήθηκε με την Μεταπολίτευση, επικεντρώθηκε στο στρατό, ο οποίος έχασε κάθε πρακτική και ηθική δυνατότητα παρέμβασης στην πολιτική, κυρίως λόγω της ευθύνης του για την τραγωδία της Κύπρου. Η δικτατορία εξυπηρέτησε διάφορα κοινωνικά συμφέροντα, ή ομάδες, δεν διαπλέχθηκε όμως οργανωτικά με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα ή ελίτ. Δεν υπήρχαν υπό αυτήν την έννοια ισχυρές συντηρητικές δυνάμεις και συμφέροντα τα οποία να ήταν σε θέση να προβάλουν ουσιαστική αντίσταση στην δυναμική της Μεταπολίτευσης. Ο στρατός, ωστόσο, ήταν ο σκληρός πυρήνας μιας παρακρατικής εξουσίας και ο πιθανότερος δράστης μιας μελλοντικής εκτροπής. Επομένως, η θεμελίωση μιας νέας δημοκρατικής τάξης σήμαινε πριν από όλα την απόσυρση του στρατού στο έργο του και την πλήρη υπαγωγή του στην πολιτική ηγεσία. Η κάθαρση των ενόπλων δυνάμεων έγινε με τις δίκες των πρωταίτιων του πραξικοπήματος της

⁶⁰Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σ.26.

21^{ης} Απριλίου 1967, τη δίκη των βασανιστών και των υπευθύνων της επίθεσης κατά του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973.⁶¹ Τη δίωξη των υπευθύνων για τα εγκλήματα της επιβολής και της άσκησης του αυταρχικού καθεστώτος, την αντιμετώπισε η κυβέρνηση εθνικής ενότητας με μετριοπάθεια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Κασσιμάτης, «κατά των υπευθύνων και των συνεργών του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967 και του δικτατορικού καθεστώτος που αυτό εγκαθίδρυσε δεν εξαπέλυσε γενικό διωγμό, αλλά προσδιόρισε και περιόρισε τις διώξεις».⁶² Με την ανακοίνωση των ποινών τελειώνει, στις 24 Αυγούστου 1975, η δίκη των πρωταίων του στρατιωτικού πραξικοπήματος. Το Δικαστήριο επιβάλλει την ποινή του θανάτου στους τρεις αρχιπραξικοπηματίες Γ. Παπαδόπουλο, Γ. Μακαρέζο και Στ. Παττακό, κρίνοντάς τους ενόχους για τα αδικήματα της εσχάτης προδοσίας και της στάσης.⁶³ Την ίδια μέρα από κυβερνητική ανακοίνωση διαφαίνεται ότι οι επιβληθείσες θανατικές καταδίκες θα μετατραπούν. Στις 25 Αυγούστου ο Κ. Καραμανλής συγκαλεί εκτάκτως το Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει ομόφωνα να κινηθεί η διαδικασία για τη μετατροπή της θανατικής καταδίκης των τριών σε ισόβια δεσμά, γεγονός που προκάλεσε θυελώδεις αντιδράσεις.⁶⁴ Όπως παρατηρεί και ο Γ. Βούλγαρης, και αυτό το φαινόμενο «είναι σύνηθες στις μεταβάσεις από τη δικτατορία στην δημοκρατία».⁶⁵ Η μεταχείριση των πρωταγωνιστών αυταρχικών καθεστώτων που έχουν ανατραπεί από δημοκρατικά, διαιρεί τις πολιτικές δυνάμεις μεταξύ εκείνων που απαιτούν την μέγιστη δυνατή και αυστηρή τιμωρία των ενόχων και εκείνων που κρατούν μετριοπαθέστερη στάση. Το ζήτημα της δίωξης των εγκληματιών ωστόσο, δεν ήταν άμοιρο συνταγματικής σημασίας, καθώς συνδεόταν – και συνδέθηκε – με τις δικαιοκρατικές βάσεις του πολιτεύματος που διαμόρφωνε συντακτικά η «Ε' αναθεωρητική Βουλή». Στην ελληνική περίπτωση, η επιλεγείσα λύση δεν επιβράδυνε την δημοκρατική ανέλιξη της χώρας ούτε δημιούργησε πρόσκαιρες αναταραχές.

⁶¹ Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 230.

⁶² Γ. Κασσιμάτης, *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2005, σ. 29.

⁶³ Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 224.

⁶⁴ Ο Γεώργιος Μαύρος, αρχηγός της «Ενωσης Κέντρου-Νέες Δυνάμεις» ζήτησε έκτακτη σύγκληση της Βουλής, ο Αντρέας Παπανδρέου ζήτησε διάλυση της Βουλής και εκλογές, καταγγέλλοντας συμπαιγνία Καραμανλή-χούντας, η αριστερά διαμαρτυρήθηκε για την αδικαιολόγητη σπουδή να παραχωρηθεί χάρη. < <http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929a.htm> >

⁶⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 36.

Το σύνταγμα του 1975 πέτυχε να επισφραγήσει την μετάβαση στην δημοκρατική νομιμότητα αφενός μέσα από την διαδικασία «αποχουντοποίησης» που εκφράστηκε στην δίκη των πρωταιτίων, αφετέρου ωστόσο, στην ίδια την ισχυροποίηση των δημοκρατικών θεσμών και των λειτουργιών του κράτους, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα στον νέο καταστατικό χάρτη. Με την ιστορική διακήρυξη «*η δημοκρατία δικαίω ουδέποτε κατελύθη*», η Έναθεωρητική Βουλή εισήγαγε ως βάση δικαίου την αρχή πως δίκαιο μη δημοκρατικά νομιμοποιημένο δεν καταλύει την δημοκρατία⁶⁶. Η δημοσίευση του συντάγματος αποτελεί την τελική πράξη και το αποκορύφωμα της μετάβασης στην δημοκρατία από την επτάχρονη δικτατορία. Το σύνταγμα του 1975 εκφράζει τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις για το δημοκρατικό πολίτευμα, το κράτος, τις ατομικές ελευθερίες και τα κοινωνικά διακαιώματα. Διαπνέεται από πνεύμα συνταγματικού εκσυγχρονισμού, που αναζητούσαν οι πολιτικές δυνάμεις πριν από την δικτατορία και που επικράτησε με την κατάρρευσή της. Ο νομοθέτης της μεταπολίτευσης, κάτω από την πίεση των ιδεολογικών και των πολιτικών δυνάμεων όπου επί πολλά χρόνια ήταν φιμωμένες και με την πτώση της δικτατορίας βρήκαν διέξοδο έκφρασης, ή πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθούν στην δυνείδση του, κατέστησε εφικτό πλέον το γεγονός της σύνταξης ενός συντάγματος που θα χαρακτηριζόταν από τις θεμελιώδεις αρχές που ασπάστηκε όλος ο «δυτικός» κόσμος μετά το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και αγνοήθηκαν μέσα στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού συντάγματος του 1952.⁶⁷ Στο επίπεδο του πολιτεύματος, εδραιώθηκε μια πολιτική δημοκρατία με την κατάργηση του θεσμού της βασιλείας.⁶⁸ Στην πραγματικότητα, η λαϊκή ετυμηγορία έκρινε δύο ζητήματα. Σε θεσμικό επίπεδο τον τρόπο ανάδειξης του αρχηγού του κράτους (αιρετός ή κληρονομικός) και όχι, βέβαια, την ευρύτερη μορφή του πολιτεύματος, ούτε, ειδικότερα, το σύστημα διακυβέρνησης (προεδρευομένη ή προεδρική δημοκρατία), θέμα για το οποίο αρμόδια να αποφασίσει ήταν η Έναθεωρητική Βουλή, και στο πολιτικό επίπεδο, την επιστροφή ή μη του τέως βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος βρισκόταν σε εξορία, εκτός Ελλάδος από τις 13 Δεκεμβρίου 1967, μετά από το αποτυχημένο εγχείρημά του εναντίον των Απριλιανών σφετεριστών της εξουσίας.

⁶⁶ Γ. Κασσιμάτης, *ό.π.*, σ. 44.

⁶⁷ Δ. Χαράλαμπος, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 351.

⁶⁸ Στις 8 Δεκεμβρίου 1974 πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα για τον καθορισμό της μορφής του πολιτεύματος. Ο ελληνικός λαός επέλεξε με ποσοστό 69,2% ως μορφή πολιτεύματος Αβασίλευτη Δημοκρατία.

Όσον αφορά το πολιτικό σύστημα, το σύνταγμα του 1975 παρέμεινε στις αρχές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, στις ευρωπαϊκές της διαστάσεις. Σύμφωνα με την ευρωπαϊκή – αστική πάντα – παράδοση, φορέας της πολιτικής εξουσίας ήταν η κυβέρνηση, ενώ ο πρόεδρος της δημοκρατίας παραμένει χωρίς πολιτικές εξουσίες, «ρυθμιστής» του πολιτεύματος, με την έννοια πάντοτε του φορέα αρμοδιοτήτων διαδικαστικής παρέμβασης. Η θέση του τελευταίου, ωστόσο, απέναντι στην βουλή και την κυβέρνηση, χαρακτηριζόταν και προσδιοριζόταν από τον νομοθέτη ως μια θέση ισχύος, παρέχοντας του αρμοδιότητες πολιτικής παρέμβασης, οι οποίες πράγματι υπερέβαιναν τα συνήθη όρια των αρμοδιοτήτων του αρχηγού του κράτους, όπως παρατηρεί και ο συνταγματολόγος, Γ. Κασσιμάτης.⁶⁹ Οι αυξημένες αρμοδιότητες αυτές, διασφάλιζαν στον αρχηγό του κράτους την δυνατότητα παρέμβασης σε περίπτωση καταχρηστικής άσκησης της κυβερνητικής και της νομοθετικής εξουσίας, δηλαδή των δύο βασικών λειτουργιών του κράτους. Παράλληλα, του παρείχε ουσιαστικά την δυνατότητα να ελέγχει οποιαδήποτε πολιτική που θα υπονόμει το βασικό ευρωπαϊκό και επομένως δημοκρατικό προσανατολισμό, όπως αυτός είχε εκφραστεί στο σύνταγμα του 1975. Το παραπάνω γεγονός ουσιαστικά αποκαλύπτει μια βασική αδυναμία του συντάγματος, την έλλειψη εμπιστοσύνης που αυτό διέπνεε προς τους λειτουργούς του. Οι αυξημένες αρμοδιότητες του Προέδρου, έστω και αν ποτέ δεν έγιναν αντικείμενο χρήσης και υπονόμησης του κοινοβουλευτισμού, αποτελούσαν μια έμμεση παραδοχή ανασφάλειας απέναντι στο άγνωστο δημοκρατικό πεδίο που είχε δημιουργηθεί μετά το 1974. Είναι εμφανές πως με τα δεδομένα της εποχής, το πρόσφατο παρελθόν, όχι μόνο της επταετίας αλλά και νωρίτερα, είχε πραγματικά αφήσει τα αποτυπώματα του και στο νέο σύνταγμα, χωρίς ωστόσο να μειώνει ούτε στο ελάχιστο την αξία και την προσφορά του, καθώς επάνω σε αυτό δομήθηκε η δημοκρατικότερη ιστορική φάση του ελληνικού Κράτους. Ωστόσο, το σύνταγμα αυτό αποτελούσε με την παραπάνω λογική και μια τομή στην συνέχεια της εξουσίας της αστικής τάξης, υπό την έννοια ότι αυτή αναδιοργανώθηκε πλέον μέσα σε ένα πλαίσιο αποκλεισμού του παρελθόντος και εξασφάλισης του μέλλοντος μέσα από τις αυξημένες αρμοδιότητες του κύριου εκφραστή της, του Προέδρου της Δημοκρατίας. Ο ουσιαστικός περιορισμός του πολιτικού ρόλου του κοινοβουλίου με τις παράλληλες «ιδιαίτερες» εξουσίες του Προέδρου, αποτελούσε μια προσπάθεια συγκρότησης ενός κέντρου εξουσίας, ως ανάχωμα σε οποιαδήποτε

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 52.

εξέλιξη θα απειλούσε να παρεκκλίνει από τα καθορισμένα όρια ανοχής της αστικής εξουσίας.⁷⁰ Η νέα αυτή αντίληψη, όπως διαφάνηκε να δημιουργείται, με εκφραστή την Νέα Δημοκρατία αποτελούσε μια πράξη τόσο αμυντική όσο και επιθετική. Αφενός, το παρελθόν της ευρείας δεξιάς παράταξης έφερε το στίγμα των *βασιλικών* και των *χουντικών* που πλέον η αστική εξουσία όφειλε να περιορίσει για να μην επιχειρήσουν μερίδιο στην διακυβέρνηση αλλά όχι να αποκλείσει στην προσπάθεια της να διατηρήσει την εξουσία, αφεταίρου η πλήρης απελευθέρωση των αριστερών ιδεολογιμάτων και η πολιτική τους έκφραση ήδη από τις εκλογές του 1974, δημιουργούσε μια ορατή μελλοντική απειλή για την αστική εξουσία.

Η παραπάνω εξέλιξη αποτελεί επιπλέον την ουσιαστική πράξη επιβολής του πολιτικού κόσμου επάνω στις Ένοπλες Δυνάμεις, και συγκεκριμένα της αστικής τάξης στην οποία το στράτευμα προσέβλεπε για προώθηση των συμφερόντων του ή των φιλοδοξιών του για πολιτική εκπροσώπηση και διατήρηση των πρωτείων του παρελθόντος. Ήδη, στο άρθρο 45 του συντάγματος είχε αυτό γίνει πρακτικά σαφές, καθώς ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κατέστη αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων.⁷¹ Η οργανωτική αυτή μεταβολή, καθώς το χουντικό σύνταγμα του 1968 απέδιδε στις ένοπλες δυνάμεις ευρεία αυτονομία, δεν αποτελούσε απαραίτητα βήμα προς τον εκδημοκρατισμό του στρατεύματος αλλά προς την πειθάρχησή του στο νέο σχήμα αστικής διακυβέρνησης. Όπως και ο Δ. Χαραλάμπης τονίζει πως, «η σκληρή αλλά και διπλωματική στάση απέναντι στους πρωτεργάτες του παπαδοπουλικού αλλά και του ιωαννιδικού πραξικοπήματος – που διώχθηκαν μόνο βάσει μηνύσεων ιδιωτών – και η προσπάθεια να διατηρηθεί με κάθε τρόπο το κύρος του στρατού, δεν αποτελούσαν διαδικασία βαθύτερου εκδημοκρατισμού του στρατού αλλά αποσκοπούσαν στην νέα πειθαρχία, στην ενσωμάτωση του στρατού στις νέες στρατηγικές αστικές επιλογές».⁷² Είναι εμφανές από τα παραπάνω και οφείλει, ωστόσο, να τονιστεί έντονα πως η εκσυγχρονιστική αυτή τάση ισχυροποίησης της εκτελεστικής εξουσίας απέναντι στους στρατιωτικούς μηχανισμούς δεν ήταν αντίδραση στις υποθετικές τάσεις αυτονομίας τους και εκτροπής του καθεστώτος. Ήταν μια προσπάθεια ενσωμάτωσης και ιδεολογικής ταύτισης με τα συμφέροντα των κυβερνώντων, καθώς είναι πασιφανές πως, ενώ σε θεσμικό επίπεδο οι Ένοπλες Δυνάμεις σύντομα ήταν υπό την πλήρη δικαιοδοσία και έλεγχο των πολιτικών

⁷⁰ Δ. Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ.347.

⁷¹ Άρθρο 45, Τμήμα Β', Κεφάλαιο Β', «Εξουσίες και ευθύνη από τις πράξεις του Προέδρου».

⁷² Δ. Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ. 348.

δυνάμεων, σε ιδεολογικό ωστόσο επίπεδο, η διαδικασία ελέγχου και επιβολής διήρκησε αρκετά χρόνια, όπως και τα γεγονότα της «αλλαγής» του 1981 αποκάλυψαν⁷³. Ωστόσο, οφείλει να υπογραμμιστεί πως στο Ελληνικό Σύνταγμα του 1975, δεν υπάρχει ξεχωριστό κεφάλαιο, το οποίο να αναφέρεται στις Ένοπλες Δυνάμεις. Αντ' αυτού υπάρχουν διάσπαρτες διατάξεις δια θέματα ενόπλων δυνάμεων εκτάσεως δύο έως τριών σελίδων, στα διάφορα άρθρα, που δεν είναι όμως καταστατικά.

Σε αυτή την προσπάθεια για ενσωμάτωση, εντάσσεται η επιλογή του Ε. Αβέρωφ στην θέση του υπουργού Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς στα χρόνια της δικτατορίας ο Ε. Αβέρωφ προσπάθησε να αποκαταστήσει κάποια μορφή διαλόγου ανάμεσα στο στρατιωτικό καθεστώς και τον πολιτικό κόσμο⁷⁴. Παράλληλα, η εξουδετέρωση των φιλοβασιλικών τάσεων και των ερισμάτων τους στο στράτευμα με το δημοψήφισμα του Δεκέμβρη 1974, αντικατόπτριζε ακριβώς την προσπάθεια να γίνει πλήρως αποδεκτή και καθόλου αμφισβητήσιμη από το στράτευμα η νέα μορφή του πλαισίου της αστικής εξουσίας. Αποκορύφωμα αποτελεί η καθυστέρηση ψήφισης του νέου οργανικού νόμου για το στρατό, μόλις τον Αύγουστο του 1977, ενώ θα μπορούσε λογικά να είχε ολοκληρωθεί παράλληλα με την ψήφιση του νέου συντάγματος.

Ο νέος νόμος που καθόριζε με κάθε λεπτομέρεια την θέση και τον ρόλο των Ενόπλων Δυνάμεων στο νέο μεταπολιτευτικό αστικό πλαίσιο ήταν ο νόμος 660/1977, «περί υπουργείου Εθνικής Αμύνης και των Οργάνων της Ανώτατης Διοικήσεως και Ελέγχου των Ενόπλων Δυνάμεων».⁷⁵ Σε αυτό τον νόμο κατέστη σαφές από το πρώτο άρθρο του πως η ευθύνη για την άμυνα της χώρας ανήκει στην κυβέρνηση, η οποία μέσω του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας καθορίζει την πολιτική της εθνικής άμυνας

⁷³ Το αρχείο του Κ. Καραμανλή είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό. Δύο μέρες μετά της εκλογές του 1981, ο Κ. Καραμανλής καλεί τον Ανδρέα Παπανδρέου και του δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Ταυτόχρονα, ωστόσο, φροντίζει να του καταστήσει σαφή τα όρια στα οποία μπορεί να κινηθεί: «Τον πληροφόρησα ότι το βράδυ της εκλογής η ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων μου διεμήνυσε την απόφασή της να παραιτηθεί, με το επιχείρημα ότι δεν μπορούσε να εγγυηθεί την πειθαρχία των Ενόπλων Δυνάμεων, στην περίπτωση που η νέα Κυβέρνηση θα έθετε σε εφαρμογή τις προεκλογικές της διακηρύξεις και ιδίως εκείνες που έχουν σχέση με την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια της χώρας. Και τον πληροφόρησα, επίσης, ότι αξίωσα από την ηγεσία να παραμείνει στη θέση της - πράγμα που εγένετο- με τη διαβεβαίωση ότι ο νέος πρωθυπουργός θα αποφύγει να κάνει πράγματα τα οποία θα εκθέσουν τη χώρα σε κινδύνους» (τ. 12, σ. 138).

⁷⁴ <http://www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=33659&Itemid=234>

⁷⁵ Φ.Ε.Κ. , έτος 1977, Β', Φ. 218

και ασκεί την διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων.⁷⁶ σε αντίθεση με το χουντικό σύνταγμα του 1968 που έδινε σχετική αυτονομία στις ένοπλες δυνάμεις⁷⁷. Στον νόμο 660/1977 είναι διάχυτη η διάθεση του νομοθέτη να δημιουργήσει ένα δεδαλωδες σύστημα διοίκησης του στρατεύματος το οποίο καταλήγει και εξαρτάται πάντα από την απόφαση της εκάστοτε κυβέρνησης ή παραγόντων που έχουν διοριστεί ή εκλεγεί από αυτήν. Για παράδειγμα, το Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας, μέσω του οποίου λαμβάνονταν πολύ σοβαρές αποφάσεις για τις Ένοπλες Δυνάμεις και την χώρα, αποτελούνταν εξολοκλήρου από μέλη της Κυβέρνησης ή μέλη άμεσα εξαρτώμενα από αυτή.⁷⁸ Επιπλέον, όπως το 3^ο κεφάλαιο του νόμου αναφέρει, η διαμόρφωση και η ενάσκηση της στρατιωτικής στρατηγικής, η διοίκηση και ο έλεγχος των Ενόπλων Δυνάμεων, αποτελούν αντικείμενο ευθύνης πρωτίστως του Υπουργού και του Υφυπουργού Εθνικής Άμυνας, τους οποίους μάλιστα στο άρθρο 5 καθιστά υπεύθυνους έναντι της Κυβέρνησης για την υλοποίηση της χαρασόμενης πολιτικής της εθνικής άμυνας της χώρας. Είναι αδιαμφισβήτητο και σαφές πως η Κυβέρνηση και οι λειτουργοί της αποτελούν το βασικό μοχλό άσκησης εξουσίας πάνω στις Ένοπλες Δυνάμεις, όπως ο νόμος 660 αποκαλύπτει.

Ωστόσο, η λογική της αστικής εναλλακτικής λύσης από τα αδιέξοδα της δικτατορίας απαιτούσε τη διατήρηση μιας σχετικής αυτονομίας του στρατιωτικού μηχανισμού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δ. Χαραλάμπης, «επαναδημιουργήθηκαν και επαναλειτούργησαν οι πολιτικοστρατιωτικοί θεσμοί, που υπήρχαν πριν το 1967⁷⁹». Αυτοί, αφορούσαν τον ρόλο και την θέση του υπουργού Εθνικής Άμυνας και των Υφυπουργών, την σύνθεση και τις δικαιοδοσίες του Ανώτατου Συμβουλίου Εθνικής Άμυνας (ΑΣΕΑ), τις δικαιοδοσίες του Συμβουλίου Αρχηγών Γενικών Επιτελείων (ΣΑΓΕ) , του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, των Γενικών Επιτελείων των τριών όπλων και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (ΓΕΕΘΑ). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Αρχηγοί των τριών κλάδων, του Στρατού, της Αεροπορίας και του Ναυτικού, είχαν την πλήρη διοίκηση των Κλάδων τους.⁸⁰ Ο προϊστάμενος στον οποίο άμεσα υπόκεινταν ήταν ο Αρχηγός ΓΕΕΘΑ, στον οποίο το σύνταγμα έδινε πλήρη ελευθερία κινήσεων και

⁷⁶ Κεφάλαιο 1, άρθρο 1.

⁷⁷ Σόλ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ.79.

⁷⁸ Φ.Ε.Κ. , έτος 1977, Β΄. Φ. 218, κεφάλαιο 2, άρθρο 3

⁷⁹ Δ. Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ. 349.

⁸⁰ Κεφάλαιο 3, άρθρο 15, παράγραφος 1.

αυξημένες αρμοδιότητες, που προσέδιδαν ένα συγκεντρωτικό σύστημα εξουσίας μέσα στα πλαίσια του στρατεύματος. Συγκεκριμένα, γνωμοδοτούσε για οτιδήποτε και η αρμοδιότητα του ξεκινούσε από το δόγμα που ακολουθούσε το στράτευμα, φτάνοντας μέχρι και τον πλήρη έλεγχο υπηρεσιών και οργανισμών που αφορούν την άμυνα και ασφάλεια της χώρας.⁸¹ Ακόμη, είχε την δυνατότητα να γίνει *αρχιστράτηγος* σε περίπτωση πολέμου. Στο σημείο αυτό, οφείλει να τονιστεί πως ο μόνος στρατιωτικός που ορίστηκε αρχιστράτηγος στην ελληνική ιστορία ήταν ο Αλ. Παπάγος την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Χρήζει, τέλος, αναφοράς και η δικαιοδοσία τους όσον αφορά τις μεταθέσεις και τις προαγωγές.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία αναζητήθηκαν και διερευνήθηκαν σχετικά με το στράτευμα, επειδή σε συνθήκες μετεμφυλιακές οδήγησαν σε βάθος χρόνου στην κατάλυση της δημοκρατίας (1967). Έως τότε, όλοι χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή ως μια περίοδο *καχεκτικής Δημοκρατίας*⁸². Ο ρόλος του στρατεύματος ήταν καταλυτικός στην διαμόρφωση αυτής της κατάστασης. Σε αυτόν το νόμο του 1977 είναι εμφανές πως τον τελικό και οριστικό λόγο σε κάθε ζήτημα που αφορά τις ένοπλες δυνάμεις έχουν οι πολιτικοί προϊστάμενοι. Είναι επίσης λογικό πως οι Αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων θα πρέπει να προϊστανται των Κλάδων τους με ουσιαστικές αρμοδιότητες και δεν μπορούν να διαδραματίσουν έναν ρόλο τυπικό εξαιτίας του πρόσφατου δικτατορικού παρελθόντος. Άλλωστε, μέσω του συντάγματος και των νόμων όπως ο 660, οφείλε να δοθεί και μια νέα ώθηση στο ηθικό των ενόπλων δυνάμεων, καθώς μετά την επταετία και τα γεγονότα στο Πολυτεχνείο και την Κύπρο, είχε χάσει τον βαθμό αυτοεκτίμησης που είχε και την όποια αναγνώριση τύγχανε από την ελληνική κοινωνία όσον αφορά τον ρόλο και την αποτελεσματικότητά του. Ωστόσο, όσο σχετική και αν παρουσιάζεται η αυτονομία τους και μετά και τον νόμο 660, καθώς οι πολιτικοί νομικά, δηλαδή τυπικά, έχουν τον έλεγχο του στρατεύματος, ουσιαστικά δεν μπορούν να το κάνουν. Οι αρμοδιότητες των αρχηγών του στρατεύματος δίνουν άνεση σε οποιοδήποτε επιθυμεί να σφετεριστεί την εξουσία, να το πραγματοποιήσει μέσα από πολλούς τρόπους. Η υπόθεση αυτή, ενταγμένη στα δεδομένα της εποχής πάντα, αποτελούσε έναν από κίνδυνο λόγω του πρόσφατου παρελθόντος. Ο κίνδυνος αυτός έγινε πραγματικότητα από τα πραξικοπήματα που κατά καιρούς επιχειρήθηκαν να πραγματοποιηθούν, τα

⁸¹ Φ.Ε.Κ., έτος 1977, Β', Αρ. Φύλλου 218, κεφάλαιο 3, άρθρο 10, παράγραφος 5α

⁸² Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2003.

οποία λόγω έλλειψης πηγών ή ανωριμότητας διαχείρισης του ζητήματος από την σημερινή δημόσια σφαίρα παραμένουν δυστυχώς έως και σήμερα στα όρια της φαντασίας και της υπερβολής. Τα γεγονότα της «Αλλαγής» του 1981, όπως ο Κ. Καραμανλής περιγράφει, αποδεικνύουν με το πιο αξιόπιστο δυνατό τρόπο το γεγονός πως το στράτευμα μπορούσε να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια κατάλυσης της καθεστικευίας τάξης καθώς απολάμβανε ουσιαστική αυτονομία (βλ. σημ. 73).

Εντάσσοντας τα παραπάνω χαρακτηριστικά των Ενόπλων Δυνάμεων, όπως ο νόμος 660/1977 τους αποδίδει, στο πλαίσιο εξουσίας που η αστική τάξη διαμόρφωσε με την σταθεροποίηση της στην εξουσία και το Σύνταγμα του 1975, παρατηρείται μια εξίσωση των πολιτιών δυνάμεων με τις στρατιωτικές. Οι υπερεξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας εμφανίζονται ως αντίβαρο στην αυτονομία των Ενόπλων Δυνάμεων. Ορισμένες απόψεις υπό αυτή την έννοια, υποστηρίζουν πως οι υπερεξουσίες αυτές, επέτρεπε ή ήταν δυνατόν να επιτρέψουν ελεγχόμενες από τον Πρόεδρο στρατιωτικές ενέργειες σε περίπτωση πολιτικής κρίσης και να αποτρέψουν λύσεις αντίθετες προς τη μακροπρόθεσμη πολιτική στρατηγική της άρχουσας τάξης⁸³. Μέσω αυτής της νέας ιδεολογικής και οργανωτικής αναπροσαρμογής που δημιούργησε ο νέος νόμος σχετικά με τις Ένοπλες Δυνάμεις, ο κυβερνητικός έλεγχος αποκτούσε αυξημένες πιθανότητες επιβολής, εξισοροπώντας παράλληλα πιθανές αντιδράσεις του στρατεύματος με μια κατ' επίφαση αυτονομία ή συντεχνιακού τύπου παραχωρήσεις (π.χ μισθολόγιο). Ο στρατός παρέμενε ως η έσχατη λύση επιβολής της δεξιάς αστικής τάξης, η οποία σταδιακά αλλά σταθερά και δυναμικά επιχειρούσε την πλήρη ιδεολογική ενσωμάτωση του στην βάση των επιλογών της. Οι ένοπλες δυνάμεις όφειλαν με αυτή την έννοια να αποδεκτούν τα αστικά όρια εξουσίας που ενδυναμώνονταν από την ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία μέσω Κυβέρνησης - Προέδρου, και της αποδυναμωμένης νομοθετικής, του Κοινοβουλίου. Ο Δ. Χαραλάμπης, κάνοντας ένα βήμα παραπάνω, αναφέρει πως «η νέα πολιτική στρατηγική θωράκισης της εκτελεστικής εξουσίας και ενσωμάτωσης του στρατιωτικού μηχανισμού είχε ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο: τον προεδρικό - κυβερνητικό έλεγχο πάνω στο στρατό, σε συνδυασμό με την αυταρχική οργάνωση της πολιτικής εξουσίας, ώστε να ελαχιστοποιηθεί η δυνατότητα δημιουργίας τέτοιας

⁸³ Δ. Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ. 350.

μορφής πολιτικής κρίσης, όπου ο στρατός θα αποτελούσε και πάλι το μόνο «κόμμα» της ηγεμονικής ομάδας της άρχουσας τάξης». ⁸⁴

B. Το σύνταγμα του 1975 και η ελληνική τηλεόραση

Το άρθρο 15 του Συντάγματος του 1975 είναι αυτό που αναφέρεται στον κινηματογράφο, τη μουσική και τη ραδιοτηλεόραση. Το σύνταγμα, παρείχε πλήρη ελευθερία και σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου ως θεμέλια της κοινοβουλευτικής οργάνωσης του πολιτεύματος. ⁸⁵ Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που υιοθετήθηκε από την Ελλάδα με το Ν.Δ. 53/1974, προέβλεπε πως «παν πρόσωπον έχει δικαίωμαν εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών άνευ παρεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων» ⁸⁶. Αν και το πλειοψηφόν κόμμα, η Νέα Δημοκρατία, θεωρούσε τη λογοκρισία που είχε ασκηθεί από τη χούντα ως ανεπιθύμητη, ήταν εμφανές από το άρθρο του συντάγματος ότι δεν ήταν πρόθυμη να παραχωρήσει στη ραδιοτηλεόραση την ελευθερία που το Σύνταγμα παρέχει στα έντυπα μέσα. Χαρακτηριστικά, η παράγραφος 2 του άρθρου 15, αναφέρει: «Η ραδιοφωνία και η τηλεόρασις τελούν υπό τον άμεσον έλεγchon του κράτους, σκοπούν δε εις την αντικειμενικήν και επί ίσοις όροις μετάδοσιν πληροφοριών και ειδήσεων, ως και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, διασφαλιζομένης πάντως της εκ της κοινωνικής αποστολής αυτών και της εκ της πολιτιστικής αναπτύξεως της χώρας επιβαλλομένης ποιοτικής στάθμης των εκπομπών.» ⁸⁷ Η παραπάνω διατύπωση αποτελούσε προϊόν συζήτησης που προκάλεσε η αντιπολίτευση, καθώς στο προσχέδιο του Συντάγματος που υπέβαλε το κυβερνών κόμμα, αναδιατυπώνονταν οι διατάξεις που αφορούσαν την ραδιοτηλεόραση σύμφωνα με το σύνταγμα του 1952 ⁸⁸. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά που απορρέουν από το παραπάνω άρθρο και πάνω στα οποία δομείται ουσιαστικά η ελληνική τηλεόραση ⁸⁹ από το 1974 και έπειτα: α) Η

⁸⁴ Δ. Χαράλαμπος, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σ. 349.

⁸⁵ Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σ. 59.

⁸⁶ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 85-86.

⁸⁷ Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σ. 57.

⁸⁸ Π. Καραβάς, *Τεχνολογία και πολιτική : η γένεση της τηλεόρασης στην Ελλάδα, 1966 – 1974*, Βόλος, [Πτυχιακή Εργασία], 2005, σ. 34.

⁸⁹ Διασαφηνίζεται πως με τον όρο «Ελληνική Τηλεόραση», γίνεται αναφορά, στην παρούσα φάση, και στο ΕΙΡΤ (ΕΡΤ) και στην ΥΕΝΕΔ.

εξασφάλιση της ισότητας και της αντικειμενικότητας και β) η υπαγωγή για το σκοπό αυτό στον κρατικό έλεγχο. Το ζήτημα που εγείρεται ωστόσο, αφορά μέχρι ποιον βαθμό η ραδιοτηλεόραση μεταδικτατορικά έπαυσε να αποτελεί μέσο ελεγχόμενο από την εκάστοτε κυβέρνηση. Έως το 1974, η τηλεόραση αποτέλεσε καθαρό όργανο της κρατικής προπαγάνδας, και διατέλεσε τον πιο πιστό εταίρο στο «αυταρχικό κατασταλτικό κράτος» και τις προεκτάσεις του, με την συνταγματική της οργάνωση και την πλήρη εξάρτηση από το κράτος που αυτή της προσέδιδε.⁹⁰ Η Μ. Κομνηνού, σημειώνει για την περίοδο της δικτατορίας πως «η τηλεόραση αποτέλεσε μια νέα μορφή διαμεσολαβημένης δημοσιότητας, την οποία η δικτατορία κατάφερε να υποτάξει στις επιδιώξεις της, με σκοπό την συγκρότηση μιας καθεστωτικής δημόσιας σφαίρας. Είναι γεγονός ότι η συρρίκνωση του συμμετοχικού και διαλογικού χαρακτήρα που επιτεύχθηκε μέσω αυτής της μορφής της δημοσιότητας, συνέπεσε πλήρως με τους στόχους της δικτατορίας».⁹¹ Με το νέο σύνταγμα υπήρχε εμφανής πρόθεση να διατυπωθεί, φυσικά και λογικά, το αντίθετο. Σε αγόρευση στην Βουλή, ο κυβερνητικός βουλευτής Κ. Παπαρρηγόπουλος αναφέρει: «Δεν επιδιώκεται κυβερνητική ραδιοφωνία και τηλεόρασις, αλλά κρατική». Ωστόσο, πριν ο ίδιος ομιλήσει ολοκληρώσει, διασαφηνίζει πως, «Η τηλεόρασις και η ραδιοφωνία ανήκουν εις το κράτος το οποίον ασκεί κρατικόν έλεγχον.»⁹² Η αντιφατικότητα του λόγου του εισηγητή αντικατοπτρίζει μια εξευγενισμένη εκδοχή της παλαιότερης άποψης ενός άλλου κυβερνητικού εισηγητή σε ανάλογη συζήτηση το 1953, του Κ. Μητσοτάκη, που ήθελε την τηλεόραση ως «υπηρετή της κρατικής προπαγάνδας».⁹³ Η αντίληψη δε περί ιδιοκτησίας, δημιουργεί το φυσικό αποτέλεσμα του ελέγχου, που βάσει του νόμου 230/1975 πήρε πολλαπλές μορφές.

Ο νόμος του 1975, που αφορούσε την λειτουργία της ελληνικής τηλεόρασης, αποτέλεσε την πιο οργανωμένη προσπάθεια να καθοριστεί το ραδιοτηλεοπτικό πλαίσιο στην Ελλάδα, μετά από είκοσι και πλέον χρόνια λειτουργίας. Με τον νόμο 230/1975, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Απριλίου 1975, ιδρύθηκε η

⁹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την τηλεόραση έως το 1974, βλ. Π. Καράβας, *ό.π.*, σ. 38-48.

⁹¹ Μ. Κομνηνού, «Τηλεόραση και κινηματογράφος : η διαμάχη για την ηγεμονία στην περίοδο της δικτατορίας», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφερειάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967 – 1974, πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σ. 174.

⁹² Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α, Σύνοδος Β', συνεδρίαση της 26/11/1975, σελ. 1032-1034.

⁹³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, «Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως περί οργανώσεως και λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος», Συνεδριάσεις Α – Β', Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1953, σελ. 346.

Ελληνική Ραδιοφωνία-Τηλεόραση (ΕΡΤ) που αντικατέστησε το ΕΙΡΤ. Η ΕΡΤ έγινε ΝΠΙΔΔ διοικούμενο από εικοσαμελή Γενική Συνέλευση, που διοριζόταν από το υπουργικό συμβούλιο, και η οποία περιελάμβανε ανώτατους κρατικούς υπαλλήλους, πρυτάνεις και ακαδημαϊκούς «εγνωσμένου κύρους», με πρόεδρο τον Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος.⁹⁴ Οι καινοτομίες, ωστόσο, του νόμου είναι επουσιώδεις σύμφωνα, με τον Ν. Αλιβιζάτο.⁹⁵ Η μετατροπή της ΕΡΤ σε ανώνυμη εταιρία, που θα απολάμβανε διοικητικής αυτοτέλειας⁹⁶ και θα λειτουργούσε κατά τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας χάρη του δημόσιου συμφέροντος, ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με το γεγονός ότι αποτελούσε αντικείμενο πλήρους κρατικού ελέγχου.⁹⁷ Είναι χαρακτηριστικό πως η ΕΡΤ μπορούσε να τεθεί υπό τον πλήρη έλεγχο του Υπουργού Προεδρίας της Κυβερνήσεως, δίχως καμία αιτιολόγηση και μάλιστα, ο τελευταίος να επεμβαίνει για την ματαίωση ή αναβολή προγραμμάτων.⁹⁸ Ο ρόλος της ΓΣ ήταν συμβουλευτικός. Το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΡΤ είχε μεγαλύτερη δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά στις καθημερινές λειτουργίες από ότι η ΓΣ. Το ΔΣ περιελάμβανε επτά μέλη, διορισμένα για τρία χρόνια, από το Υπουργικό συμβούλιο. Αρμοδιότητα του ΔΣ ήταν να επιβλέπει και να ελέγχει τις υπηρεσίες της ΕΡΤ, να συντάσσει προϋπολογισμούς και σχέδια για την ανάπτυξή της, και να εκφράζει τη γνώμη του για τη συνολική της πολιτική. Εν τούτοις, τον πραγματικό έλεγχο της ΕΡΤ, σύμφωνα με αυτόν τον νόμο, τον ασκούσε το υπουργείο Προεδρίας. Ειδικότερα, ο υφυπουργός Προεδρίας διόριζε ουσιαστικά τον γενικό διευθυντή της ΕΡΤ που ήταν υπεύθυνος για την καθημερινή λειτουργία της, βοηθούμενος από δύο βοηθούς διευθυντές⁹⁹. Έτσι, η νομική και λειτουργική δομή της ΕΡΤ βρισκόταν υπό πλήρη κυβερνητικό έλεγχο. Σύμφωνα με το νόμο 230/1975 και όλους τους ακόλουθους νόμους για την ραδιοτηλεόραση έως και σήμερα¹⁰⁰, σκοπός της ΕΡΤ είναι «να παρέχει πληροφορίες, μόρφωση και ψυχαγωγία στον Ελληνικό λαό με την λειτουργία και ανάπτυξη της Ρ/Τ.» (Άρθρο 1). Το άρθρο 3 της ανέφερε ότι *«αι εκπομπάι της ΕΡΤ οφείλουν να διαπνέονται από δημοκρατικόν πνεύμα, συνείδησιν πολιτιστικής ευθύνης, ανθρωπισμόν και αντικειμενικότητα, να είναι δε προσηρμοσμένα εις την ελληνικήν πραγματικότητα».*

⁹⁴Φ.Ε.Κ. , έτος 1975, 'Β. Άρθρο 13, παράγραφος 1.

⁹⁵ Ν. Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 29.

⁹⁶ Άρθρο 2, παράγραφος 1.

⁹⁷ Άρθρο 5, παράγραφος 1γ.

⁹⁸ Άρθρο 5, παράγραφος

⁹⁹ Άρθρο 6.

¹⁰⁰ Βλ. Ν. 2328/1995 : Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ. Α' 159/3-8-1995. Ελληνική Δημοκρατία. Υπουργείο Τύπου και ΜΜΕ.

Τέλος ο νόμος 230/1975 απαγόρευε σαφώς τη μετάδοση κάθε είδους ήχου ή εικόνων μέσω ραδιοφώνου ή τηλεοράσεως από κάθε άλλο φυσικό ή νομικό πρόσωπο εκτός από την ΕΡΤ και την YENEΔ¹⁰¹.

Όσον αφορά την Υπηρεσία Ενημερώσεως των Ενόπλων Δυνάμεων, την Y.E.N.E.Δ., ο νέος νόμος περιοριζόταν να προβλέψει πως με προεδρικό διάταγμα που θα εκδιδόταν μετά από δύο χρόνια, η YENEΔ θα συγχωνευόταν με την ΕΡΤ, «εφ'όσον συντρέχουν αι προς τούτο ανάγκαι οικονομικαί, τεχνικαί και οργανωτικαί προϋποθέσεις».¹⁰² Ως εκ τούτου, η λειτουργία της Y.E.N.E.Δ. βασιζόταν στο πλαίσιο που την έθετε υπό την πλήρη δικαιοδοσία των Ένόπλων Δυνάμεων. Σύμφωνα με τον νόμο 660/1977, στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας μέσω του ΓΕΕΘΑ ή των Αρχηγών Κλάδων, η YENEΔ είναι η πρώτη κατά σειρά ανάμεσα σε 45 υπηρεσίες όπου υπάγεται διοικητικά.¹⁰³ Είναι σαφές επομένως πως η YENEΔ βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Ενόπλων Δυνάμεων, ουσιαστικό, αναπόσπαστο και αδιαίρετο κομμάτι τους, διατηρώντας μια αντιφατική αντισυνταγματική κατάσταση παγκόσμιας πρωτοτυπίας. Σε καμία άλλη χώρα του κόσμου δεν παρατηρήθηκε ανάλογο φαινόμενο, δηλαδή ο στρατός να λειτουργεί τηλεοπτικό σταθμό. Ακόμη και στις δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής διατηρήθηκε η επίφαση της νομιμότητας και της δημοκρατίας μέσω της μορφής των τηλεοπτικών σταθμών¹⁰⁴. Στην εποχή μας παρατηρείται, ωστόσο, να συμβαίνει σε βίαια δικτατορικά καθεστώτα, όπως στην περίπτωση της Μιανμάρ¹⁰⁵, ή σε ειδικές περιπτώσεις χωρών στρατοκρατικού χαρακτήρα οργάνωσης όπως το Ισραήλ¹⁰⁶. Η αντισυνταγματικότητα της περίπτωσης της YENEΔ, ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την προσπάθεια του νόμου 230/1975 να αναδιοργανώσει και να τακτοποιήσει το ραδιοτηλεοπτικό πεδίο της χώρας. Λαμβάνοντας, επιπλέον υπόψη τον ρόλο που διαδραμάτισε η YENEΔ από τη δημιουργία της έως το 1974, η διατήρηση της υπό το ίδιο καθεστώς αποτελούσε ένα πλήγμα στην προσπάθεια για εκδημοκρατισμό του κοινωνικού και πολιτικού βίου.

¹⁰¹ Άρθρο 4, παράγραφος 1.

¹⁰² Άρθρο 4, παράγραφος 4.

¹⁰³ Άρθρο 25, παράγραφος 1.

¹⁰⁴ Για περισσότερες πληροφορίες: L. O. Fachel, "Popular Taste and Erudite Repertoire: The Place and Space of Television In Brazil." *Cultural Studies*, Λονδίνο 1990, Lins da Silva, "Transnational Communication and Brazilian Culture." In Atwood, R. and E. G. McAnany, (επιμ.) *Communication and Latin American Society--Trends in Critical Research, 1960-1985*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1986.

¹⁰⁵ Βλ. περισσότερα στο: < <http://www.pressreference.com/Ma-No/Myanmar.html>>.

¹⁰⁶ Βλ. περισσότερα στο: <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts%20About%20Israel/Culture/The%20Electronic%20Media-%20Television%20and%20Radio>.

Η YENEΔ ως το μόνο εναπομείνον κομμάτι του μετεμφυλιακού διπολισμού λειτουργούσε ως το τελευταίο σύμβολο του κύρους και της σημασίας που οι ένοπλες δυνάμεις επιχειρούσαν να διεκδικήσουν στην δημόσια σφαίρα πριν αλλά και κατά την διάρκεια της επταετίας. Αποτέλεσε επομένως μια προέκταση της σχετικής αυτονομίας που απολάμβαναν οι Ένοπλες Δυνάμεις, όπως αποκαλύπτει το πλαίσιο, που ο νόμος 660/1977 διαμόρφωσε. Η παραπάνω διαμορφούμενη συνταγματικά κατάσταση στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο της Ελλάδας, ακύρωνε και στην πράξη την διακήρυξη του άρθρου 15 του συντάγματος περί αντικειμενικότητας και ισονομίας στην πράξη, καθώς επιπλέον δεν καταβαλλόταν η παραμικρή προσπάθεια να προβλεφθούν οι αναγκαίες οργανωτικές εγγυήσεις για την εξασφάλιση των αρχών αυτών. Ουσιαστικά, οι παραπάνω αρχές εναπόκειτο στην διάθεση και την «διακριτική ευχέρεια» της εκάστοτε κυβέρνησης. Επιπλέον δε, στην περίπτωση της YENEΔ, η αντικειμενικότητα και η ισονομία εξασφαλιζόνταν δια μέσου των στρατιωτικών και των πολιτικών υπαλλήλων του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας.

Ο κρατικός έλεγχος του άρθρου 15, όπως η παράγραφος 2 του συντάγματος αναφέρει, περιλαμβάνει ως έννοια τον τεχνικό και κατά δεύτερο λόγο τον ουσιαστικό έλεγχο της ραδιοτηλεόρασης. Καθώς ο πρώτος αφορά τις τεχνικές προϋποθέσεις της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής και συνδέεται περισσότερο με την άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του κράτους, ο δεύτερος σχετίζεται με το περιεχόμενο των ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων, και προφανώς είναι συνάρτηση επιλογών πολιτικού χαρακτήρα. Ο τεχνικός έλεγχος του κράτους αφορά τις εγκαταστάσεις ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής. Η παραγωγή των ραδιοτηλεοπτικών πομπών μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ρυθμίσεων, μέσα από τις οποίες θα προκύψει ο κρατικός έλεγχος.¹⁰⁷ Στην Ελλάδα, ο τεχνικός έλεγχος είχε βαρύνουσα σημασία σε ό,τι αφορούσε και την μετάδοση των ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών. Άλλωστε, είναι αυτονόητο πως υφίστανται επιταγές δημοσίου συμφέροντος, εθνικής και δημόσιας ασφάλειας.¹⁰⁸ Το πρόβλημα επομένως που τίθεται δεν είναι η αναγκαιότητα του ελέγχου αυτού, τον οποίο το ίδιο το σύνταγμα επιβάλλει, όσο η οργάνωση του κατά τρόπο που να ικανοποιεί τα έννομα αγαθά για τα οποία προβλέπεται, και όχι άλλες σκοπιμότητες.

¹⁰⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 53.

¹⁰⁸ *Ο.π.*, σ. 56.

Όσον αφορά το ζήτημα του ελέγχου επάνω στην λογική του προγράμματος της τηλεόρασης, ο Ν. Αλιβιζάτος σημειώνει πως, «πρόκειται για έλεγχο κατασταλτικό, ο οποίος ασκείται βάσει των διατάξεων του κοινού αστικού και ποινικού νόμου, συχνότατα με επίκληση της περί πνευματικής ιδιοκτησίας νομοθεσίας».¹⁰⁹ Ωστόσο, ο έλεγχος έχει και προληπτικό χαρακτήρα μέσω του ελέγχου που αφορά την μετάδοση προγραμμάτων τα οποία σχετίζονται άμεσα με την πολιτεία ή το καθεστώς, όπως οι ανακοινώσεις, αλλά και με πολιτικές που ελέγχουν την χρηματοδότηση. Στην Ελλάδα, τον έλεγχο των ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων επιβάλλει το ίδιο το σύνταγμα. Με το επίθετο «άμεσος», όπως χαρακτηρίζεται από τον νόμο, ο έλεγχος στην τηλεόραση, αποκτούσε τα όρια της έντασης του. Ιδιαίτερα, δε, αν λάβουμε υπόψη πως η ραδιοφωνία και η τηλεόραση εξαιρούνται από τις προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις του άρθρου 14, δηλαδή από την απαγόρευση της επιβολής λογοκρισίας και άλλων προληπτικών μέτρων.¹¹⁰ Επιπλέον, το ίδιο το γεγονός της θέσπισης της *αντικειμενικότητας*, της *ισοτιμίας* και της *ποιότητας* των προγραμμάτων, αποκεικνύει μια εγγενή αδυναμία του μέσου να παρέχει τις παραπάνω αρχές, δημιουργώντας ταυτόχρονα μια υποχρέωση σε όλες τις συντεταγμένες εξουσίες να τις προστατέψουν. Το ίδιο το κράτος είναι ο φορέας που εγγυάται τις παραπάνω αρχές, ελέγχοντας το περιεχόμενο των προγραμμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, ο νομοθέτης, μέσω της νομοθετικής εξουσίας θεσπίζει τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες οργανώνεται ο έλεγχος αυτός, η εκτελεστική εξουσία διασφαλίζει την ολοκλήρωση των παραπάνω στόχων, και η δικαστική επιβάλλει τις κυρώσεις που συνεπάγονται. Όπως συμπεραίνει ο Ν. Αλιβιζάτος, «το κρίσιμο σημείο από τεχνική και ενδεχομένως από συνταγματική άποψη είναι η θέσπιση των κατάλληλων οργανωτικών δομών για την πραγμάτωση των σκοπών της ραδιοτηλεόρασης και, κατά δεύτερο μόνο λόγο, εξασφάλιση του κρατικού ελέγχου πάνω στα προγράμματα, και τούτο περισσότερο ως ακραία δυνατότητα παρά ως λειτουργική πρακτική».¹¹¹

Η αποσαφήνιση των εννοιών της αντικειμενικότητας, της ισοτιμίας και της ποιότητας, που επικαλείται το σύνταγμα, αποτελεί κεντρικό ζήτημα για την κατανόηση τόσο των ορίων όσο και των χαρακτηριστικών του κρατικού ελέγχου επάνω στην τηλεόραση. Και οι τρεις έννοιες, αόριστες νομικά, έχουν ιδιαίτερα

¹⁰⁹ *Ο.π.*, σ. 56.

¹¹⁰ Άρθρο 15, παράγραφος 1.

¹¹¹ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ.62.

ρευστό χαρακτήρα, καθώς επιδέχονται πολλαπλών ερμηνειών υποκειμενικού χαρακτήρα. Παράλληλα, οι έννοιες αυτές είναι ιδιαίτερα μεταβλητές στον χρόνο, καθώς δεν υφίστανται αυτούσια αλλά σε συνάρτηση με άλλες, όπως οι πολιτιστικές παραδόσεις, το επίπεδο κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και η πολιτική κατάσταση της χώρας.¹¹² Επιπλέον, οι αρχές αυτές περιλαμβάνονται στον μετέπειτα του συντάγματος διαμορφωμένο νόμο 230/1975, που όριζε πως «οι εκπομπές της ΕΡΤ οφείλουν να διαπνέωνται από δημοκρατικόν πνεύμα, συνείδησιν πολιτιστικής ευθύνης, ανθρωπισμόν και αντικειμενικότητα, να είναι δε προσαρμοσμένα στην ελληνική πραγματικότητα».¹¹³

Α. Η **αντικειμενικότητα** που το σύνταγμα απαιτεί στην μετάδοση όχι μόνο των πληροφοριών και ειδήσεων, αλλά και των προϊόντων του λόγου και της τέχνης, μπορεί να έχει διάφορες μορφές. Οι δύο πιο βασικές είναι οι έννοιες της αμεροληψίας και της πολυφωνίας. Η έννοια της αμεροληψίας περιλαμβάνει την ανεξάρτητη παρουσίαση απόψεων δίχως προσωπικά ή εξωτερικά σχόλια, με σεβασμό στην δημοσιογραφική δεοντολογία και όχι βασισμένη ή επηρεασμένη από ιδεολογίες ή φιλοσοφίες οποιουδήποτε περιεχομένου. Η παρουσίαση αυτή πρέπει να βασίζεται στην ακρίβεια της μετάδοσης των πληροφοριών, υπό την έννοια ότι δεν θα δημιουργεί σύγχυση ή ανησυχία. Ο Ν. Αλιβιζάτος σημειώνει πως «η έννοια της αμεροληψίας είναι μάλλον ανεπίδεκτη αντικειμενικής οριοθέτησης με γενικούς και απρόσωπους κανόνες δικαίου».¹¹⁴ Η κατωχύρωση της συνδέεται περισσότερο με τον χώρο της υποκειμενικότητας, καθώς το σύνταγμα αποτελεί ένα απρόσωπο κείμενο που αδυνατεί να εισχωρήσει στο πνεύμα της λειτουργίας του μέσου και των λειτουργών του. Η πολυφωνία (ή αλλιώς πολυμέρεια) αποτελεί την προσπάθεια για εξασφάλιση της εξίσου παρουσίας όλων των αντιπαρατιθέμενων απόψεων που εκφέρονται από το μέσο. Το μέσο με αυτή την έννοια λαμβάνει το ρόλο του ρυθμιστή για το χρόνο που διακαίουται ο εκπρόσωπος – φορέας κάθε διαφορετικής άποψης. Είναι λογικό πως η λειτουργία αυτή αφορά άμεσα τον πολιτικό χώρο καθώς, όπως θα προκύψει στα πλαίσια της εργασίας, το ζήτημα του χρόνου εκπροσώπησης των κομμάτων αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία αντιπαράθεσης και πηγής κριτικής στην ελληνική τηλεόραση. Ο συνδυασμός της αμεροληψίας και της πολυμέρειας αποτελεί το ιδανικό προς το οποίο στράφηκαν οι περισσότερες δημοκρατικές χώρες κατά την

¹¹² Στο ίδιο, σ. 66.

¹¹³ Άρθρο 3, παράγραφος, 1.

¹¹⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 68.

ρύθμιση του καθεστώτος των ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Οι μεσογειακές χώρες επέμειναν περισσότερο στις θεσμικές εγγυήσεις της πολυμέρειας, καταχυρώνοντας τις είτε στα ίδια τους τα συντάγματα, είτε στις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις.¹¹⁵

Β. Η **ισοτιμία** αναφέρεται σαφώς στην έννοια της ισότητας, το βασικό χαρακτηριστικό της δημοκρατικής επροσώπησης που οφείλουν να παρέχουν τα ΜΜΕ. Όπως σημειώνει ο Γ. Κασιμάτης, «η ισότητα έχει βαρύνουσα σημασία σε ότι αφορά καθετί που σχετίζεται με την διαμόρφωση, την έκφραση και την διάδοση της γνώμης των πολιτών και ιδιαίτερα της πολιτικής τους γνώμης».¹¹⁶ Όντας αυτονόητη ως έννοια, στην παρούσα φάση, η ισοτιμία αποτελεί σημείο αναφοράς του νομοθέτη, προφανώς για να δώσει έμφαση στην αξία που υπηρετεί το μέσο. Παράλληλα, είναι πολύ πιθανόν να εκφράζει τις ανησυχίες περί του αντιθέτου που πιθανόν επικαλέστηκαν οι αντιπολιτευόμενες στην κυβέρνηση παρατάξεις, και ιδιαίτερα η αποκλεισμένη από το δημόσιο διάλογο επί δεκαετίες αριστερά. Επιπλέον, προσδιορίζεται με τον επιρρηματικό προσδιορισμό «ίσοις όροις», ο οποίος, σύμφωνα με τον Ν. Αλιβιζάτο, προσδίδει αναμφίβολα το στοιχείο της αναλογικότητας.¹¹⁷ Η αναλογικότητα αυτή αφορά την δίκαιη μεταχείριση και διαχείριση του τηλεοπτικού χρόνου καθώς βασίζεται στην αρχή της λογικής που εντιθίεται στην μονομέρεια. Ωστόσο, κρίνεται λογικό πως πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός ανάμεσα τόσο στο είδος όσο και στο χρόνο μετάδοσης των προγραμμάτων. Ως προς *το είδος των προγραμμάτων*, σε συνάρτηση πάντα με τα δεδομένα και τις αξίες που αναλύονται, είναι απαραίτητη η διάκριση σε πολιτικού και μη πολιτικού περιεχομένου προγράμματα, ιδιαίτερα στην ελληνική περίπτωση, όπου χαρακτηρίζεται, όπως και πάλι αναφέρει ο Ν. Αλιβιζάτος από μια υπερδιογκωμένη πολιτική κοινωνία σε βάρος της πολιτικής.¹¹⁸ Υπο αυτό τον διαχωρισμό, γίνεται κατανοητό πως για τα πολιτικού περιεχομένου προγράμματα είναι επιβεβλημένη η θέσπιση αυστηρών κανόνων, που θα ρυθμίζουν την λειτουργία τους για την επίτευξη των σκοπών της αντικειμενικότητας και της ισότητας, ενώ για τα δεύτερα, η παραπάνω διατύπωση δεν αποτελεί κανόνα अपάράβατο, ιδιαίτερα στην περίοδο όπου ο ιδιωτικός τομέας στην Ελλάδα βρίσκεται συρρικνωμένος και αναζητά διεξόδους. Σημειώνεται, ωστόσο, πως ο ιδιωτικός τομέας δεν σχετίζεται με την πολιτική των διαφημίσεων και της

¹¹⁵ Ο.π., σ. 69.

¹¹⁶ Γ. Κασιμάτης, *ό.π.*, σ. 75.

¹¹⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 73.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 75.

προώθησης του καταναλωτισμού, αλλά οποιοδήποτε πρόγραμμα δεν αφορά το ευρύτερο δημόσιο και το κράτος. Ως προς τον χρόνο της μετάδοσης των προγραμμάτων και ιδίως αυτών με άμεσα πολιτικό περιεχόμενο, ευνόητο είναι πως η έντονη διαφοροποίηση των ενδιαφερομένων, διαφοροποιεί και τα δεδομένα. Η εξασφάλιση ενός ελάχιστου ραδιοτηλεοπτικού χρόνου για όλα ανεξαιρέτως τα πολιτικά κόμματα κρίνεται απαραίτητη.

Γ. Η **ποιότητα** χαρακτηρίζεται ως η πιο ρευστή έννοια από τις τρεις. Ωστόσο, ο ίδιος ο νομοθέτης θέτει τα όρια της, επιδιώκοντας με αφετηρία την κοινωνική της αποστολή, την πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας. Ο όρος της κοινωνικής αποστολής, συνταγματικά, αναφέρεται στον χαρακτήρα και την λειτουργία της δημόσιας τηλεόρασης ως δημόσιας υπηρεσίας. Αποκαλύπτεται άμεσα λοιπόν το δημόσιο συμφέρον που απορρέει από την παραπάνω διατύπωση, συμφέρον που υπενθυμίζει και αιτιολογεί τον πλήρη έλεγχο πάνω σε αυτή και σε διαχειριστικό, οικονομικό επίπεδο. Όσο για την πολιτιστική ανάπτυξη, προφανώς αυτή αφορά το περιεχόμενο των προγραμμάτων, που αναδεικνύουν την ελληνικότητα του στοιχείου, την ελληνική ταυτότητα και παράδοση. Ο νόμος 230/1975 αναφέρει πως οι εκπομπές οφείλουν μεταξύ άλλων να είναι προσαρμοσμένες στην ελληνική πραγματικότητα. Η ασαφής αυτή διατύπωση περί «πραγματικότητας» και μάλιστα ελληνικής, αφήνει πολλά έκθετα ζητήματα, που αφορούν την ποιότητα των προγραμμάτων της ελληνικής τηλεόρασης. Επιδέχονται δε, ιδεολογικών ερμηνειών.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια είναι σαφές πως, τόσο στο συνταγματικό όσο και στο οργανωτικό πλαίσιο, δεν έγιναν εκείνες οι αλλαγές που θα επέτρεπαν στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση να μετασχηματιστεί σε ένα πραγματικό είδος δημόσιας υπηρεσίας και να λειτουργήσει σε μεγάλο βαθμό αυτονομίας από το κράτος και τον ευρύτερο κοινοβουλευτικό έλεγχο, καθώς, όπως θα γίνει ορατό παρακάτω, αποτέλεσε αντικείμενο πολλών κοινοβουλευτικών συζητήσεων. Όπως τονίζει και η Μ. Κομνηνού, «δεν επιτεύχθη καμία συμφωνία μεταξύ της πολιτικής ηγεσίας και των δημοσιογραφικών επιτελείων για την συγκρότηση ενός πλαισίου τηλεόρασης πιο κοντά στα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα».¹¹⁹ Η δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία έχει δείξει ότι όταν η πολιτική επιδιώκει την διαμόρφωση μιας δημόσιας τηλεόρασης που να

¹¹⁹ Μ. Κομνηνού, «Ο ρόλος των ΜΜΕ στην Γ' Δημοκρατία, 1974-1994» στο, Χρ. Λυριντζής (επιμ.) - Ηλ. Νικολακόπουλος - Δ. Σωτηρόπουλος, *Κοινωνία και Πολιτική, Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 225.

λειτουργεί με σχετική αυτονομία από το κυβερνών κόμμα.¹²⁰ Άλλωστε, είναι διάχυτη η κατεύθυνση του νόμου 230/1975 όσο και του ίδιου του συντάγματος να αναλωθεί σε διατυπώσεις μόνο γύρω από την θεματολογία της ισότητας και της αντικειμενικότητας, ενώ δεν διατυπώθηκε κανένας ουσιαστικός προβληματισμός για τις οπτικοακουστικές τεχνολογίες, ούτε αμφισβητήθηκε ο εξουσιαστικός ρόλος του κράτους στην διαχείριση της ΕΡΤ. Αυτό ερμηνεύεται αφενός ως πλήρης σύνδεση της τεχνολογίας με την πολιτική, καθώς η τηλεόραση καθίσταται πολιτικό διακύβευμα, αφετέρου ως αδυναμία του πολιτικού κόσμου να διαχειριστεί τα νέα πλαίσια που δημιουργούνταν, τα πλαίσια που η ίδια είχε δημιουργήσει και συνέχιζε να δημιουργεί, καθώς επιχειρούσε μέσω της συνεχούς θεσμοθέτησης να ελέγξει την τηλεόραση. Το φαινόμενο δεν ήταν διόλου καινούριο. Ήδη από την προηγούμενη περίοδο, 1951-1974, παρατηρείται μια έντονη προσπάθεια από τους κρατικούς φορείς να ελέγξουν την τηλεόραση.¹²¹ Και παλαιότερα αυτό κατέστη αδύνατο. Ειδικότερα μάλιστα στην περίοδο της δικτατορίας, το μέσο της τηλεόρασης αποτέλεσε ίσως το πιο ανεξάρτητο «κομμάτι» της ελληνικής επικράτειας καθώς ποτέ δεν ακολούθησε πιστά τις επιταγές του ελέγχου, που οι νομοθέτες του επέβαλαν. Ωστόσο, στην περίοδο 1974-1981, τα δεδομένα ήταν διαφορετικά, αλλά το μέσο διατήρησε το χαρακτήρα του. Το ίδιο το μέσο έχοντας διαμορφώσει και παγιώσει ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως θα δούμε, συνέχισε να αποτελεί έναν διάυλο πολιτικής επικοινωνίας, υπό νέες ωστόσο συνθήκες πολιτικού καθεστώτος. Η αλληλεπίδραση τεχνολογίας και πολιτικής, για ακόμη μια φορά, ήταν αναπόφευκτη.

Αυτό που απομένει στα διαμορφωμένα αυτά πλαίσια είναι κατά πόσον οι συνταγματικές διακηρύξεις και θεσμοθετήσεις ανταποκρίθηκαν στους σκοπούς που οι ίδιες όριζαν. Η διάχυτη ρευστότητα στην διαχείριση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου, πέρα από τις περαιτέρω λειτουργικές ρυθμίσεις μιας δημόσιας υπηρεσίας, δημιουργούσε μια υποκειμενικότητα στην διαχείριση του μέσου που εναπόθετε στον κρατικό λειτουργό την λειτουργία της. Η ρήτρα του άμεσου κρατικού ελέγχου και ο συνακόλουθος χαρακτήρας της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής ως δημόσιας υπηρεσίας με την λειτουργική έννοια του όρου, δημιουργεί αρκετά αρνητικά στοιχεία. Η διαπίστωσή τους μέσα από την διερεύνηση του προγράμματος της ελληνικής

¹²⁰ Σ. Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 45.

¹²¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Π. Καράβας, *ό.π.*, σ. 38-68.

τηλεόρασης, αλλά και μέσα από τον αντιπολιτευτικό και κριτικό λόγο που αρθρώθηκε σε αυτό το διαμορφωμένο μετά το 1974 τηλεοπτικό πεδίο, είναι αυτή που θα οδηγήσει σε χρησιμότερα συμπεράσματα.

1.4 Οι κριτικές σπουδές της τηλεόρασης και το πρόγραμμα στην νεωτερική περίοδο

Από τη δεκαετία του '40, έχει αναπτυχθεί μια εντυπωσιακή ποικιλία κριτικών προσεγγίσεων για τα ΜΜΕ και την τηλεόραση. Πρωτοπόροι στην κίνηση αυτή ήταν τα μέλη της «Σχολής της Φραγκφούρτης». Από την κλασική προοπτική της Σχολής της Φραγκφούρτης, η εμπορική τηλεόραση εμφανίζεται ως μια μορφή πολιτισμού, όπου οι Horkheimer, Adorno και οι συνάδελφοί τους αποκαλούν «βιομηχανία πολιτισμού». Η Σχολή της Φραγκφούρτης, διακρίνει την άνοδο ενός πολιτισμού μέσων που περιλαμβάνει την ταινία, την δημοφιλή μουσική (pop music), το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και άλλες μορφές μαζικής κουλτούρας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου βρέθηκαν εξόριστοι από την ναζιστική Γερμανία, η παραγωγή μέσων ήταν σε γενικές γραμμές μια μορφή εμπορικής ψυχαγωγίας ελεγχόμενη από τις μεγάλες εταιρίες. Κατά συνέπεια, η Σχολή της Φραγκφούρτης έπλασε τον όρο «βιομηχανίες πολιτισμού» για να στρέψει την προσοχή στην εκβιομηχάνιση και την εμπορευματοποίηση του πολιτισμού κάτω από τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις της παραγωγής. Σε μεγάλο βαθμό, η σχολή της Φραγκφούρτης άρχισε μια συστηματική και περιεκτική προσέγγιση στις μελέτες της μαζικής επικοινωνίας και του πολιτισμού, και παρήγαγε την πρώτη κρίσιμη θεωρία της πολιτιστικής βιομηχανίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, η Σχολή της Φραγκφούρτης ανέπτυξε μια κρίσιμη και διεπιστημονική προσέγγιση στις πολιτιστικές και μελέτες επικοινωνιών. Έπλασαν τον όρο «βιομηχανία πολιτισμού» για να δηλώσει τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης του παραγμένου μαζικά πολιτισμού και των εμπορικών παραγόντων που οδήγησαν το σύστημα. Οι κρίσιμοι θεωρητικοί ανέλυσαν όλα τα μάζικά παραγμένα πολιτιστικά αντικείμενα μέσα στο πλαίσιο της βιομηχανικής παραγωγής, στο οποίο τα προϊόντα των βιομηχανιών πολιτισμού, που απέβαλαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τους, τα αντικατέστησαν με άλλα προϊόντα της μαζικής παραγωγής: ομοιότητα, τυποποίηση, και μαζικοποίηση. Οι βιομηχανίες πολιτισμού

είχαν τη συγκεκριμένη λειτουργία, εντούτοις, της παροχής της ιδεολογικής νομιμοποίησης των υπαρχουσών κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών και της ενσωμάτωσης των ατόμων στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού της.

Η Σχολή της Φραγκφούρτης ήταν μια από τις πρώτες ομάδες νεομαρξιστών που επιχείρησε να εξετάσει τα αποτελέσματα του μαζικού πολιτισμού και την άνοδο της καταναλωτικής κοινωνίας στις εργατικές τάξεις. Ανέλυσαν επίσης τους τρόπους με τους οποίους οι βιομηχανίες πολιτισμού και η καταναλωτική κοινωνία σταθεροποιούσαν τη σύγχρονη κεφαλαιοκρατία και επιδίωξαν αναλόγως τις νέες στρατηγικές για την πολιτική αλλαγή, τον κοινωνικό μετασχηματισμό και τα πρότυπα για την πολιτική χειραφέτηση. Αυτές οι προσεγγίσεις παρήγαγαν πολλές σημαντικές συνεισφορές, όπως και μερικές προβληματικές θέσεις, σύμφωνα με επικριτές¹²².

Η σχολή της Φραγκφούρτης αποτελεί ένα χρήσιμο πεδίο και πηγή αναλύσεων για τον σύγχρονο μελετητή της τηλεόρασης γιατί παρέχει στις μελέτες τηλεόρασης και των μέσων ένα πρότυπο που αρθρώνει τις διαστάσεις της παραγωγής και της πολιτικής οικονομίας, της ανάλυσης κειμένων, και της έρευνας ακροατηρίων υποδοχής. Η σχολή της Φραγκφούρτης εξετάζει όλες αυτές τις διαστάσεις και απεικονίζει την αλληλεξάρτησή τους.

Στη «Διαλεκτική του Διαφωτισμού», οι Horkheimer και Adorno προσδοκούν τον ερχομό της τηλεόρασης από την άποψη της εμφάνισης μιας νέας μορφής μαζικού πολιτισμού που θα συνδύαζε τη θέα και τον ήχο, την εικόνα και το αφήγημα, σε ένα όργανο που θα ενσωμάτωνε τους τύπους παραγωγής, κειμένων, και υποδοχών της βιομηχανίας πολιτισμού. Στην πρόγνωση ότι η τηλεόραση θα ήταν ένα πρωτότυπο χειροποίητο αντικείμενο του βιομηχανοποιημένου πολιτισμού, Adorno και Horkheimer έγραψαν:

«Η τηλεόραση στοχεύει σε μια σύνθεση του ραδιοφώνου και της ταινίας, και κρατιέται ψηλά μόνο επειδή τα ενδιαφερόμενα κόμματα δεν έχουν επιτύχει ακόμα τη συμφωνία, αλλά οι συνέπειές της θα είναι αρκετά τεράστιες και υποσχεται να εντείνει την εξασθένηση του αισθητικού θέματος τόσο δραστικά, ώστε μέχρι αύριο η αραιά καλυμμένη ταυτότητα όλων των βιομηχανικών προϊόντων πολιτισμού μπορεί να έρθει δριαμβευτικά έξω, περιπαικτικά να εκπληρώσει το Βαγκνερικό όνειρο του

¹²² Για μια συνόψιση των κριτικών βλ. Gitlin T. "How Our Crowd Got Lonely", *The New York Times*, January 9, 2000. Βλ. περισσότερα στο <http://www.nytimes.com/books/00/01/09/bookend/bookend.html?_r=1&oref=slogin>.

Gesamtkunstwerk, την τήξη όλων των τεχνών σε μια εργασία¹²³». Η προσέγγιση συνδυάζει την μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας με την κριτική ιδεολογία, την κειμενική ανάλυση, και τις ψυχοαναλυτικά εμπνευσμένες σε βάθος προσεγγίσεις στα ακροατήρια και τα αποτελέσματα.

Τα παραδείγματα του Adorno προέρχονται από την πρόωρη TV της δεκαετίας του '50, μια προσέγγιση αυτή ακριβώς συλλαμβάνει ορισμένες πτυχές της τηλεόρασης της δεκαετίας του '50, αλλά που είναι ανεπαρκής να συλλάβει την αυξανόμενη πολυπλοκότητα της σύγχρονης τηλεόρασης. Η προσέγγιση του Adorno στις «κρυμμένες έννοιες» είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, εντούτοις, και οι ψυχαναλυτικές και ιδεολογικές αναγνώσεις του τηλεοπτικών κειμένων και κερδοσκοπίας στα αποτελέσματά τους είναι πρωτοποριακές.

Ενώ, Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas, και άλλοι σημαντικοί σχολικοί θεωρητικοί της Φραγκφούρτης ποτέ δεν υποστήριξαν πως η τηλεοπτική παραγωγή και τα κείμενα δεν δεσμεύουν συστηματικά τα υποκείμενα, ωστόσο, αναγνωρίζουν συχνά τη σημασία της τηλεόρασης στην ανάπτυξη μιας κρίσιμης θεωρίας της κοινωνίας, ή στα σχόλιά τους στα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα. Μετά από τη σχολική ανάλυση της Φραγκφούρτης των αλλαγών στη φύση της κοινωνικοποίησης, ο Herbert Marcuse, για παράδειγμα, σημείωσε την πτώση της οικογένειας ως κυρίαρχο πράκτορα της κοινωνικοποίησης στον έρωτα και του πολιτισμού (1955) και την άνοδο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, όπως το ραδιόφωνο και την τηλεόραση: *«Η κατασταλτική οργάνωση των ενστίκτων φαίνεται να είναι συλλογική, και το εγώ φαίνεται να κοινωνικοποιείται πρόωρα από ολόκληρο ένα σύστημα των πρόσθετο-οικογενειακών αντιπροσώπων. Το προσχολικό επίπεδο, οι παρέες, το ραδιόφωνο, και η τηλεόραση, το σχέδιο για τη συμμόρφωση και την εξέγερση, δημιουργείται από έξω και ενάντια στην οικογένεια¹²⁴»*.

Ο Marcuse είδε την τηλεόραση ως τμήμα μιας συσκευής της διοίκησης και της κυριαρχίας σε μια μονοδιάστατη κοινωνία. Αναφέρει, *«με τον έλεγχο των πληροφοριών, με την απορρόφηση των ατόμων στη μαζική επικοινωνία, η γνώση αντιμετωπίζεται και περιορίζεται. Το άτομο δεν ξέρει πραγματικά τι συνεχίζεται η εξουδετερώνοντας μηχανή της ψυχαγωγίας και της ψυχαγωγίας τον ενώνει με άλλες σε*

¹²³ Θ. Αντόρνο και Μ. Χορκχάιμερ, *Διαλεκτική του διαφωτισμού: Φιλοσοφικά αποσπάσματα*. Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 124 - 161.

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 97.

μια κατάσταση της αναισθησίας από την οποία όλες οι καταστρεπτικές ιδέες τείνουν να αποκλειστούν¹²⁵». Σε αυτήν την άποψη, η τηλεόραση είναι μέρος μιας συσκευής του χειρισμού και της κοινωνικής κυριαρχίας. Στο μονοδιάστατο άτομο (1964), ο Marcuse υποστήριξε ότι οι ανοησίες του εμπορικού ραδιοφώνου και της τηλεόρασης επιβεβαιώνουν τις αναλύσεις του περί του ατόμου και τη μεταβίβαση του αυθεντικού πολιτισμού και της αντιπολιτευτικής σκέψης, απεικονίζοντας την τηλεόραση ως τμήμα μιας συσκευής, παράγοντα στη σκέψη και τη συμπεριφορά που απαιτούνται για την κοινωνική και πολιτιστική αναπαραγωγή των σύγχρονων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών¹²⁶.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η «δυνατότητα» που απέκτησαν τα υποκείμενα στις σύγχρονες μαζικές εμπορευματικές κοινωνίες να λαμβάνουν πολλαπλά μηνύματα μέσα από τον προγραμματισμό της τηλεόρασης αποτέλεσε ένα αδιαμφισβήτητο δεδομένο που κατέληξε –φυσικά– να είναι αντικείμενο μελέτης μεταπολεμικά των πολιτισμικών σπουδών (Cultural studies). Οι πολιτισμικές σπουδές, εμπλουτίζοντας με νέα ερωτήματα τις προσεγγίσεις των κοινωνικών σπουδών, θεμελιώθηκαν την δεκαετία του 1950 και έπειτα από τους R. Williams, R. Hoggart και E. P. Thompson, συνεπικουρούμενοι από την μαρξιστική αγγλική ιστοριογραφική παράδοση, που περιλαμβάνει τους Eric Hobsbawm, Christopher Hill και Rodney Hilton.¹²⁷ Οι πολιτισμικές σπουδές ασχολούνται, κατά βάση, με το νόημα που αποδίδουν οι διάφοροι πολιτισμοί στο «άτομο» και με το νόημα του εαυτού που εμείς, ως άτομα, βιώνουμε.¹²⁸ Η έννοια της κουλτούρας των μαζών μεταπολεμικά, όπως αυτή προέκυψε από τα νέα καταναλωτικά μοντέλα, αντιμετωπίστηκε από αυτούς τους μελετητές ως μια ευρεία διαδικασία που περιλαμβάνει τόσο τις διάφορες καλλιτεχνικές δραστηριότητες όσο και τον γενικό τρόπο ζωής μέσα στο πλέγμα της κοινωνίας. Η σημασία αυτή, ως επόμενο, επεκτάθηκε και περιέλαβε ετερόκλητες σφαίρες όπως η γλώσσα, τα ΜΜΕ, η λογοτεχνία, τα στιλ των κοινωνικών ομάδων.¹²⁹ Η τηλεόραση, αδυνατώντας να κινηθεί έξω από αυτό το διαμορφούμενο πλαίσιο, αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους πόλλους μελέτης των κριτικών σπουδών και ανεξαρτήτου καταβολών και ιδεολογικών πεποιθήσεων.

¹²⁵ Χέρμπερτ Μαρκούζε, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Παπαζήσης, Αθήνα 1971 σ. 104.

¹²⁶ Ο.π., σ. 117.

¹²⁷ Raymond Williams, *Κουλτούρα και Ιστορία*, Εισαγωγή-Μετάφραση: Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα 1994, σ. 31.

¹²⁸ John Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, γλωσσική επιμέλεια Αγγελική Σπανού, Δρομέας, Αθήνα 1995, σ. 79

¹²⁹ Στο ίδιο, σ. 39.

Διαπιστώνοντας όλα τα παραπάνω, το 1974, ο Williams στο έργο του *Television: technology and cultural form* ανέλυσε το φαινόμενο της τηλεόρασης και εισήγαγε την έννοια της «ροής» (flow). Ξεκίνησε την προσέγγιση του κάνοντας μια σύγκριση ανάμεσα σε εφημερίδες και περιοδικά του 18^{ου} αιώνα και αντίστοιχα της σύγχρονης του εποχής, στα οποία διαπιστώνει τεράστιες αλλαγές. Όλη αυτή η πληθωρική που διέκρινε στην εποχή του, αναφέρει πως κατέληξε να είναι μέρος όλης της κοινωνικής εμπειρίας.¹³⁰ Ο Williams χωρίς να είναι ισοπεδωτικός και πλήρως απαισιόδοξος για την εμφάνιση και καθιέρωση της τηλεόρασης, προσέγγισε με μεγαλύτερη νηφαλιότητα το ζήτημα της λειτουργίας της σε σχέση με ορισμένες απόψεις των θεωρητικών της Φραγκφούρτης, που εμφάνιζαν την τηλεόραση ως ένα υποπροϊόν της καπιταλιστικής οικονομίας, συνώνυμο της αλλοτρίωσης των ελεύθερα σκεπτόμενων υποκειμένων. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Williams διατηρώντας αυτή την προσεκτική προσέγγιση στο ζήτημα του προγραμματισμού, ακολούθησε μια μέση οδό η οποία, όπως απέδειξε η μετέπειτα οστοριογραφική παραγωγή, ήταν πετυχημένη στο βαθμό που να αποτελεί σημείο αναφοράς όλων των κριτικών μελετών γύρω από την τηλεόραση. Η τεχνολογική και η πολιτιστική μορφή, την οποία ο Raymond Williams προτείνει για τον όρο «ροή» αποσκοπεί στο να περιγράψει τη διακριτική φύση της τηλεόρασης: «Σε όλους που δραστηριοποιούνται μεταδίδοντας ραδιοφωνικά συστήματα, η χαρακτηριστική οργάνωση, και επομένως το χαρακτηριστικό που βιώνουν, η εμπειρία, είναι μιας εμπειρία από ακολουθία ή ροή. Αυτό το φαινόμενο της προγραμματισμένης ροής, είναι έπειτα ίσως το χαρακτηριστικό καθορισμού της ραδιοφωνικής αναμετάδοσης, ταυτόχρονα ως τεχνολογία και σαν πολιτιστική μορφή.»

Με αυτήν την διαυγή διατύπωση, ο Ουίλιαμς προτείνει ότι η ροή έχει κάτι που κάνει με την οργάνωση της τηλεόρασης ως κειμενικό το σύστημα καθώς επίσης και με την εξέταση και την υποδοχή του από το δέκτη. γεγονός το οποίο επιδέχεται θεσμικών δικαιωμάτων («αυτό το φαινόμενο της προγραμματισμένης ροής»). Με άλλα λόγια, ως εννοιολογικός όρος, η ροή, αντιπροσωπεύει τις μεσολαβήσεις μεταξύ της τηλεοπτικής τεχνολογίας (η ροή από το σήμα ραδιοφωνικής μετάδοσης), προς τους θεσμικούς όρους του προγραμματισμού, και καταλήγει να είναι ένα τηλεοπτικό κείμενο που προκαλεί ή επιβάλλει την εμπειρία θεατών πάνω σε αυτό. Στη διαμόρφωση της, η έννοια της ροής, σύμφωνα με τον Williams προορίζεται να

¹³⁰ Raymond Williams, *ό.π.*, σ. 111.

εκφράσει μέσα από την τηλεόραση τον θεμελιώδη επανασχηματισμό της φύσης και της εμπειρίας των πολιτιστικών κειμένων. Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει, «η έννοια της διακοπής, ενώ έχει ακόμα κάποια υπόλοιπη δύναμική από ένα παλαιότερο πρότυπο, έχει γίνει ανεπαρκής. Αυτό που προσφέρεται δεν είναι, με τους παλαιότερους όρους, ένα πρόγραμμα, ορισμένες ιδιαίτερες μονάδες-εκπομπές με τις ιδιαίτερες εισαγωγές τους, αλλά μια προγραμματισμένη ροή, στις οποίες η αληθινή σειρά δεν είναι η δημοσιευμένη ακολουθία στοιχείων του προγράμματος αλλά μια ακολουθία που μετασχηματίζεται από την ανάμειξη μιας άλλου είδους ακολουθίας, έτσι ώστε αυτές οι ακολουθίες να συνθέτουν μαζί την πραγματική ροή, την πραγματική ραδιοφωνική αναμετάδοση»¹³¹.

Θεωρώντας την τεχνολογία της τηλεόρασης ως αναγκαία λόγω της ικανότητας της να μεταδίδει λεκτικά και μη μηνύματα στα πλαίσια των σύγχρονων μεταπολεμικών δυτικών, και επομένως, δημοκρατικών κοινωνιών, διακρίνει τρία βασικά χαρακτηριστικά στην λειτουργία της: α) Την διανομή μηνυμάτων β) την υποδοχή μηνυμάτων και γ) την διαφοροποίηση των μηνυμάτων¹³². Το τελευταίο χαρακτηριστικό στην τρισχημη αναφορά του αποτέλεσε και το σημείο της ενασχόλησης του με την λειτουργία του προγράμματος της τηλεόρασης, όχι ως κειμενικό είδος αλλά κυρίως ως πρακτική. Χρησιμοποιώντας τον όρο «Ροή», ο Williams αναζητήσε την έννοια για να περιγράψει, αφενός, την διαρκή μεταβολή και αλλαγή στα προγράμματα της τηλεόρασης, με πλειάδα εκπομπών και νέων μερών και, αφετέρου, το φαινόμενο ενός οργανωμένου προγραμματισμού, μιας προγραμματισμένης ακολουθίας και όχι ενός πρόγραμματος διακριτών μερών¹³³. Υποστήριξε πως αυτή η οργανωμένη ακολουθία δεν υπήρχε βάσει του επίσημου έντυπου προγραμματισμού αλλά ήταν μια ακολουθία μεταλλαγμένη, που ενείχε μια κρυφή ακολουθία, ώστε και οι δύο μαζί να συνθέτουν την πραγματική ροή του προγράμματος. Σχολιάζοντας την προσπάθεια του Williams να αποδώσει την έννοια της ροής στο πρόοιμο αυτό στάδιο των πολιτισμικών σπουδών της τηλεόρασης, ο R. Dienst διακρίνει αδυναμίες λόγω της αοριστίας και της μειωμένης διακριτότητας που χαρακτηρίζει τον όρο. Υποστηρίζει πως η τηλεόραση αναπαριστά ορατά και προσβάσιμα σε όλους μας μηνύματα και αξίες τα οποία παράγουν κέρδος για αυτήν

¹³¹ Raymond Williams, *ό.π.*, σ. 84.

¹³² *Ο.π.*, σ. 92.

¹³³ *Ο.π.*, σ. 98.

μόνο όταν αυτά οργανώνονται και προγραμματίζονται¹³⁴. Η σημερινή προσέγγιση του Dienst αν και δεν καταφέρνει να ξεφύγει από τα δεδομένα του Williams, δίνει μια ανάλυση περισσότερο κοντά στην εποχή μας. Ωστόσο, ο Williams οφείλεται να προσεγγιστεί όχι με τα σημερινά αλλά με τα δεδομένα των δεκαετιών του 1960 και του 1970, στις οποίες ανταποκρίνεται επαρκέστατα.

Ουσιαστικά η έννοια της Ροής αποτελεί ένα ερμηνευτικό εργαλείο για τον εντοπισμό και την κατανόηση της μετανεωτερικής λειτουργίας των κοινωνιών. Αντιτιθέμενη στην έννοια του νεωτερικού προγράμματος, όπως αυτό δημιουργήθηκε την περίοδο της νεωτερικότητας, η ροή δεν ανταποκρίνεται σε λογικές όπως η σαφής διάκριση μερών, διακοπών ή η περίληψη μέρους εκ του συνόλου και η παράθεση της διάρκειας των προγραμμάτων. Ο Williams χρησιμοποίησε την έννοια της ροής, δίνοντας ουσιαστικά έναν εννοιολογικό όρο που θα μπορούσε να εγκολπίσει όλες τις διατυπωμένες κριτικές για τον χαρακτήρα της τηλεόρασης, από την εποχή της Σχολής της Φρανκφούρτης έως και τις πολιτισμικές σπουδές των δεκαετιών 1960 και 1970. Παράλληλα, ο εντοπισμός της έννοιας της ροής στα προγράμματα των τηλεοπτικών σταθμών των δυτικών κοινωνιών, αποτελεί μέγιστη απόδειξη μετανεωτερικών στοιχείων που σε κάθε περίπτωση χρήζουν μελέτης λόγω της πολυπλοκότητας που εμφανίζουν. Ο Williams, ανοίγοντας τους «ασκούς του Αιόλου», μελέτησε τον διαρκούμενο μετασχηματισμό των δυτικών κοινωνιών και τον ρόλο της τηλεόρασης στην διαδικασία αυτή, προσεγγίζοντας όλους τους τομείς της καθημερινότητας των ιστορικών υποκειμένων.

Η κρυφή ακολουθία που χαρακτηρίζει την έννοια της Ροής θεωρήθηκε η αιτία της κοινωνικής αλλαγής. Το εννοιολογικό εργαλείο που ο R. Williams υιοθέτησε για να μπορέσει να καταλήξει στην σύνθεση και κατανόηση του συνολικού τρόπου ζωής των δυτικών κοινωνιών κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν «η δομή της αίσθησης» (structure of feelings). Με τον όρο αυτό ο Williams προσπάθησε να αποδώσει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αισθάνονται την περιρρέουσα πραγματικότητα. Η πρακτική της χρησιμότητα έγκειται στο ότι μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση και στην δικαιολόγηση των αλλαγών στις μορφές κουλτούρας των ανθρώπων. Ο Raymond Williams υιοθέτησε την έννοια «της δομής της αίσθησης» ως μεθοδολογικό εργαλείο για τον πολιτισμό και την πολιτιστική αλλαγή.¹³⁵ Όπως

¹³⁴Ο.π., σ. 140-141.

¹³⁵Ismo Kantola – R. Williams, «Attachment of enthusiasm in structures of feeling» in *Marxism and literature*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1977.

υποστήριξε, η συναισθηματική εμπειρία της τέχνης καθώς επίσης και των διάφορων δημοφιλών πολιτιστικών φαινομένων ρυθμίζεται από τις υλικές δομές του κόσμου που ζούμε. Οι δομές μπορούν να γίνουν αντιληπτές με διάφορους τρόπους. Με αυτή την λογική, ο Williams χρησιμοποίησε τον όρο για να ορίσει το συναισθηματικό δέσιμο που δημιουργείται από κοινές αξίες και πρακτικές από μια ειδική ομάδα, μια κατηγορία ανθρώπων, στην περίπτωση της τηλεόρασης τους τηλεθεατές¹³⁶. Ερευνώντας στην εποχή μας τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουν τα υποκείμενα τα νοήματα της τηλεόρασης για την «δομή της αίσθησης» τους, ο T. Wilson υποστηρίζει πως ο τρόπος που αναγνωρίζουν και ερμηνεύουν τα μηνύματα της τηλεόρασης αποτελεί σαφώς μια κοινωνική πρακτική, η οποία ωστόσο δεν βασίζεται αποκλειστικά στην καθεαυτή πράξη της τηλεθέασης¹³⁷. Συνδέεται υπό αυτή την έννοια η ευρύτερη κοινωνική εμπειρία, οι ήδη διαμορφωμένες κοινωνικές παραδοχές με τον αινιγματικό χαρακτήρα των προγραμμάτων της τηλεόρασης η οποία «προσκαλεί» και «προκαλεί» τον τηλεθεατή να την ερμηνεύσει. Ουσιαστικά, ο Wilson διακρίνει πως η αντίληψη που διαμορφώνει το υποκείμενο μέσα από τα κρυφά νοήματα της ροής, σχετίζεται άμεσα τόσο με το παρελθόν όσο και με το μέλλον, αλλά και με το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον στο οποίο ζεί.

Ο ορισμός εν τέλει που επεχείρησε να δώσει ο Williams στην ροή ήταν η αντικατάσταση ενός χρονικά καθορισμένου προγράμματος εκπομπών από μια ροή εκπομπών, άσχετων μεταξύ τους μερών, στις οποίες η μονάδα του χρόνου, αν και υφίστατο, δεν δηλώνονταν και των οποίων η πραγματική εσωτερική οργάνωση ήταν κάτι τελείως διαφορετικό από την αντίστοιχη επίσημα δεδηλωμένη.¹³⁸ Η έννοια της ροής αποτελώντας σημείο αναφοράς για όλες τις μεταγενέστερες έως σήμερα μελέτες, επιδέχθηκε όπως ήταν φυσιολογικό, κριτικών. Πέρα από κάθε αμφισβήτηση, ωστόσο, αποτελεί γεγονός πως ο όρος αυτός έδωσε την κινητήρια δύναμη στις πολιτισμικές σπουδές για να ασχοληθούν με το φαινόμενο της τηλεόρασης ως πρακτική που σχετίζεται άμεσα με τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης τόσο της οικονομίας όσο και της πολιτικής.

Η διερεύνηση του προγράμματος της ελληνική τηλεόρασης αποτελεί μέρος αυτού του ευρύτερου πεδίου κριτικών σπουδών, ως μέσο που παρέχει την δυνατότητα

¹³⁶ Susan C. Haedicke - Tobin Nellhaus, *Performing Democracy : International Perspectives on Urban Community-Based Performance*, University of Michigan 2001, p. 35.

¹³⁷ T. Wilson, *Watching television : hermeneutics, reception and popular culture*, Polity Press, Cambridge 1993, p. 71-73.

¹³⁸ Ο.π., σ. 75.

στα ιστορικά υποκείμενα να επικυρώνουν νέες ταυτότητες, αναπαράγοντας αξίες, κώδικες και συμπεριφορές. Μέσα σε αυτά τα λεπτά πλαίσια κριτικής προσέγγισης της τηλεόρασης επιχειρείται μια ανάλυση και ανάγνωση του προγράμματος της YENEΔ, η οποία από την αρχή της λειτουργίας της αντιπροσωπεύει στην ελληνική περίπτωση το κατεξοχόν παράδειγμα προώθησης της μαζικής κουλτούρας. Παράλληλα, ο σταθμός αυτός ανέλαβε αρχικά και τον ρόλο του διαμορφωτή, του κοινωνικού μετασχηματιστή στα χέρια της δικτατορίας, δημιουργώντας εύλογα ερωτήματα για την πορεία που ακολούθησε στα πλαίσια ενός δημοκρατικού καθεστώτος. Στην ιδιόμορφη περίοδο της μεταπολίτευσης, όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω, κρίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η προσπάθεια ανάγνωσης του προγράμματος της YENEΔ.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2.1 Το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης: εστίαση σε δύο επίπεδα

Αναζητώντας απλά τον ορισμό της έννοιας «πρόγραμμα» σε ένα κοινό λεξικό, μακριά από επιστημονικές ορολογίες και προσεγγίσεις, μπορεί κανείς να διαπιστώσει τα βασικά χαρακτηριστικά του όρου. Ιδιαίτερα δε, ο ερευνητής έχει την τεράστια δυνατότητα να αναλύσει και να επιλέξει την ορθότερη ερμηνεία, που θα λειτουργήσει ως καταλύτης στην προσπάθεια του να ερμηνεύσει την δομή και την λειτουργία του προγράμματος, πραδείγματος χάρη, ενός στρατιωτικού τηλεοπτικού σταθμού στα πλαίσια μιας δημοκρατικά δομημένης πολιτείας.

Ανάμεσα σε ποικίλους ορισμούς, ξεχωρίζουμε πως πρόγραμμα είναι *το λεπτομερές σχέδιο που καταγράφει και γνωστοποιεί το περιεχόμενο και τη χρονική σειρά των μερών ή ενός συνόλου διάφορων εκδηλώσεων, θεαμάτων, ακροαμάτων*¹³⁹ ή ακόμη, *το σύνολο σχεδιασμένων και χρονικά προσδιορισμένων ενεργειών, δραστηριοτήτων*¹⁴⁰. Ουσιαστικά το πρόγραμμα είναι ένα συνολικό σχέδιο στο οποίο προκαθορίζονται και εξαγγέλλονται οι προθέσεις, οι αρχές, η τακτική προσώπων, ομάδων ή οργανισμών, προκειμένου να επιτευχθούν κάποιοι γενικοί ή ειδικότεροι στόχοι, ένας προσχεδιασμένος και σταθερός τρόπος ενέργειας, συμπεριφοράς ή αντιμετώπισης διάφορων καταστάσεων. Το βασικό χαρακτηριστικό ανάμεσα στις προσπάθειες για ορισμό του προγράμματος είναι πως έχουν μόνο ένα κοινό σημείο, που ταυτόχρονα αποτελεί σημείο αναφοράς και χαρακτηρίζει την χρήση του όρου, ο προκαθορισμένος χαρακτήρας του.

Η πηγή της επιτυχημένης λειτουργίας ενός προϊόντος, έγκειται στο γεγονός πως ο καταναλωτής γνωρίζει εκ των προτέρων το περιεχόμενο. Παράλληλη ερμηνεία μπορεί να δοθεί και για την περίπτωση της YENEΔ. Και γίνεται αναφορά σε «προϊόν», καθώς θεωρείται δεδομένος ο εμπορικός χαρακτήρας του τηλεοπτικού αυτού σταθμού, ήδη από το πρώτο έτος της λειτουργίας του. Σε στοιχεία που μας παρέχει ο Μ. Χαιρετάκης για τα μεικτά έσοδα από διαφημιστικές δραστηριότητες την περίοδο 1971-1974, η YENEΔ σταθερά παρείχε περισσότερες διαφημίσεις σε καθημερινό επίπεδο και σαφώς εισέπραττε περισσότερα χρήματα από το EIPT στον τομέα αυτό.¹⁴¹ Το πρόγραμμα, έχοντας υιοθετηθεί ήδη από τα πρώτα χρόνια της

¹³⁹ <<http://www.komvos.edu.gr/dictionaries/dictonline/DictOnLine.htm>>

¹⁴⁰ <<http://copernikos.tripod.com/etymologiko.htm>>

¹⁴¹ Δ. Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σ. 115.

λειτουργίας της τηλεόρασης, αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό της και πηγή της επιτυχίας της, δεδομένης της απήχησης του μέσου, ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα. Λειτουργώντας ως «ταυτότητα» της τηλεόρασης, το πρόγραμμα, αποκαλύπτει τόσο τα εμφανή όσο και τα λιγότερο εμφανή στοιχεία της προσπάθειας για προκαθορισμένη οργάνωση. Για το λόγο αυτό, η μελέτη του τηλεοπτικού προγράμματος αποτελεί το βασικό στοιχείο μελέτης από όλους τους σύγχρονους μελετητές.

Η περίοδος της μεταπολίτευσης εμφανίζεται να βρίσκει την ελληνική τηλεόραση «κατάπληκτη» και «λαβωμένη», καθώς τα προγράμματα της ήταν ολιγόωρα τον Ιούλιο του 1974¹⁴². Η είδηση της έλευσης του Κ. Καραμανλή εμφανίστηκε με μεγάλη καθυστέρηση, υπήρξε όμως τηλεοπτική σύνδεση της άφιξης και της ορκωμοσίας του στο κτίριο της Βουλής. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η τηλεόραση αποτέλεσε τον πρώτο ουσιαστικό φορέα πραγμάτωσης της μεταπολίτευσης με το διάγγελμα Καραμανλή, την αποκατέστησε τυπικά στην συνείδηση των τηλεθεατών, καθώς είχε ταυτιστεί με την προπαγάνδα της δικτατορίας. Η σταδιακή αύξηση της ημερήσιας διάρκειας των προγραμμάτων από το 1974 έως και το 1981, αποκαλύπτει την γενικότερη απήχηση του μέσου καθώς και την φροντίδα της οποίας απολάμβανε από τις κυβερνήσεις Καραμανλή. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της YENEΔ, παρ' όλη την κυριολεκτικά «λυσσαλέα» προσπάθεια της αντιπολίτευσης για κατάργηση του τηλεοπτικού σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων, που αποτελούσε πρωτοφανές φαινόμενο παγκοσμίως, αυτός, όχι μόνο διατηρήθηκε, αλλά και αναπτύχθηκε σε βαθμό όπου να ταυτιστεί με την ευρύτερη έννοια της τηλεόρασης στην Ελλάδα¹⁴³. Παράλληλα, η YENEΔ επηρεάζεται και επηρεάζει, διαμορφώνεται και διαμορφώνει, σε βαθμό εντυπωσιακό, όπως θα παρατηρηθεί στην περαιτέρω ανάλυση.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι παρατηρήσεις μας επικεντρώνονται στην προσπάθεια περιοδολόγησης της περιόδου 1974-1981. Προτείνεται ένα μοντέλο διαχωρισμού σε δύο φάσεις, από το 1974 έως το 1977 και από το 1977 έως το 1981. Λόγω του αυξημένου αριθμού ημερησίων τηλεοπτικών προς διερεύνηση προγραμμάτων, η περιοδολόγηση αυτή κρίνεται απαραίτητη ώστε να αποφευχθούν συγχύσεις ή, και

¹⁴² Είναι χαρακτηριστικό πως στο δελτίο ειδήσεων της 15^{ης} Ιουλίου, η ανατροπή του Μακάριου περνά ως πέμπτη είδηση. Σ. Βαλούκος, *ό.π.*, σ. 21

¹⁴³ Αν και δεν είναι αντικείμενο της παρούσας εργασίας, είναι χαρακτηριστικό πως οι περισσότεροι μεσήλικες της εποχής μας θυμούνται σήμερα σε συντριπτικό ποσοστό εκπομπές της YENEΔ και όχι της ΕΡΤ1.

ακόμη, εσφαλμένα συμπεράσματα. Παράλληλα, με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η συγκέντρωση των γενικών χαρακτηριστικών αυτών των περιοδικών φάσεων ώστε να γίνει, αφενός, σαφής ο διαχωρισμός τους και, αφετέρου, να δημιουργηθεί η κατάλληλη μεθοδολογική υποδομή για να προχωρήσουμε σε μια βαθύτερη ανάλυση, η οποία μπορεί να επεκταθεί και σε συγκριτικά επίπεδα, ανάμεσα στις περιόδους που διακρίναμε. Όπως θα φανεί παρακάτω, ένα βασικό χαρακτηριστικό από το 1977 και έπειτα εισάγεται για πρώτη φορά στην ελληνική τηλεόραση και ιδιαίτερα στην YENEΔ, κι αυτό είναι η έννοια της κριτικής, που εστιάζεται τόσο στο πολιτικό όσο και το αισθητικό αποτέλεσμα της. Παράλληλα, επιχειρείται μια προσπάθεια για την ερμηνεία των εξελίξεων αυτών πάντα σε σχέση με την διαμορφούμενη πολιτική κατάσταση της περιόδου, όπως αυτή παρουσιάστηκε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, προχωρώντας σε μια αναλυτικότερη προσέγγιση του προγράμματος, θεωρείται αναπόφευκτη και η παράλληλη διερεύνηση του γύρω από το φαινόμενο της *ροής*, όπως τέθηκε τόσο από τον Williams, όσο και από τους μεταγενέστερους κριτικούς αναλυτές του φαινομένου της τηλεόρασης, άλλα και τους ευρύτερους φιλοσοφικούς προβληματισμούς γύρω από το φαινόμενο. Τα μη εμφανή στοιχεία του προγραμματισμού της YENEΔ και η γενικότερη κατευθυντήρια λογική και πολιτική της λειτουργίας του αποτελούν κυρίαρχα ζητήματα σε αυτό το επίπεδο ανάγνωσης. Τα ζητήματα αυτά αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα λόγω της πρωτοτυπίας του χαρακτήρα της YENEΔ ως κομμάτι των Ενόπλων Δυνάμεων. Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρείται προσπάθεια να διερευνηθεί η δομή, η λογική της οργάνωσης του προγραμματισμού της YENEΔ και να αναγνωστούν τα επι μέρους στοιχεία του. Μέσα από την ερμηνεία αυτής της ακολουθίας του προγράμματος θα προκύψουν τα συμπεράσματα για την τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων.

2.1α Η YENEΔ 1974-1981: Τομές και συνέχειες

Σε αρχικό επίπεδο, μπορούμε να εστιάσουμε τις παρατηρήσεις μας γύρω από τα βασικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει η τηλεόραση της YENEΔ από το 1974 έως το 1981 και παράλληλα να αναζητηθούν τα κριτήρια για την υποπεριοδολόγηση της περιόδου σε δύο μικρότερες, από το 1974 έως το 1976 και από το 1977 έως το 1981. Στη διάρκεια του 1976, που αποτελεί το χρονολογικό μέσο ανάμεσα στις περιόδους αυτές, εμφανίζεται μια σειρά αλλαγών, που χρήζουν προσοχής:

α) Στο τέλος του 1976, η YENEΔ αποβάλλει τον έντονα ενημερωτικό της χαρακτήρα καθώς πλέον δεν ξεκινά το πρόγραμμα της με δελτίο ειδήσεων. Έως το 1977, η YENEΔ παρείχε σε ημερήσια προγράμματα της τάξης των 7 τουλάχιστον ωρών, τρία δελτία ειδήσεων, ένα στην έναρξη, ένα στην μέση και ένα στην λήξη του προγράμματος. Από το σημείο αυτό και έπειτα η ευθύνη για ενημέρωση των πολιτών περνάει στην ΕΡΤ, η οποία αύξησε τα δελτία ειδήσεων της από δύο σε τρία και τέσσερα, ενώ η YENEΔ τα μείωσε σε δύο. Το γεγονός αυτό είναι το πρώτο ανάμεσα σε μια σειρά από άλλα, που υποδεικνύει μια αλλαγή στην πολιτική του προγραμματισμού της YENEΔ. Ο τομέας της ενημέρωσης ήταν από την αρχή της δημιουργίας του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων το βασικό του χαρακτηριστικό και η ουσιαστική αιτίαση της ύπαρξής του. Παράλληλα, αποτέλεσε την πηγή του κύρους του σταθμού, που προσέδιδε στις ένοπλες δυνάμεις μια πρωτοφανή δυναμική. Με απλά λόγια, ο στρατός στην Ελλάδα μέχρι το 1976 εμφανίζεται ως ο βασικός φορέας ενημέρωσης των πολιτών. Η πορεία του αυτή από το 1966 που πρωτολειτούργησε έως το σημείο που εξετάζουμε, έλαβε φθίνουσα κλίση καθώς αρχικά ήταν προνομακή η μεταχείριση της YENEΔ από την δικτατορία. Δεδομένης της μεταφοράς αυτής της ενημερωτικής ιδιότητας του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων στην ΕΡΤ, εμφανίζεται μια στροφή προτίμησης της κυβέρνησης, η οποία και βάση συντάγματος ελέγχει τα μέσα, προς τον πολιτικό τηλεοπτικό σταθμό της χώρας.

β) Το 1976 μεγιστοποιείται σε σχέση με την έως τώρα λειτουργία του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων ο αριθμός των ξένων παραγωγών που προβάλλει. Ο αριθμός τους σε εβδομαδιαίο επίπεδο φτάνει τις 31, αριθμός που διατηρείται με μικρές αυξομειώσεις έως το 1981. Οι ξένες παραγωγές της YENEΔ αποτέλεσαν τον αποδέκτη της κριτικής στην τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων, υπό την έννοια ότι ταυτίστηκαν με την εμπορευματοποίηση του μέσου. Ανάμεσα στις εκπομπές αυτές διακρίνουμε τις «Μονάτσα», «Μπέν Κέϊσου», «Ο Άγιος», «Λάνσελοτ», «Ο φυγάς»,

«Επικίνδυνες Αποστολές», «οι Εκδικητές», «οι Αντίζηλοι», «η Ζώνη του Λυκόφωτος», «Λούση», «τα κορίτσια του Λας Βέγκας», «Το μικρό σπίτι στο λιβάδι», «Τζέην Εϋρ», «Τζακ», «Χάι Σάπαραλ». Οι εκπομπές αυτές, αλλά και πολλές άλλες, αποτέλεσαν το βασικό πόλο έλξης του κοινού της YENEΔ για πολλά έτη. Ένα σημείο ακόμη που χρήζει αναφοράς στο βαθμό της κριτικής περί εμπορευματοποίησης του σταθμού, αποτελεί η νέα εκπομπή «12X», αθλητική εκπομπή με κεντρικό σημείο αναφοράς το ΠΡΟΠΟ (=ΠΡΟγνωστικά ΠΟδοσφαίρου). Για πρώτη φορά η έννοια του στοιχηματισμού εισάγεται στα σπίτια των τηλεθεατών, μέσα από τον σταθμό με την μεγαλύτερη θεαματικότητα. Ωστόσο, από το 1976 και έπειτα εισάγονται εκπομπές οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ποιοτικές» υπό την έννοια ότι έτυχαν θετικών σχολιασμών. Ανάμεσα σε αυτές ξεχωρίζουν οι «Ρωμαίος και Ιουλιέτα», «Γιουγκερμαν», «Οι τρεις αδερφές του Τσέχοφ», «Μιχαήλ Στρογκόφ», «Αθάνατες Ιστορίες Αγάπης». Οι εκπομπές αυτές αποτέλεσαν μια στροφή στον προγραμματισμό της YENEΔ, υπό την έννοια ότι για πρώτη φορά παραγωγές βασισμένες σε λογοτεχνικά έργα εμφανίζονται στην τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων, μια σαφώς ποιοτικότερη επιλογή σε σχέση με το παρελθόν. Ο Σ. Βαλούκος ερμηνεύοντας αυτή την στροφή σχολιάζει: «Η έλλειψη συγγραφέων με τηλεοπτική πείρα έστρεψε την παραγωγή ως επί το πλείστον σε διασκευές γνωστών και καταξιωμένων λογοτεχνικών έργων και οι τηλεθεατές είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν έργα του Αλ. Παπαδιαμάντη, του Ν. Καζαντζάκη, του Στρ. Μυριβήλη, του Α. Τερζάκη και πολλών άλλων κορυφαίων λογοτεχνών μας¹⁴⁴».

γ) Το 1976 για πρώτη φορά εισάγεται η έννοια της διακοπής της προβολής ενός προγράμματος για την προβολή-παρεμβολή ενός άλλου. Ενώ έως το 1976 τα προγράμματα ακολουθούσαν διαδοχικά το ένα μετά το άλλο, την χρονιά εκείνη παρατηρείται το πρωτοφανές να διακόπτεται η πρώτη εκπομπή του προγράμματος, να προβάλλεται το δελτίο ειδήσεων και έπειτα να συνεχίζεται η προβολή της. Η παρατήρηση αυτή δεν χρήζει ιδιαίτερης προσοχής φαινομενικά, αλλά μια εσωτερική εστίαση στο γεγονός υποδεικνύει μια αλλαγή στην προσέγγιση της έννοιας του προγραμματισμού από την YENEΔ, αλλαγή που θα επιχειρηθεί να προσεγγιστεί στο δεύτερο επίπεδο της ανάλυσής μας.

δ) Το 1976, μετά από αρκετά χρόνια σταθερής διάρκειας προγραμμάτων περίπου στις 6 ώρες, από τις 18.00 έως τις 23.00, ξεκινά μια σταθερή αύξηση της

¹⁴⁴ Σ. Βαλούκος, *ό.π.*, σ. 24

ημερήσιας διάρκειας προγραμμάτων στις 7 ώρες το 1977 και τις 10 ώρες από το 1978 έως και το 1981. Η γιγάντωση του προγράμματος αποτέλεσε λογικό αποτέλεσμα του εμπλουτισμού των εκπομπών προς προβολή, ωστόσο, η σταδιακή αύξηση τους έως το 1981 αποτελεί ένδειξη της επέκτασης και της αναγνώρισης της οποίας έτυχε το μέσο από το κοινό. Είναι λογικό πως η αύξηση αυτή του προγράμματος ανταποκρινόταν στις ανάλογα αυξημένες απαιτήσεις του τηλεοπτικού κοινού, γεγονός που αποδεικνύει και την καθιέρωση του μέσου στην συνείδηση των πολιτών.

Την περίοδο 1974-1981, η τηλεόραση της YENED εμφάνισε εκτός από διαφοροποιήσεις και ορισμένες ομοιότητες. Εάν οι αλλαγές από το 1976 και έπειτα αποτέλεσαν *τομές* σε σχέση με το παρελθόν, τα κοινά αναλλοίωτα στοιχεία που διατήρησε αποτέλεσαν τις *συνέχειες*. Είναι χαρακτηριστικό πως η YENED από την δημιουργία της ακολούθησε μια λογική που εξυπηρετούσε και ταυτιζόταν με την έννοια του «έθνους», του «εθνικού» αναπαράγοντας έναν λόγο «εθνικόφρονος διχασμού». Σε κανένα σημείο ο ερευνητής δεν πρέπει να παραβλέπει πως στρατιωτικοί ήταν αυτοί που είχαν τον οριστικό λόγο στην επιλογή προγραμμάτων στην YENED, με αποτέλεσμα αυτό να διατυπώνεται με σαφή χαρακτήρα. Η YENED, λοιπόν, ήταν ο τηλεοπτικός σταθμός όπου σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε διατήρησε εκπομπές που πρόβαλαν τις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, όπως «η εκπομπή του αρχηγείου του Ναυτικού», «η εκπομπή του αρχηγείου του στρατού», «Οι ουρανοί είναι δικοί μας», «Επί των επάλξεων», «πολιτική άμυνα», «η εκπομπή της αεροπορίας». Πολλές εκπομπές της YENED διατήρησαν έναν πολεμικό χαρακτήρα δράσης, ενώ αρκετές κινήθηκαν σε επίπεδα εθνικής προπαγάνδας. Παράδειγμα αποτελεί η εκπομπή «Οι ρίζες της φυλής μας» και «Η Κύπρος», η οποία για έξι συνεχόμενα χρόνια αποτέλεσε εκπομπή της YENED, προβάλλοντας το νησί της Κύπρου, γεγονός που σίγουρα σχετίζεται με τα γεγονότα του 1974 και τον αντίκτυπο που αυτά είχαν τόσο στην ελληνική κοινωνία και πολιτική όσο και το πλήγμα που επέφεραν στην δημόσια εικόνα και στο αξιόμαχο του στρατεύματος. Παράλληλα με τις «εθνικές» εκπομπές, η YENED πρόβαλε και εκπομπές οι οποίες είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο, «τα μηνύματα της εποχής μας» και «το Ευαγγέλιο της Κυριακής». Ο σταθμός διατηρούσε διαρκή την παρουσία του σε όλες τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές. Είναι χαρακτηριστικό πως μετέδιδε ζωντανά όλες τις λειτουργίες της Κυριακής, όλης της Μεγάλης Εβδομάδας και – φυσικά- την λειτουργία της Ανάστασης.

Η YENEΔ βρισκόταν και κοντά σε όλα τα μέλη της οικογένειας. Οι εκπομπές της ουσιαστικά αφορούσαν τα παιδιά (παιδικές), τις μητέρες με εκπομπές όπως η «Σύγχρονη Εύα», «Παριζιάνικη Μόδα», και τους άνδρες με καθαρά αθλητικές εκπομπές και απευθείας μετάδοση αθλητικών γεγονότων. Επιπλέον, αρκετές σειρές, όπως «το μικρό σπίτι στο λιβάδι» πρόβαλε ένα εξιδανικευμένο πρότυπο οικογένειας. Μέσα από το πρόγραμμα της YENEΔ ουσιαστικά αναβίωνε το τρίπτυχο «Πατρίς – Θρησκεία – Οικογένεια», όχι φυσικά ως λογική του ολοκληρωτισμού ενός καθεστώτος όπως η δικτατορία. Το πρόγραμμα αντικατόπτριζε τις ιδεολογικές καταβολές, τις αρχές και τις αξίες του στρατιωτικού μηχανισμού που διοικούσε την YENEΔ, αλλά και προφανώς ενός ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτου ποσοστού της ελληνικής κοινωνίας, προφανώς εκτός αστικών κέντρων¹⁴⁵. Όμως, η λογική αυτή της YENEΔ, που διατηρήθηκε αναλλοίωτη, ανταποκρινόταν σε πρότυπα και δεδομένα τα οποία υπόκεινται σε αλλαγές μετά το 1975. Η συνταγματική αναφορά στο νέο σύνταγμα, για παράδειγμα, περί ίσων δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών αποδεικνύει πως ουσιαστικά προωθείται μια σειρά από αλλαγές στην δυναμική της ελληνικής κοινωνίας, που ανατρέπουν την έως τότε λογική του ελληνικού οικογενειακού δικαίου, το οποίο ήταν έτσι συγκροτημένο ώστε να εξασφαλίζεται η προνομιακή θέση του ανδρός μέσα στην οικογένεια¹⁴⁶. Η θέση της γυναίκας άλλαζε, και μαζί της η αστική οικογένεια. Η YENEΔ, στην λογική μιας παραδοσιακής αντίληψης συντηρητικών καταβολών, αδυνατούσε να συλλάβει και να ανταποκριθεί σε αυτό το δεδομένο. Το σημείο αυτό αποτέλεσε μια βαθειά αντιφατικότητα που δημιουργήθηκε από την δομική αδυναμία της YENEΔ να αποτελέσει έναν πολιτικό φορέα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, την στιγμή που συνέχιζε να διοικείται από στρατιωτικούς.

Η πληθώρα των ξένων παραγωγών που εμφανίζονται καθόλη την περίοδο 1974-1981 παρουσιάζουν έναν διασκορπισμό μέσα στο πρόγραμμα της YENEΔ. Λειτουργήσαν δε και εξισοροπιστικά απέναντι στις παραγωγές ελληνικών σειρών, οι οποίες διατηρήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα, κατά μέσο όρο τέσσερις την χρονιά (πίν..). Η μαζική εισροή ξένων προγραμμάτων δεν πρέπει να δημιουργεί την αίσθηση πως το πρόγραμμα της YENEΔ είχε χαρακτήρα ξένου τηλεοπτικού σταθμού. Οι εισαγόμενες εκπομπές αποτελούσαν ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού προγράμματος του

¹⁴⁵ Είναι χαρακτηριστικό πως στις εκλογές του 1974, η άκρα δεξιά συμμετείχε στις εκλογές με το κόμμα του Π. Γαρουφαλιά «Εθνική Δημοκρατική Ένωση».

¹⁴⁶ Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, «Η Διαλεκτική Σχέση Νομοθεσίας και Κοινωνικής Πραγματικότητας. Η Περίπτωση της Ελλάδας (1974-1983)», Περιοδικό *Κοινωνία Πολιτών*, Τχ. 9, Αθήνα, Χειμώνας 2003.

σταθμού, ωστόσο, απαραίτητο και σημαντικό καθώς ουσιαστικά αποτελούσε όπως προαναφέρθηκε σημαντικό πόλο έλξης των τηλεθεατών αλλά και εσόδων.

2.1β Η Δομή του προγράμματος της YENEΔ

Η περίοδος 1974-1976

Η μορφή που παρουσιάζει το πρόγραμμα της YENEΔ κατά την περίοδο που ακολουθεί της αποκατάστασης της δημοκρατικής νομιμότητας, εμφανίζει στοιχεία που δεν ταυτίζονται ή δεν βρίσκονται εγγύτερα στην έννοια του νεωτερικού προγραμματισμού, όπως αυτή διαμορφώθηκε, εμφανίστηκε και επιβλήθηκε στις δυτικές κοινωνίες την περίοδο της νεωτερικότητας. Τα βασικότερα χαρακτηριστικά του είναι:

- Η διακριτότητα μερών που παρουσιάζουν οι εκπομπές, χωρίς ωστόσο να υπάρχει σαφής ένδειξη για έναρξη ή λήξη του προγράμματος της τηλεόρασης. (εικ.)
- Δεδομένου του γεγονότος πως η YENEΔ από χρόνια έχει υιοθετήσει την προβολή διαφημίσεων, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις διακοπής στο έντυπο πρόγραμμα για την προβολή άλλων μηνυμάτων.
- Δεν υπάρχει ένδειξη για την διάρκεια κάθε εκπομπής. Ο τηλεθεατής καλείται υπό αυτή την έννοια να υπολογίσει μόνος του, μέσα από τις ώρες έναρξης των προγραμμάτων, την διάρκεια αυτών.

Μελετώντας ουσιαστικά τις πιθανότητες ροής, κρυφής ακολουθίας, σε ένα τηλεοπτικό πεδίο, όπως αυτό της Ελλάδας, κρίνεται απαραίτητη μια αναλυτική αντιπαράθεση της έννοιας της ροής του Williams, καθώς και της μεθοδολογίας του. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά σχετικά με την μορφή που έχει το πρόγραμμα της YENEΔ δίνουν σαφείς ενδείξεις πως αυτό σαφώς δεν κινήθηκε στην νεωτερική λογική. Ωστόσο, η μετανεωτερική προσέγγιση του Williams δεν εμφανίζεται να ταυτίζεται με αυτό που διακρίνεται στην YENEΔ. Για παράδειγμα, ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά που διέκρινε ο Williams στην μελέτη της τηλεόρασης των ΗΠΑ, όσον αφορά τις διακοπές στην ακολουθία του προγράμματος, ήταν και η εμφάνιση των περίφημων «τρέηλερ» (trailers) των ταινιών ή εκπομπών που επρόκειτο να προβληθούν από τους τηλεοπτικούς σταθμούς. Η προβολή τους στις

πρώτες ώρες έναρξης των προγραμμάτων αποσκοπούσε σύμφωνα με τον Williams στην καθήλωση των τηλεθεατών στο συγκεκριμένο τηλεοπτικό σταθμό, φυσικά σε συνθήκες ανταγωνισμού. Η τακτική αυτή βασιζόταν στην άποψη της εποχής ότι οι τηλεθεατές παρακολουθούν έως τέλους τον σταθμό που επιλέγουν από την αρχή.¹⁴⁷ Οφείλουμε ωστόσο, να λάβουμε υπόψη μας πως τα ελληνικά δεδομένα δεν παρουσιάζουν τα στοιχεία των αντίστοιχων αμερικανικών, καθώς δεν υπάρχει πολυκαναλικό σύστημα ή ελεύθερη ιδιωτική τηλεόραση στην Ελλάδα. Παρ'όλα αυτά, είναι γεγονός πως η YENEΔ, ενώ την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης (1974) εμφανίζει σημάδια υπολειτουργίας, καθόλη την περίοδο 1975-1976 ακολούθησε μια λογική που την ήθελε να ξεκινά το πρόγραμμα της με το δελτίο ειδήσεων και πάντα νωρίτερα από την EPT. Η λογική αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία, υπό την έννοια πως οι ειδήσεις είναι ένα τηλεοπτικό είδος υψηλού κύρους που καθλώνουν τον τηλεθεατή. Παράλληλα αποτελούν ένδειξη κοινωνικής ευθύνης από πλευράς μέσου καθώς αναλαμβάνουν τον ρόλο να μεταφέρουν υπεύθυνα στον τηλεθεατή τα γεγονότα της ημέρας. Όπως αναφέρει ο J. Fiske, η διεκδικούμενη αντικειμενικότητα των δελτίων ειδήσεων και η ανεξαρτησία τους από πολιτικούς ή κυβερνητικούς παράγοντες θεωρείται ουσιώδες στοιχείο της λειτουργίας μιας δημοκρατίας¹⁴⁸. Απουσία των παραπάνω προϋποθέσεων και λειτουργώντας, η YENEΔ, υπό την διοίκηση αξιωματικών του στρατού, όπως μαρτυρείται από όλους τους ερευνητές της περιόδου, αλλά και όπως θα αποδειχθεί από την παράθεση των κριτικών που ασκήθηκαν, αποτέλεσε αν όχι ένα «φερέφωνο» των κυβερνήσεων Καραμανλή, σίγουρα όμως το «φίμωτρο» των αντιπολιτευόμενων.

Εντούτοις, ο βασικός ορισμός των ειδήσεων ως πραγματικής πληροφόρησης που την χρειάζονται οι τηλεθεατές, προκειμένου να είναι σε θέση να συμμετέχουν στην κοινωνία μέσα στην οποία ζουν, είναι η μία μόνο όψη. Ο J. Fiske σημειώνει πως οι ειδήσεις είναι και εμπορευματικό αγαθό, καθώς θα πρέπει να έχουν απήχηση για να δημιουργήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό, τους αγοραστές των προϊόντων που θα προβληθούν μετά τα δελτία ειδήσεων¹⁴⁹. Άλλωστε, ο R. Barthes υποστηρίζει πως μια εκπομπή μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο από την σχέση της με άλλες τηλεοπτικές εκπομπές και όχι από την σχέση της με το πραγματικό¹⁵⁰. Με αυτή την

¹⁴⁷ R. Williams, *Television Technology and Cultural Form*, σ. 91-92.

¹⁴⁸ John Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, Δρομέας, Αθήνα 1995, σ. 413.

¹⁴⁹ *Ο.π.*, σ. 414.

¹⁵⁰ *Ο.π.*, σ. 178.

λογική τα δελτία ειδήσεων αποτελούν ίσως σημείο αναφοράς για την λειτουργία του προγραμματισμού της τηλεόρασης. Η YENEΔ προέβαλε την περίοδο αυτή τρία δελτία ειδήσεων, ένα στην έναρξη, ένα στην μέση της διάρκειας του ημερησίου προγράμματος και ένα δελτίο ειδήσεων στην λήξη του προγράμματος. Όλος ο προγραμματισμός εμφανίζεται υπό αυτή την έννοια να διαρθρώνεται με βάση τα δελτία ειδήσεων, τα οποία αποτέλεσαν τον βασικό κορμό των προγραμμάτων έως το 1976. Ο Fiske αναλόγως παρατηρεί: «Όλα τα τηλεοπτικά κανάλια ή δίκτυα χρησιμοποιούν ένα απογευματινό δελτίο ειδήσεων για να εισαγάγουν τα προγράμματα της ζώνης υψηλής θεαματικότητας¹⁵¹». Διακρίνεται λοιπόν, μια ακολουθία στον προγραμματισμό της YENEΔ, η οποία, με άξονα τα δελτία ειδήσεων, αποσκοπεί να προσελκύσει τον τηλεθεατή. Στο πλαίσιο αυτό, γύρω από τα δελτία ειδήσεων, εμφανίζεται να οργανώνεται με λίγες διαφοροποιήσεις το εξής μοτίβο κατά σειρά προβολής:

- Δελτίο Ειδήσεων
- Ελληνικές Παραγωγές
- Δελτίο Ειδήσεων
- Ξένες Παραγωγές
- Δελτίο Ειδήσεων
- Ξένες και Ελληνικές παραγωγές
- Δελτίο Ειδήσεων

Είναι εμφανής μια προσπάθεια να δομηθεί ένα βασικό μοντέλο προγραμματισμού το οποίο τοποθετεί τις ξένες παραγωγές στις βραδυνές ώρες, μετά τις 19.00. Είναι χαρακτηριστική και άκρως διαφωτιστική η παρατήρηση του J. Fiske σε αυτό το επίπεδο. Ο ίδιος αναφέρει: «Όλα τα τηλεοπτικά κανάλια ή δίκτυα χρησιμοποιούν ένα απογευματινό δελτίο ειδήσεων για να εισαγάγουν τα προγράμματα της ζώνης υψηλής θεαματικότητας. Αυτό το δελτίο είναι έτσι μελετημένο ώστε να προσελκύσει τον άνδρα του σπιτιού και να τον εντάξει στο τηλεοπτικό κοινό. Ο άνδρας αυτός υποτίθεται ότι μόλις επέστρεψε από την δουλειά του και βρίσκει την γυναίκα του και τα παιδιά του να παρακολουθούν ήδη το πιο ελαφρύ πρόγραμμα που προηγείται των ειδήσεων που παρακολουθεί εκείνος». Η

¹⁵¹ Ο.π., σ. 414.

διδυμική αυτή παρατήρησή του Fiske αποδεικνύει την προσπάθεια της YENEΔ να δημιουργήσει μια ακολουθία δυσδιάκριτη που αποσκοπούσε στην καθήλωση των τηλεθεατών με σκοπό – φυσικά – το κέρδος. Είναι χαρακτηριστικό πως οι δύο τηλεοπτικοί σταθμοί της Ελλάδας, απορροφούν, από το 1975 και έπειτα, περισσότερο από το 50% των χρημάτων που διατίθενται στην ελληνική αγορά για την διαφήμιση προϊόντων¹⁵². (πίνακας excel) Ακόμη, και η κερδοφορία της YENEΔ αποτέλεσε για όλη την περίοδο 1974-1981 το βασικό και τελευταίο λογικό επιχείρημα για την διατήρηση του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων και την μη κατάργησή του¹⁵³.

Παράλληλα, λόγω της πολιτικής ευαισθησίας της έννοιας των δελτίων ειδήσεων και της ιδιοτυπίας της YENEΔ ως στρατιωτικού τηλεοπτικού σταθμού, η ακολουθία αυτή έχει μεγαλύτερη σημασία για την διαμόρφωση των αντιλήψεων των υποκείμενων τηλεθεατών. Αναφερόμενη σε ένα ρεπορτάζ του δελτίου ειδήσεων της YENEΔ, η βουλευτής της ΕΚ-ΝΔ Βιργινία Τσουδερού, τονίζει πως «δεν υπάρχει καμία αντικειμενικότητα στην διαμόρφωση των δελτίων ειδήσεων της YENEΔ. Η ευθύνη για το πως γράφονται τα δελτία ειδήσεων είναι καθαρά πολιτική. Είναι βέβαιον επίσης ότι έχει αναχθή πλέον σε επιστήμη η προβολή ή η καταρράκωση προσώπων και ιδεών ή η διαστρέβλωση των ιδεών που τυχόν δεν αρέσουν εις το κυβερνών κόμμα»¹⁵⁴. Είναι γεγονός πως η πολιτική ενημέρωση, εστιαζόμενη κυρίως στα δελτία ειδήσεων, είναι ένα αρκετά πολύπλοκο θέμα που απαιτεί την ανάγνωση των κειμένων. Ωστόσο, μαρτυρείται από όλους τους μελετητές της περιόδου. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Μ. Χαιρετάκης τονίζει πως «τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων δεν έπαψαν να απηχούν τις κυβερνητικές απόψεις»¹⁵⁵.

Προσπαθώντας να διακρίνει τα χαρακτηριστικά της έννοιας «προπαγάνδα», ο R. Jackal σημειώνει πως στις σύγχρονες κοινωνίες μπορούμε να την διακρίνουμε τόσο στα κείμενα των διαφημίσεων όσο και στον δημόσιο διάλογο¹⁵⁶. Το γεγονός ότι η YENEΔ έως το 1976 διατηρεί ένα ισχυρό ενημερωτικό σκέλος γύρω από το οποίο, κατά τα άλλα, δομεί τον προγραμματισμό της, αποδεικνύει μια νέας μορφής προπαγάνδα, εντός των πλαισίων των υπάρχουσών δυνατοτήτων για πολυφωνία. Η Μ. Κομνηνού, απογοητευμένη, όπως δηλώνει για τον απολογισμό της στην περίπτωση της τηλεόρασης, αναφέρει πως «ως προς την ενημέρωση, οι θεσμικές

¹⁵² Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 19^{ης} Νοεμβρίου 1979

¹⁵³ Είναι χαρακτηριστικό πως η YENEΔ αποκαλούνταν από τον Ε. Αβέρωφ ως «νοικοκυρούλα», λόγω της υγιούς οικονομικής της κατάστασης. Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 31^{ης} Μαΐου 1981.

¹⁵⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', τ. Γ', σ. 3144.

¹⁵⁵ Μ. Χαιρετάκης, *ό.π.*, σ. 122.

¹⁵⁶ R. Jackal, *Propaganda*, New York University Press, New York 1995. σ.7

επιλογές απομάκρυναν την πιθανότητα να εξελιχθεί η τηλεόραση σε έναν δημόσιο τιμητή, που κρατώντας ίσες αποστάσεις από Κυβέρνηση και Αντιπολίτευση θα αποκτούσε τόση αξιοπιστία και εγκυρότητα ώστε να λειτουργεί νομιμοποιητικά για το κομματικό σύστημα στο σύνολο του. Αντίθετα, οι κυβερνητικές πολιτικές υπονόμευσαν την αξιοπιστία κάθε διαλόγου τόσο σε ό,τι αφορά την κατάρτιση της ημερήσιας διάταξης των ειδήσεων όσο και σε ό,τι αφορά την προβολή συγκεκριμένων θεμάτων που αντλούν την θεματολογία τους από την πρόσφατη ιστορία»¹⁵⁷. Ο Β. Κουτούζης, πρώην δημοσιογράφος της YENEΔ και διεθνούς παραγωγής ειδήσεων στην μετέπειτα EPT2, σε ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας ανέφερε, μεταξύ άλλων, πως «πάντα τα δημόσια ή κρατικά ΜΜΕ αντιμετωπίζονται από την εκάστοτε αντιπολίτευση με σκεπτικισμό, διότι πιστεύεται – και έτσι είναι – ότι εξυπηρετούν τα συμφέροντα της εκάστοτε κυβέρνησης. Την εποχή εκείνη, τα πρώτα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση, σκεπτικισμό έναντι της YENEΔ είχαν και οι κυβερνώντες της Νέας Δημοκρατίας, διότι φοβόντουσαν ότι μπορούσαν να υπάρχουν στα σπλάχνα της σκληροί χουντικοί που να τους έκαναν ζημιά. Έτσι δεν ήταν μόνο η αντιπολίτευση που ανησυχούσε, ήταν και η Κυβέρνηση»¹⁵⁸. Η τηλεόραση της YENEΔ κυρίως αποτέλεσε και σημείο αναφοράς στις συζητήσεις των συνεδριάσεων της Βουλής, κυρίως όμως την περίοδο 1976 - 1981. Είναι σαφές πως η τηλεόραση δεν χρησιμοποιήθηκε ως πεδίο για την ανάπτυξη ενός πολυφωνικού διαλόγου αλλά αντιθέτως ως μέσω προβολής της συγκεκριμένης εξουσίας και των επιλογών της.

Η επιλογή προβολής των σειρών από την YENEΔ κινείται στις παραπάνω λογικές. Ορισμένες από τις νέες σειρές ξεφεύγουν από τα πρότυπα της ιδεολογικής συμμόρφωσης και προπαγάνδας που επέβαλαν οι τυποποιημένες σειρές της δικτατορίας, όπως «ο Άγνωστος Πόλεμος». Σύμφωνα όμως με την Μ. Κομνηνού, «αυτό δεν σημαίνει αυτομάτως ότι οι καινούργιες σειρές λειτουργούν ως επαναστατικά κείμενα και συγκροτούν έναν κριτικό λόγο»¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Μ. Κομνηνού, *ό.π.*, σ.226

¹⁵⁸ Βλ. πλήρες το κείμενο της συνέντευξης στο Επίμετρο.

¹⁵⁹ Μ. Κομνηνού, *ό.π.*, σ.227

Η περίοδος 1977-1981

Η YENEΔ την περίοδο αυτή παρουσιάζει στα προγράμματά της ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς εμφανίζουν βαθειά αντιφατικότητα.

- Το 1977 αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, το έτος που κορυφώνεται ο αριθμός ξένων παραγωγών που προβάλλονται σε εβδομαδιαία βάση από την YENEΔ, έπειτα όμως ο αριθμός αυτός μειώνεται σταθερά .
- Δεν υπάρχει ένδειξη στα έντυπα προγράμματα για την διάρκεια κάθε εκπομπής. Ο τηλεθεατής καλείται υπό αυτή την έννοια να υπολογίσει μόνος του, μέσα από τις ώρες έναρξης των προγραμμάτων, την διάρκεια αυτών.
- Για πρώτη φορά στην ιστορία της ελληνικής τηλεόρασης προβάλλονται την περίοδο αυτή ζωντανά προγράμματα και όχι μόνο κινηματογραφημένα.
- Για πρώτη φορά υπάρχει στα προγράμματα των εφημερίδων περίληψη των τμημάτων του προγράμματος, περίληψη δηλαδή κάθε εκπομπής, γεγονός που εμφανίζεται μετά από δέκα έτη στην ελληνική τηλεόραση.
- Για πρώτη φορά το πρόγραμμα περιλαμβάνει την έννοια της διακοπής, καθώς αναφέρει ρητά ανάμεσα στις προβαλλόμενες εκπομπές την ένδειξη «Διακοπή». (βλ. Επίμετρο, σ.)
- Η YENEΔ μειώνει τα δελτία ειδήσεων από 4 σε 3 ή και δυο σε ημερήσια βάση, αποβάλλοντας ως ένα βαθμό τον ρόλο του ενημερωτή, χαρακτήρα που επιχείρησε να διαμορφώσει την προηγούμενη περίοδο.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δείχνουν μια αντιφατικότητα τόσο ανάμεσα τους όσο και σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Η YENEΔ, λειτουργώντας και προγραμματίζοντας μακριά από τις νεωτερικές αρχές της έννοιας του προγράμματος και εμφανίζοντας ένα πρώιμο μετανεωτερικό μοντέλο τηλεόρασης την περίοδο ως και το 1976, την περίοδο 1977-1981 εμφανίζει μια ροπή προς συντηρητικότερες επιλογές, προς στοιχεία αυστηρά νεωτερικά. Παράλληλα, διατηρεί ένα ιδιόμορφο μοτίβο εκπομπών, το οποίο εμφανίζει την εξής μορφή:

- Ξένη Παραγωγή
- Ειδήσεις
- Παιδική σειρά
- Ελληνικές Παραγωγές
- Ειδήσεις
- Ξένες Παραγωγές
- Ειδήσεις

Το παραπάνω μοτίβο δεν διατήρησε μια σταθερή μορφή, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο. Ενώ, για παράδειγμα, την περίοδο 1976-1978 η YENED δεν άρχιζε τα προγράμματα της με ειδήσεις, την περίοδο 1978-1979, ορισμένες μέρες της εβδομάδας επαναφέρει την λογική αυτή, την οποία είχε ακολουθήσει πριν το 1976. Παράλληλα, ωστόσο, οι ανακατατάξεις στον προγραμματισμό της YENED δεν συνοδεύονται από διαφοροποιήσεις στην λογική των προβαλλόμενων εκπομπών. Υπάρχουν εκπομπές οι οποίες προβάλλονται σταθερά πολλά έτη, όπως για παράδειγμα οι εκπομπές που αφορούν τα τρία σώματα του στρατεύματος ή η εκπομπή γνώσεων «Μήπως Γνωρίζετε;». Ακόμη, η διάρκεια του προγράμματος για την περίοδο αυτή, παραμένει σταθερό περίπου στις 10 ώρες ημερησίως, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο, 1966-1974, που εμφάνιζε διαρκή αύξηση (σ.105).

Η παραπάνω αντιφατικότητα αποδεικνύει ένα χαρακτηριστικό σημείο στον προγραμματισμό της YENED κατά την περίοδο αυτή: Η τηλεόραση της YENED εμφανίζεται να προσπαθεί με στρατηγικές κινήσεις να πετύχει κάποιο δεδομένο. Ο ουσιαστικός στόχος ήταν η επανάκαμψη των τηλεθεάσεων του σταθμού. Είναι χαρακτηριστικό πως όταν ο Ρ. Μανθούλης ανέλαβε την ΕΡΤ το 1975, η YENED, το τηλεοπτικό κανάλι του υπουργείου Άμυνας, είχε το 75% της θέασης και η ΕΡΤ το 25%. Όταν έφυγε, το 1977, τα ποσοστά αυτά είχαν αντιστραφεί¹⁶⁰. Το πρωτοφανές αυτό γεγονός για την ελληνική τηλεόραση αποτελούσε ένα δεδομένο που δημιούργησε πολλαπλές αντιδράσεις στην YENED. Για πρώτη φορά από τη δημιουργία του, ο τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων, έρχεται στην δεύτερη θέση μετά από αυτόν της ΕΡΤ, τον «πολιτικό» τηλεοπτικό σταθμό της χώρας. Το δεδομένο αυτό, έλαβε σαφώς περισσότερες πολιτικές και ιδεολογικές

¹⁶⁰ Ροβήρος Μανθούλης, *ό.π.*, σ. 90.

προεκτάσεις, από ό,τι οικονομικές. Το τελευταίο έρεισμα των Ενόπλων Δυνάμεων στην ελληνική κοινωνία εμφάνισε σημάδια στασιμότητας και παρακμής, ως μια σαφής αποδοκιμασία προς την YENEΔ και στροφή του τηλεοπτικού κοινού προς την ΕΡΤ. Παράλληλα, η αποδοκιμασία αυτή δεν εμφανίζεται να σχετίζεται με τα είδη των προγραμμάτων καθώς αυτά ούτε μειώνονται, ούτε εμφανίζουν ποιοτική υστέρηση σε σχέση με τα προγράμματα της ΕΡΤ, ώστε να δικαιολογούν ολική στροφή των τηλεθεατών από τον ένα τηλεοπτικό σταθμό στον άλλο. Άλλωστε, η YENEΔ δεν προσπαθεί να αλλάξει τα είδη των προγραμμάτων της, αλλά τις ώρες προβολής τους κατά την περίοδο 1977-1981. Η αποδοκιμασία αυτή σχετίζεται με το καθεστώς της YENEΔ, η οποία συνεχίζοντας να υφίσταται, κατά παράβαση της νομιμότητας και υπό την ανοχή των κυβερνώντων, ταυτίστηκε με τον λόγο της εξουσίας και την προπαγάνδα των Ενόπλων Δυνάμεων. Είναι χαρακτηριστικό, όπως παρατηρήθηκε, πως από τις 21 προσφερόμενες εκπομπές για την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, το 1979, η ΕΡΤ προέβαλε τις 12 ενώ η YENEΔ τις 9. Ο τηλεοπτικός σταθμός που ταυτιζόταν με την έννοια του Έθνους και διατηρούσε τα πρωτεία σε οτιδήποτε σχετιζόταν με Εθνικές Εορτές λόγω της φύσης του, πλέον ήταν σε υποδεέστερη θέση από την ΕΡΤ. Αποκορύφωμα των ανακατατάξεων στην YENEΔ είναι ο περιορισμός των δελτίων ειδήσεων το 1981 μόνο σε αυτά του Σαββατοκύριακου.

Όσον αφορά τα προσφερόμενα προγράμματα, η YENEΔ κινήθηκε στην λογική των προηγούμενων ετών, διαμορφώνοντας μια ομάδα εκπομπών που αποσκοπούσαν τόσο στην καθήλωση του τηλεθεατή όσο και στον καταναλωτικό προσανατολισμό του. Χαρακτηριστικότερο εγχείρημα προς αυτή την κατεύθυνση στην περίοδο αυτή αποτελούν τα τηλεπαιχνίδια, τα οποία άλλωστε έχει υιοθετήσει και η ΕΡΤ. Ο J. Fiske σημειώνει πως «δεν είναι δύσκολο να δει κανείς ότι αυτό το σχήμα αποτελεί μια δραματοποιημένη μορφή της καπιταλιστικής ιδεολογίας. Τα άτομα οικοδομούνται διαφορετικά μεταξύ τους, αλλά έχουν ίσες ευκαιρίες. Ανακαλύπτονται οι διαφορές ως προς τις φυσικές ικανότητες και η ανταμοιβή είναι η ανέλιξη προς τη σφαίρα της κοινωνικής εξουσίας που κατά τρόπο φυσικό φέρνει μαζί της υλικά και οικονομικά οφέλη. Παρομοίως, αυτή η δομή των τηλεοπτικών κουίζ αναπαράγει το εκπαιδευτικό σύστημα των δυτικών κοινωνιών. Σε αυτό, όλοι οι μαθητές ξεκινούν από ίση βάση: Εκείνοι που έχουν τις φυσικές ικανότητες περνούν με επιτυχία περισσότερες δοκιμασίες διάκρισης και εμφανίζονται ως οι ολίγοι με τα πολλά προσόντα που είναι κατάλληλοι (από την φύση τους) να έχουν υψηλά αμοιβώμενες εργασίες και θέσεις με κύρος και επιρροή. Μια τέτοια ιδεολογία και οι

παραστάσεις της ως τελετουργίες/παιχνίδια στηρίζουν τις κοινωνικές ή ταξικές διαφορές σε ατομικές φυσικές διαφορές και επομένως, φυσικοποιούν το ταξικό σύστημα».¹⁶¹ Οι αιτιάσεις του Fiske, δεν αναπαράγουν ουσιαστικά τίποτα περισσότερο από αυτό που ανέγνωσε και διατύπωσε ο Bourdieu, πως ο κοινωνικός ρόλος του πολιτισμού είναι να ταξινομεί τους ανθρώπους και, άρα, να εγγυάται τη διαστρωμάτωση της κοινωνίας¹⁶². Η YENEΔ, ωστόσο, διατήρησε και το προνόμια προγνώσεων του στοιχηματισμού του ΟΠΑΠ, ένα ιδιαίτερο τύπο εκπομπής που αναπαρήγαγε το πλέον αποθεωτικό σημείο της καπιταλιστικής νοοτροπίας των μεταπολεμικών κοινωνιών. Η τηλεόραση της YENEΔ επιχείρησε έτσι και συνέχισε από την προηγούμενη περίοδο να προβάλλει εκπομπές που απευθύνονταν σε ένα ευρύ φάσμα πολιτών και κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, την περίοδο αυτή, εξειδικεύει κοινωνικά τις εκπομπές της απευθυνόμενα σε παιδιά με σειρές κινουμένων σχεδίων. Εισάγεται με αυτή την έννοια ένα νέο είδος καταναλωτή, ο οποίος διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους σε όλα του τα χαρακτηριστικά, το παιδί.

Ο S. Hall, ωστόσο, υποστηρίζει πως ενώ τα τηλεοπτικά προγράμματα επιτρέπουν ποικίλες διαπραγματεύόμενες ή αντιθετικές σημασίες, η δομή τους προκρίνει πάντοτε μια σημασία, που γενικώς, επιχειρεί να προωθεί την κυρίαρχη ιδεολογία¹⁶³. Την παραπάνω λογική μπορούμε να διακρίνουμε και στην περίπτωση της YENEΔ, καθώς η πολυπλοκότητα στον τετμημένο προγραμματισμό της που διακρίνεται στην περίοδο αυτή, αποδεικνύει την προσπάθεια της να διατηρηθεί στην πρώτη θέση της τηλεόρασης. Η προσπάθεια αυτή δεν αποτελεί απαραίτητα στόχο οικονομικής επιβίωσης για την YENEΔ. Ο τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων τελούσε υπό καθεστώς φορολογικής ατέλειας¹⁶⁴. Παράλληλα, τα οικονομικά του δεν αποτελούσαν αντικείμενο δημόσιας συζήτησης καθώς εντάσσονταν στα απόρρητα στοιχεία του υπουργείου Εθνικής Άμυνας. Ωστόσο, η πτώση της θεαματικότητας του σταθμού πρέπει να είχε σαφώς και αντίκτυπο στα οικονομικά του. Τα στοιχεία της τηλεθέασης που είχαν αρχίσει να παράγονται στην αρχική φάση της εμπορευματοποίησης του μέσου, απέδειξαν την τηλεόραση σαν μέσον του πιο μεγάλου ακροατηρίου¹⁶⁵. Η τηλεόραση ήταν το νεωτεριστικό μέσο, με

¹⁶¹ John Fiske, *ό.π.*, σ. 390. Βλ. και Gardiner Patrick, Levi - Strauss Claude, *Structural anthropology*. Oxford University Press, 1988, p. 24.

¹⁶² P. Bourdieu, «Κοινωνικό Κεφάλαιο: Προσωρινές σημειώσεις», στο Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.). *Π. Μπουρντιέ: Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Δελφίνι, Αθήνα 1994, σ. 35-49.

¹⁶³ John Fiske, *ό.π.*, σ. 103

¹⁶⁴ Νόμος 230/1975, άρθρο 10, παράγραφος 6.

¹⁶⁵ Μ. Χαιρετάκης, *ό.π.*, σ. 337.

την προσοχή των ακροατηρίων στραμμένη επάνω της. Ο μικρός αριθμός των διαθέσιμων τηλεοπτικών σταθμών, σε συνδυασμό με μια εφικτή ορατότητα της τηλεοπτικής διαφημιστικής επικοινωνίας, έδινε στο μέσο αυτό ένα σημαντικό πλεονέκτημα. Είναι γεγονός, όμως, πως και η εμπορευματική εκδοχή της λειτουργίας της YENEΔ εμφανίζει σημάδια κάμψης ειδικά μετά το 1979. Η διάδοση της τηλεόρασης στην Ελλάδα ως μέσο ενημέρωσης και ψυχαγωγίας εμφανίζει αυξητικές τάσεις από το 1975 και έπειτα, με ρυθμούς όμως επιβραδυνόμενους ρυθμούς αύξησης¹⁶⁶. Η επιβράδυνση αυτή ακολουθεί την γενικότερη επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας αλλά και της διεθνούς αγοράς λόγω της θρησκευτικής επανάστασης στο Ιράν το 1979 που δημιούργησε επαναλαμβανόμενες διεθνείς πετρελαϊκές κρίσεις¹⁶⁷.

Τα νέα δεδομένα στην ελληνική οικονομία δημιούργησαν μια αγορά πτωτικής κατανάλωσης, στο επίκεντρο της οποίας βρισκόταν η τηλεόραση. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε πως η τηλεόραση στην Ελλάδα απορροφά την περίοδο αυτή περισσότερο από το 45% των προσφερόμενων δαπανών για διαφημίσεις (σ. 103-104). Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι το 1979 παρατηρείται η μικρότερη θετική ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του μέσου ημερήσιου αριθμού τηλεοπτικών διαφημίσεων, μόλις στο 1%¹⁶⁸. Σε μια συγκριτική προσπάθεια μέλετης της λειτουργίας των πολιτικών συνθηκών σε Ελλάδα και Ισπανία κατά την δεκαετία του 1970, ο J. M. Maravall καταλήγει πως η αποδοχή της δημοκρατίας φαίνεται να συνίσταται περισσότερο με την πραγματική κατάσταση της οικονομίας παρά με την ουσιαστική νομιμότητα του εκάστοτε καθεστώτος¹⁶⁹.

Άλλωστε, ανάλογο είναι και το παράδειγμα της ανοχής του Ελληνικού λαού απέναντι στην δικτατορία 1967-1974, μια ανοχή που, όταν έληξε λόγω της τεράστιας διεθνούς οικονομικής ύφεσης, του Κυπριακού και της ανικανότητας των σφετεριστών της εξουσίας, μετονομάστηκε σε «επαναστατικότητα του δημοκρατικού ελληνικού λαού». Η διεθνής οικονομική ύφεση του 1979, έδωσε μια αρνητική ώθηση στα ελληνικά δεδομένα, και μετέτρεψε το πολιτικό σκηνικό εις βάρος της αστικής άρχουσας τάξης. Η αίσθηση της οικονομικής ύφεσης δημιούργουσε αυτομάτως αίσθηση πολιτικής ύφεσης. Δεδομένου του γεγονότος πως οι σχέσεις που

¹⁶⁶ Ο.π., σ.73.

¹⁶⁷ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στην Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2001, σ. 80.

¹⁶⁸ Μ. Χαιρετάκης, *ό.π.*, σ. 353.

¹⁶⁹ J. M. Maravall, «Η εμπειρία της Νότιας Ευρώπης», στο Χρ. Λυριντζής κ.α (επιμ), *ό.π.*, σ. 72.

αναπτύχθηκαν μεταξύ κοινωνίας και κράτους δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως δημοκρατικές¹⁷⁰ την περίοδο 1974-1981, η YENEΔ αποτέλεσε τον πρώτο αποδέκτη αντίδρασης της κοινωνικής και πολιτικής ανυποταξίας των Ελλήνων, οι οποίοι αποδέκτηκαν πλήρως το πλαίσιο εξουσίας της μεταπολίτευσης αρχικά λόγω της ομαλής μετάβασης στην δημοκρατία και της κατοχύρωσης των βασικών ελευθεριών. Στην συνέχεια ωστόσο, η ανοχή αυτή άρχισε να φθίνει, γεγονός που σχετίζεται άμεσα με την πτωτική τάση της YENEΔ, η οποία αδυνατούσε πλέον να αναπτυχθεί και να αποτελέσει τον κυρίαρχο τηλεοπτικό φορέα στην Ελλάδα.

Το βασικό, όμως διακύβευμα και στόχος για τον σταθμό των ενόπλων δυνάμεων, και παράλληλα αναγκαία συνθήκη επιβίωσης του, ήταν η απήχηση της ιδεολογίας την άρχουσας τάξης. Η YENEΔ λειτουργώντας ως φερέφωνο των κυβερνητικών απόψεων ανέπτυξε ένα μοντέλο λειτουργίας με στοιχεία ιδεολογικού συντηρητισμού, λόγω της συγκεκριμένης παρουσίας των ενόπλων δυνάμεων που προσέφερε γεγονός που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση και με τον εμπορευματικό της χαρακτήρα. Επεκτείνοντας και αναλύοντας την παραπάνω λογική, ο J. Fiske τονίζει πως «η διαφοροποίηση των εκπομπών είναι μια διαφοροποίηση που κατασκευάζεται σκόπιμα από τους τηλεοπτικούς παραγωγούς και τους σχεδιαστές των προγραμμάτων σε μια προσπάθεια κατάτμησης του κοινού στις αγορές που απαιτούν οι διαφημιζόμενοι, η οποία μπορεί να συμπίπτει ή όχι με τους επιμέρους πολιτισμικούς σχηματισμούς που δομούνται από τους ανθρώπους. Μια μεγαλύτερη ποικιλία κλειστών αναγνώσιμων κειμένων, που επιβάλλουν τις σημασίες τους κατά τρόπο ιμπεριαλιστικό και που παραδίδουν τμήματα της αγοράς στους διαφημιζόμενους, μπορεί να μην είναι και τόσο επιθυμητή από κοινωνική άποψη όσο ένα πιο περιορισμένο φάσμα από πιο ανοιχτά κείμενα, όπου η διαφοροποίηση αποτελεί λειτουργία των ανθρώπων και όχι των παραγωγών»¹⁷¹.

Η σύγκρουση ανάμεσα στην πολιτισμική και υλική οικονομία που μας περιγράφει ο Fiske, είναι και η αντίφαση που χαρακτηρίζει τον προγραμματισμό της YENEΔ την περίοδο 1977-1981, βασισμένη στην διαφοροποίηση και την κατάτμηση. Αυτή η κατευθυνόμενη από την αγορά επιθυμία για πρόβλεψη και ευρεία απήχηση υποφώσκει επίσης στην πρακτική του τηλεοπτικού προγράμματος. Με ένα προσεκτικό συνοθήλευμα των ειδών, το τηλεοπτικό πρόγραμμα επιχειρεί να βρει

¹⁷⁰ Στ. Ζαμπαρλούκου, «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική προσέγγιση», στο Χρ. Λυριντζής (επιμ.) κ.α. ό.π., σ.91.

¹⁷¹ John Fiske, *ό.π.*, σ. 469.

κοινό που να έχει το μέγιστο μέγεθος, που να μοιράζεται όμως, ανάλογες παραδοχές και ιδεολογίες. Σύμφωνα με την λογική αυτή, αφενός, προωθείται μέσα από τον προγραμματισμό η κυρίαρχη καπιταλιστική ιδεολογία με την προβολή διαφημίσεων και ξένων παραγωγών, που αναπαράγουν τα πολιτιστικά πρότυπα της Δύσης, ενώ αφετέρου επιχειρείται μια ιδεολογική περιχαράκωση των μεταπολιτευτικών υποκειμένων, όχι με απόκρυψη της αλήθειας, αλλά με υπερπροβολή της άρχουσας ιδεολογίας, σε τέτοιο βαθμό που να αγγίζει τα όρια της προπαγάνδας. Η συνεχής παρουσία στην τηλεόραση των ιθυνόντων, ωστόσο, επέτεινε την αίσθηση της επιτήρησης και ενίσχυε το σύστημα της εξουσίας, με την διαφορά ότι η καθημερινή έκθεση στα φώτα της δημοσιότητας των εξουσιαζόντων και του έργου που επιτελούσαν, αποδυνάμωνε την εικόνα της ισχύος που προσπαθούσαν να προβάλλουν στο κοινό. Επιχειρώντας να συμβιβάσει και να εγκολπώσει στον προγραμματισμό της την παραπάνω αντιφατικότητα, η YENEΔ, κινήθηκε πτωτικά, χάνοντας την απήχηση που είχε στο κοινό τα προηγούμενα έτη. Άλλωστε, είναι χαρακτηριστικό, σύμφωνα με τον Fiske, το γεγονός πως «τα διάφορα είδη έχουν ευρεία απήχηση όταν οι συμβάσεις τους έχουν στενή σχέση με την κυρίαρχη ιδεολογία της εκάστοτε εποχής»¹⁷².

¹⁷² J. Fiske, *ό.π.*, σ. 173.

2.2 Η κριτική στην YENEΔ

Ο προγραμματισμός και η λειτουργία της ελληνικής τηλεόρασης έτυχαν ιδιαίτερα οξύτατης κριτικής και αποτέλεσαν πεδίο αντιπαραθέσεων ήδη από τους πρώτους μήνες της μεταπολίτευσης. Οι πολιτισμικές σπουδές θεωρούν τα κείμενα ως πεδία ανάγνωσης των πολλαπλών σημασιών. Ο J. Fiske σημειώνει ότι «η κυρίαρχη ιδεολογία με την μορφή του κειμένου, μπορεί να συναντήσει αντιστάσεις, υπεκφυγές ή διάθεση διαπραγμάτευσης σε διαφορετικούς βαθμούς, από αναγνώστες με διαφορετική κοινωνική τοποθέτηση»¹⁷³.

Το βασικό αίτημα για εκκαθάριση των ανθρώπων της Χούντας, για τον πλήρη εκδημοκρατισμό της διοίκησης, αποτέλεσε πρωταρχικό αίτημα (σ.115). Στην πρώτη σειρά των σχετικών μηχανισμών που ανήκουν ή εξαρτώνται από την κυβέρνηση τοποθετείται και η YENEΔ¹⁷⁴. Έτσι, ο Καραμανλής αμέσως μετά τον ερχομό του στην Ελλάδα, και ενώ δεν είχε σταθεροποιηθεί στην εξουσία, ανέθεσε την διεύθυνση της EIPT στον ηθοποιό Δημήτρη Χόρν, με αναπληρωτή τον δημοσιογράφο Παύλο Μπακογιάννη. Στην περίπτωση της YENEΔ δεν υπήρξε καμία απολύτως παρέμβαση. Απομακρύνθηκαν, ωστόσο, και από τους δύο σταθμούς οι εκφωνητές, οι οποίοι είχαν ταυτιστεί στην αντίληψη των τηλεθεατών με την δικτατορία. Εάν το διάγγελμα Καραμανλή αποτέλεσε το εισιτήριο για την εισαγωγή της τηλεόρασης στην σχέση εξουσίας και εξουσιαζόμενων μεταπολιτευτικά, οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1974 και το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, αποτέλεσαν τα βασικότερα γεγονότα για την καθιέρωση της στην πολιτική ζωή. Όπως ο Σ. Βαλούκος αναφέρει, για πρώτη φορά ο Έλληνας τηλεθεατής είχε την δυνατότητα να παρακολουθήσει «ζωντανά» πολιτικές συγκεντρώσεις ή να ακούσει μηνύματα πολιτικών αργηγών. Ανάμεσα τους, τον ίδιο τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, που εμφανίστηκε με κινηματογραφημένο από το Λονδίνο μήνυμα¹⁷⁵.

Η νίκη της Νέας Δημοκρατίας στις εκλογές επέτεινε τις προσπάθειες για αποφασιστικότερες αλλαγές στις διοικήσεις των τηλεοπτικών σταθμών. Η κυβέρνηση πρότεινε στον Μιχάλη Κακογιάννη να αναλάβει την Τηλεόραση (1975). Εκείνος αρνήθηκε και υπέδειξε τον Ρ. Μανθούλη. Ο Καραμανλής του αναθέτει την καλλιτεχνική διεύθυνση της EPT, που στο μεταξύ είχε γίνει ανώνυμη εταιρία δημοσίου δικαίου. Το 1975, αναλαμβάνοντας την διοίκηση του EIPT, ο Ροβέρτος

¹⁷³ John Fiske, *ό.π.*, σ. 69.

¹⁷⁴ Εφημερίδα *Απογευματινή*, Φύλλο της 5^{ης} Αυγούστου 1974.

¹⁷⁵ Στάθης Βαλούκος, *Η ελληνική τηλεόραση*, Αιγόκερως, Αθήνα 1998, σ. 22

Μανθούλης έθετε ως απαράβατο όρο την ανεξαρτητοποίηση της Ελληνικής Τηλεόρασης¹⁷⁶. Ο Καραμανλής του αναθέτει την καλλιτεχνική διεύθυνση της ΕΡΤ, που στο μεταξύ είχε γίνει ανώνυμη εταιρία δημοσίου δικαίου. Ο Μανθούλης δέχτηκε για ένα χρόνο. Στο διάστημα αυτό προσπάθησε να συνεφέρει το πρόγραμμα, με συνεργάτες του τον Γιάννη Μπακογιαννόπουλο, τον Πέτρο Μάρκαρη, την Τώνια Μαρκετάκη και άλλους. Έφερε τον Γάλλο μοντέρ Ντομινίκ Κολονά για να ξεκινήσει μια σειρά ανάλογη με αυτές που γύριζε στη Γαλλία. Από το σημείο αυτό και έπειτα η ΕΡΤ (μετονομασμένη) αποτέλεσε πραγματικό πεδίο αντιθέσεων ανάμεσα σε νεωτεριστές και συντηρητικούς, σε ανθρώπους με νέες ιδέες και παλαιοκομματικούς¹⁷⁷. Βασικό σημείο στις αντιπαραθέσεις αποτέλεσε η προτεινόμενη και προγραμματισμένη από το σύνταγμα κατάργηση της YENEΔ και η ενσωμάτωση της στην ΕΡΤ, αλλά και η πεποίθηση της αντιπολίτευσης πως επιχειρείται προνομιακή διαχείριση του Κ. Καραμανλή και του κόμματος του εις βάρος της αντιπολίτευσης. Στο πλαίσιο αυτής της αντιπαραθέσης αρχικά εισήλθαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης, σχετικά με ήπιο τρόπο έως το 1977.

α. Η κριτική 1974-1976

Ήδη, από τους πρώτους μήνες τη μεταπολίτευσης, η YENEΔ βρέθηκε στο πολιτικό πεδίο της αντιπαραθέσης. Σύμφωνα με τη διακήρυξη της ΚΕ του ΚΚΕ εσωτερικού για την μεταβατική φάση προς την θεμελίωση της Δημοκρατίας, απαιτείται κατάργηση της YENEΔ, και παράλληλα τονίζεται πως «δεν πρέπει να επιτραπεί να αναβιώσουν μηχανισμοί με μικρές μόνο αλλαγές σε πρόσωπα και να μετατραπούν σε μηχανισμούς της σημερινής ή αυριανής κυβέρνησης για τον έλεγχο της δημόσιας ζωής»¹⁷⁸. Ενόψη των εκλογών του 1974, η «Ενωμένη Αριστερά» με επιστολή διαμρτυρίας της στο ΕΙΡΤ που δημοσιεύτηκε στην «Αυγή» διαμαρτύρεται για την μη ισότιμη μεταχείριση της¹⁷⁹. Σύμφωνα με τα παρεχόμενα στοιχεία της επιστολής, η «Νέα Δημοκρατία» απολαμβάνει διπλάσιου χρόνου προβολής σε εβδομαδιαίο επίπεδο, σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα. Η ίδια εφημερίδα, σε μεταγενέστερο άρθρο της, υποστηρίζει πως ο «σκοταδιστικός» ρόλος της τηλεόρασης συνεχίζεται δίχως διακοπή από την εποχή της δικτατορίας, καθώς στην

¹⁷⁶ Ο.π., σ.22

¹⁷⁷ Ροβέρτος Μανθούλης, *Το Κράτος της Τηλεόρασης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σ.34

¹⁷⁸ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1974

¹⁷⁹ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 13^{ης} Νοεμβρίου 1974

μεταπολίτευση παρέμειναν στις θέσεις τους πολλά στελέχη που διορίστηκαν από το καθεστώς της Χούντας. Κατηγορεί παράλληλα την κυβέρνηση για αδυναμία επιβολής στο εσωτερικό της, στα ακραία δεξιά στοιχεία. Χαρακτηριστικά καταλήγει: «Η λύση που έδωσε η κυβέρνηση, μην αφήνοντας να θιχτεί το χουντικό κατεστημένο στην τηλεόραση, οδηγεί κατευθείαν στην σκοταδιστική αντίληψη για τα πολιτικά και τα πνευματικά πράγματα της χώρας που είχε η παλιά ΕΡΕ, αντίληψη που οδήγησε με την σειρά της στα δείγματα που μάς έδωσε άφθονα η χούντα».

Η διατήρηση της YENEΔ αποτέλεσε σημείο επιθέσεων από την αντιπολίτευση σε οξύμενο επίπεδο. Σε άρθρο της «Αυγής» με τίτλο «Τέρμα στην YENEΔ», η YENEΔ χαρακτηρίζεται ως «οπισθοφυλακή της τυραννίας», ως ένα χαρακτηριστικό κατάλοιπο της χούντας, το οποίο «κακοποιεί γεγονότα και παρασιωπά όσα δεν συμφέρουν στην милитарιστική νοοτροπία των διοικούντων τον οργανισμό αυτό»¹⁸⁰. Παράλληλα, η YENEΔ χαρακτηρίζεται από τον Παύλο Μπακογιάννη, σε άρθρο του στο «Βήμα», ως «Επιχείρηση του Στρατού» και «Κράτος εν Κράτει»¹⁸¹. Ο τηλεοπτικός σταθμός αποτέλεσε, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, το σκέλος μιας πραγματικά ανώμαλης κατάστασης, καθώς ούτε καν θεωρητικά δεν υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου της. Ο ίδιος αναφέρει, καυτηριάζοντας την λειτουργία του σταθμού: «Στο μεταξύ όμως η YENEΔ επέκτεινε την δραστηριότητα της και απευθύνεται πλέον όχι μόνο προς τα μέλη των ενόπλων δυνάμεων αλλά και προς όλους τους Έλληνες. Ανάλογη είναι και η διαμόρφωση του προγράμματος που δεν προορίζεται καν στους σκοπούς που έθεσε ο νόμος. Περιέχει εμπορική διαφήμιση σε ευρεία κλίμακα, πολιτική ειδησεογραφία και πολιτικό σχεδιασμό». Συνεχίζοντας κατακρίνει τον πολιτικό της ρόλο, αναφέροντας πως «απαλλαγμένη από κάθε κοινοβουλευτικό και πολιτικό έλεγχο η YENEΔ δίνει στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων την δυνατότητα ασκήσεως πολιτικής μεταξύ άλλων «διαφωτίσεως» και «διαπαιδαγωγήσεως» του λαού, έργο που αντίκειται στην αποστολή και παραβιάζει σαφώς τον ουδέτερο χαρακτήρα των ενόπλων δυνάμεων».

Είναι σαφές από τα έως τώρα ειπωμένα πως η τηλεόραση λειτούργησε υπό το καθεστώς μιας ιδιόμορφης ελευθερίας. Η έλλειψη ελέγχου επάνω στην YENEΔ τα πρώτα χρόνια, έως το 1977, επέτρεψε την εμφάνιση φαινομένων λογοκρισίας, υπό την έννοια της απόρριψης ή επιλογής συγκεκριμένων εκπομπών. Σύμφωνα με άρθρο του Κ. Πάρλα στο «Βήμα», η γενική γραμματεία τύπου και πληροφοριών διέθετε

¹⁸⁰ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1974

¹⁸¹ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 9^{ης} Νοεμβρίου 1975

δέκα επιτροπές λογοκρισίας¹⁸². Από αυτές, οι οκτώ αφορούσαν τον κινηματογράφο. Ήταν χωρισμένες σε πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες, με την έννοια πως εάν μια κινηματογραφική ταινία απορριπτόταν από την πρωτοβάθμια επιτροπή, μπορούσε να προσφύγει στην δευτεροβάθμια. Οι υπόλοιπες δύο επιτροπές αφορούσαν τα σενάρια, τα θεατρικά έργα και τα τραγούδια. Είναι σαφείς οι μομφές του αρθρογράφου και τα ερωτήματα του γύρω από τον πολιτικό ρόλο που καλούνται να λάβουν μέσω των επιτροπών τα 90 μέλη τους. Σε άλλο άρθρο του «Βήματος» με τίτλο «Η λογοκρισία ζει και βασιλεύει στην YENEΔ¹⁸³», ο αρθρογράφος δίνει στοιχεία που αποδεικνύουν τον ανεξάρτητο χαρακτήρα που είχε η YENEΔ μέσα από την λειτουργία λογοκριτικών επιτροπών. Είναι χαρακτηριστικό πως σε συνέντευξη της Εταιρίας Σκηνοθετών, προβάλλεται το αίτημα της άμεσης κατάργησης της προληπτικής λογοκρισίας στο σενάριο¹⁸⁴. Οι σκηνοθέτες αναρωτιούνται στην συνέντευξη αυτή από ποιο άρθρο του συντάγματος αντλεί το κράτος το δικαίωμα να απαγορεύει την κατασκευή ενός έργου, ενώ παράλληλα καλούν όλο τον πνευματικό και καλλιτεχνικό κόσμο σε κοινό αγώνα για την οριστική κατάργηση του «ανελεύθερου και αντιδημοκρατικού θεσμού».

Στα πλαίσια της YENEΔ λειτουργούσε η Επιτροπή Ελέγχου Εκπομπών, μια πενταμελής επιτροπή, αποτελούμενη μόνο από αποστράτους αξιωματικούς και υπό έναν πρόεδρο διορισμένο από την εποχή, Ιωαννίδη. Ο αρθρογράφος, με έντονη συναισθηματική φόρτιση, σημειώνει: «Ούτε ένας συγγραφέας, δημοσιογράφος, σκηνοθέτης, κριτικός, θεατράνθρωπος, τηλεοπτικός. Μόνο απόστρατοι αξιωματικοί...». Σύμφωνα με το άρθρο, η επιτροπή δεν λογοδοτούσε στην διεύθυνση της YENEΔ, αλλά ούτε και στο 7^ο επιτελικό γραφείο του ΓΕΣ, στο οποίο υπάγονταν, αλλά αρκούσαν στην αποστολή τελεσίδικων αποφάσεων. Το βασικό ερώτημα που δημιουργείται στο σημείο αυτό, δεν είναι τόσο η λειτουργία ή η ύπαρξη της επιτροπής (άλλωστε και στις μέρες μας υπάρχουν αντίστοιχες σε πολλά δημοκρατικά καθεστώτα), αλλά η σύνθεσή της καθεαυτή. Οι ίδιοι άνθρωποι, όπου στην εποχή της δικτατορίας επέλεγαν, έκριναν και γνωμοδοτούσαν, καλούνται να κάνουν ακριβώς το ίδιο υπό συνθήκες πλήρους συνταγματικής νομιμότητας. Εμφανίζεται, με αυτή την έννοια, η YENEΔ να αποτελεί μια συνέχεια και όχι μια τομή σε σχέση με το παρελθόν της δικτατορίας. Ακόμη και ο πλέον καλόπιστος θα αμφισβητούσε την

¹⁸² Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 8^{ης} Ιουνίου 1975

¹⁸³ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 23^{ης} Νοεμβρίου 1975

¹⁸⁴ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1975

ομαλή λειτουργία της επιτροπής και εν γένει του τηλεοπτικού σταθμού των ενόπλων δυνάμεων.

Η σχέση της YENED με την πολιτική ηγεσία, αποτέλεσε τον πρωταρχικό πόλο κριτικής. Ωστόσο, η ίδια η ποιότητα των προγραμμάτων της βρέθηκε στο επίκεντρο, κυρίως λόγω του εμπορικού χαρακτήρα που είχε λάβει το μέσο. Τα άρθρα στις εφημερίδες πολλαπλασιάζονταν με ιδιαίτερα οξείες εκφράσεις. Σε άρθρο του Κ. Πάρλα, στο «Βήμα», σημειώνεται: «Μέρα με την μέρα η YENED αποδεικνύεται αντάξια του κακού παρελθόντος της. Εκπομπές καινούργιες που επαναλαμβάνουν περασμένα παραδείγματα, επίπεδο που αν και ντύνεται τον μανδύα του βαρύγδουπου και το ποιοτικού, μέσα σε λίγα λεπτά δείχνει την πραγματικά χαμηλή του στάθμη, δουλειά απρογραμμάτιστη και μετριώτατα παρουσιασμένη. Και υποσχέσεις, υποσχέσεις, υποσχέσεις». Τα τεχνικά προβλήματα στις προβολές, όπως και τα προηγούμενα έτη, εμφανίζονταν τακτικά, με διακοπές εκπομπών και σήματος, αποδεικνύοντας πως η τηλεόραση δεν είχε εισέλθει ακόμα στον χώρο του επαγγελματισμού. Στην περίπτωση της YENED, η προχειρότητα αποτέλεσε όχι απλά ένα χαρακτηριστικό της λειτουργίας της αλλά την ίδια την απόδειξη, πως οι διοικούντες λίγη σχέση είχαν με την τηλεόραση¹⁸⁵.

Πρωταρχική θέση στην κριτική, περί ποιότητας των προγραμμάτων της YENED, κατέχει η εμφάνιση όλο και περισσότερων αμερικανικών σήριαλ. Οι αρθρογράφοι βρίσκονται σε θέση πλέον να διακρίνουν την προσπάθεια της YENED να μεγιστοποιήσει τα κέρδη και να ελαχιστοποιήσει τα έξοδα, επιλέγοντας φθηνά προγράμματα. Ωστόσο, έως το 1977, η κριτική αυτή βρίσκεται σε ήπια επίπεδα, ενώ οξύνεται από το 1977 και έπειτα. Η «Βεντετροπροβολή», όπως χαρακτηρίζεται σε άρθρο του «Βήματος», αποτέλεσε μια «ασθένεια» ανίατη της ελληνικής τηλεόρασης. Σε άρθρο της εφημερίδας καυτηριάζεται το γεγονός, πως αποδίδεται υπερβολική σημασία στην παρουσίαση προγραμμάτων που στηρίζονται σε «οπτικές βεντέτες» (ηθοποιούς ή τραγουδιστές), με μεγάλη δημοτικότητα, αδιαφορώντας για τους υπόλοιπους συντελεστές μιας σωστής τηλεοπτικής καλλιτεχνικής δουλειάς¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 21^{ης} Μαρτίου 1976

¹⁸⁶ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 4^{ης} Ιανουαρίου 1976

β. Η κριτική 1977-1981

Με την πάροδο του χρόνου, και λόγω της πολιτικής φθοράς της Κυβέρνησης Καραμανλή, ιδιαίτερα μετά την δεύτερη επανεκλογή της Ν.Δ στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1977¹⁸⁷, η κριτική απέναντι σε αυτή οξύνεται όλο και περισσότερο. Στα πλαίσια αυτά, η παράβλεψη από την Κυβέρνηση της νομοθετικής πρόβλεψης που η ίδια είχε προτείνει για ενσωμάτωση της YENEΔ στην ΕΡΤ, ενέτεινε την κριτική στο τηλεοπτικό πεδίο. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης, μέσω του αντιπολιτευόμενου τύπου, άσκησαν δριμυία κριτική, τόσο στο καθεστώς και τις πρακτικές οργάνωσης όσο και στην ποιότητα των προγραμμάτων της YENEΔ.

Σε άρθρο του στον «Ριζοσπάστη», ο Δ. Δανίκας χαρακτηρίζει την YENEΔ ως «φερέφωνο της κυβερνητικής πολιτικής», καθώς δεν υπήρξε, σύμφωνα με τα στοιχεία του άρθρου, έστω μια εκπομπή κατά την διάρκεια της τετραετίας που να διατυπώνει μια αντίθετη προς την κυβέρνηση πολιτική θέση¹⁸⁸. Όσον αφορά την ποιότητα των προγραμμάτων, τονίζεται πως «το μεγαλύτερο μέρος του ψυχαγωγικού προγράμματος της ΕΡΤ και της YENEΔ είναι στην εντέλεια δοκιμασμένο για την αποβλάκωση, την πνευματική στειρότητα, την αισθητική αφέλεια, τον εκχυδαϊσμό, την βία, την αποχαύνωση»...«Αποτελεί την πεμπτουσία του πολιτιστικού υποσιτισμού της κυβέρνησης της ΝΔ, το πως αυτή αντιλαμβάνεται την κοινωνική λειτουργία της τέχνης και του πολιτισμού και ποιές είναι οι πνευματικές της αξίες»...«Η τηλεόραση είναι το μέγαρο που υπονομεύει το δημοκρατικό φρόνημα της χώρας, που διαιωνίζει το χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο του λαού...». Παράλληλα, απαιτείται «αποχουνοποίηση» του οργανισμού της YENEΔ, ενώ για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στις βλαβερές συνέπειες της διαφήμισης για τους τηλεθεατές.

Από πολιτική σκοπιά, η τηλεόραση θεωρήθηκε το μέσο για πολιτική προπαγάνδα. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε με ευφρολόγημα του σε συνέντευξη του στο «Βήμα» ο αρχηγός της Ένωσης Δημοκρατικού Κέντρου Γ. Μαύρος, «η τηλεόραση είναι το όργανο για την σύγχρονη βία και νοθεία¹⁸⁹». Ο Γ. Μαύρος, αναφερόμενος στις πρακτικές της YENEΔ και της ΕΡΤ, καταγγέλει: «Οργιάζουν σε ένα ενορχηστρομένο υμνολόγιο του κυβερνητικού έργου και του Πρωθυπουργού.

¹⁸⁷ Στις εκλογές της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977 τα κόμματα έλαβαν: Ν.Δ 41,84%, ΠΑΣΟΚ 25,34%, ΕΔΗΚ 11,95%, ΚΚΕ 9,36%, Εθνική Παράταξις 6,82%. Βλ. Γ. Αναστασιάδης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.12, χ.χ., σ. 265.

¹⁸⁸ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 17^{ης} Νοέμβρη 1977

¹⁸⁹ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 2^{ας} Οκτωβρίου 1977

Κάθε τι που αφορά το κυβερνητικό κόμμα μεταδίδεται σε έκταση και με τις παραμικρότερες λεπτομέρειες, ενώ συνέδρια πολιτικών κομμάτων ή ομιλίες πολιτικών Αρχηγών θεωρούνται δεύτερης και τρίτης σειράς θέματα και δεν ανακοινώνονται καθόλου»...«Η τηλεόραση είναι το αποτελεσματικότερο όργανο στα χέρια των δικτατόρων και χρησιμοποιείται ανέκαθεν για το βιασμό της λαϊκής θελήσεως. Αυτό γίνεται και σήμερα εδώ».

Η YENEΔ αποτελούσε επιπλέον, ένα φαινόμενο παγκόσμιας πρωτοτυπίας. Από την περίοδο μετά τον ΄Β Παγκόσμιο πόλεμο, μόνο στο κράτος του Ισραήλ απαντάται ανάλογο φαινόμενο, όπου λειτουργεί στρατιωτικός Ραδιοφωνικός Σταθμός έως και σήμερα. Σε άρθρο του «Ριζοσπάστη», το 1977 καυτηριάζεται η παγκόσμια μοναδικότητα του φαινομένου της YENEΔ, την οποία παρομοιάζεται με «καρκίνωμα» που έγινε αντικείμενο γενικής κατακραυγής. Ο αρθρογράφος συνδέει το καθεστώς της YENEΔ με την δικτατορία: «Η υπηρεσία αυτή πρόσφερε τα πιο πολλά στην δικτατορία και ήταν η πρώτη που ανήγγειλε το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Για την YENEΔ η δικτατορία συνεχίζεται και δεν υπάρχει ημέρα και ώρα, πρόγραμμα και εκπομπή που να μην μας την θυμίζει».

Ουσιαστική απογύμνωση της όποιας πρόφασης νομοθετικής προστασίας, την οποία απολάμβανε η YENEΔ, ήταν η απόφαση του Δικηγορικού Συλλόγου Αθήνας, ο οποίος επισημαίνει: «Ο νόμος 230/75 αντιστρατεύεται ευθέως το σύνταγμα και ειδικότερα τη διάταξη του άρθρου 15, παρ. 2, γιατί δεν θεσπίζει την αντιπροσωπευτική από όλα τα στρώματα του πληθυσμού διοίκηση και δεν κατασφαλίζει την ανεξαρτησία των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών δικτύων κατά τρόπο που η λειτουργία τους να ανταποκρίνεται στην εκπλήρωση του σκοπού τους. Ειδικότερα η YENEΔ, ελεγχόμενη απόλυτα από στρατιωτικούς, βρίσκεται έξω από οποιοδήποτε έλεγχο και είναι ξένη προς τους σκοπούς που θέτει το σύνταγμα, η όλη δε παρουσία της αποτελεί έντονη ανωμαλία του δημόσιου βίου που πρέπει να θεραπευτεί με την συγχώνευση της στην ΕΡΤ»¹⁹⁰. Σε συνέντευξη του ο βουλευτής του ΚΚΕ Α. Καλλέργης, εμφανίζει τον τηλεοπτικό μηχανισμό σε κατάσταση παράλυσης, που χρήζει εξυγίανσης και εκδημοκρατισμού. Ανάμεσα στις προτάσεις του για εκσυγχρονισμό του μέσου αναφέρει: «Χρειάζεται να γίνουν ουσιαστικές αλλαγές με την εξασφάλιση της ελεύθερης και αντικειμενικής ενημέρωσης, τον λαϊκό έλεγχο και συμμετοχή, την κατάργηση του απαράδεκτου και μοναδικού στην Ευρώπη

¹⁹⁰ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 20^{ης} Νοεμβρίου 1980

καθεστώτος της YENEΔ, κατάργηση της λογοκρισίας, την βελτίωση των προγραμμάτων, την αξιοποίηση του ελληνικού πολιτιστικού δυναμικού». Το κλίμα αυτής της οξείας κριτικής έφτασε στο σημείο να αναφέρεται σε σενάρια για απορρόφηση της ΕΡΤ από την YENEΔ.

Το διάχυτο κλίμα εικοτολογίας, που άγγιζε τα όρια της υπερβολικής κριτικής, ωστόσο, βασιζόταν σε γεγονότα που προκαλούσαν το κοινό αίσθημα. Παράδειγμα αποτελεί η απεργία διαρκείας που ξεκίνησαν στις 19 Απριλίου 1979 οι πολιτικοί υπάλληλοι της YENEΔ, με βασικό αίτημα την ασφάλιση τους, απεργία η οποία, παρόλο το γεγονός πως είχε καθολική συμμετοχή, υποβαθμίστηκε και αντιμετωπίστηκε με πρωτοφανή τρόπο από την κυβέρνηση. Ενώ δηλαδή, οι συμβασιούχοι και οι έκτακτοι υπάλληλοι του σταθμού δεν απήργησαν, η διοίκηση της YENEΔ, προκειμένου να λειτουργήσει ο σταθμός, έστειλε στα στούντιο της οδού Μεσογείων (όπου σήμερα στεγάζεται η ΕΡΤ/NET-βλ. στο επίμετρο) τριάντα δόκιμους φαντάρους των διαβιβάσεων και του υπουργείου εθνικής άμυνας¹⁹¹. Οι απεργοί τόνισαν τον κίνδυνο να καταστραφούν τα μηχανήματα, λόγω της απειρίας των ανωτέρω και λόγω της συχνότητας και της πολυσυνθετικότητας τους.

Για πρώτη φορά το ιδιότυπο καθεστώς της YENEΔ ερχόταν μπροστά σε μια αντιφατική κατάσταση αμηχανίας εξαιτίας της βασικής και αναφαίρετης λειτουργίας ενός δημοκρατικού συστήματος, του δικαιώματος για απεργία. Το πρωτόγνωρο για τα δεδομένα της YENEΔ αυτό φαινόμενο, για πρώτη φορά αποδείκνυε στη δημόσια σφαίρα, την αναντιστοιχία και την αντιφατικότητα που επικρατούσε αφενός ανάμεσα σε μια ιδιοκτησία όπως το στράτευμα, που αδυνατούσε να συλλάβει από την φύση του την έννοια της απεργίας και αφετέρου στο πολιτικό προσωπικό, που υπό συνθήκες δημοκρατικής ελευθερίας αντιμετώπιζε προκλήσεις και απειλές¹⁹². Σε άρθρο του Ριζοσπάστη για την απεργία αναφέρεται: «Το σημαντικότερο στοιχείο της απεργίας είναι πως για πρώτη φορά οι εργαζόμενοι στην YENEΔ έσπασαν την φοβία και την τρομοκρατία του στρατοκρατικού μηχανισμού, επιβεβαιώνοντας την δύναμη τους και αντιπαραθέτοντας στις απειλές τον αγώνα τους». Παράλληλα, οι απεργοί απαίτησαν την προβλεπόμενη από το 1975 συγχώνευση της YENEΔ με την ΕΡΤ, ενώ απέστειλαν και επιστολή στο υπουργό εθνικής άμυνας Ε. Αβέρωφ, όπου μεταξύ

¹⁹¹ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 20^{ης} Απριλίου 1979

¹⁹² Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Ε. Αβέρωφ: «*Αν επιμείνετε να απεργήσε η τακτική θα αλλάξει. Για όσο καιρό χρειαστεί η YENEΔ θα μείνει κλειστή. Δεν θα φοβηθούμε να αναστείλουμε την λειτουργία της...*». Εφημερίδα *Το Βήμα*, φύλλο της 9^{ης} Νοεμβρίου 1978.

άλλων, τονίζουν την παντελή έλλειψη διαλόγου και τον εμπαιγμό της κυβέρνησης απέναντι στα αιτήματα των εργατών.

Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής προσέγγισης, η ποιότητα των προγραμμάτων της YENEΔ κρίθηκε με γνώμονα την προσπάθεια της εξουσίας να δημιουργήσει παθητικούς τηλεθεατές, άβουλα και απολιτικά όντα, τα οποία είναι και επομένως πολιτιστικά αποπροσανατολισμένα. Το κεντρικό σημείο της κριτικής αυτής αποτέλεσε ο εμπορικός χαρακτήρας της YENEΔ, που προωθήθηκε με προβολή φθηνών αλλά πολύ γνωστών αμερικανικών παραγωγών, οι οποίες την περίοδο αυτή σε παγκόσμιο επίπεδο, κυριαρχούσαν. Σε άρθρο του Β. Ραφαηλίδη στο «Βήμα», τονίζεται η «δυστυχία να είσαι τηλεθεατής»¹⁹³, καυτηριάζοντας την είσοδο της τηλεόρασης στην ζωή μας. Ο αρθρογράφος μεταξύ άλλων σχολιάζει : «Βρισκόμαστε σε μια κατάσταση οιονεί υστερίας ή και σχιζοφρένειας: η τηλεοπτική φιγούρα υπάρχει και δεν υπάρχει, είναι και δεν είναι μαζί μας, την νοιώθουμε και δεν την νοιώθουμε μαζί μας. Έχουμε πολλά κοινά μαζί της αλλά και μια σημαδιακή διαφορά: Μας την προτείνουν και την δεχόμαστε σαν όμοια μας για να διαπιστώνουμε με απορία ότι είναι ριζικά, ολικά και ανεπανόρθωτα ξένα και απροσπέλαστη πίσω από την ασφάλεια του τζαμιού του δέκτη μας. Και νοιώθουμε ανεπανόρθωτα κοροϊδευμένοι , εξαπατημένοι και εγκαταλειμμένοι, δυστυχείς μέχρι θανάτου μέσα στην μοναξιά μας που δεν κατάφερε να την γιατρέψει τούτη η ανθρώπινη παρουσία».

Σε αντίστοιχο, αλλά εντονότερο, άρθρο του «Ριζοσπάστη» αναφέρεται πως «ο πολιτιστικός διασυρμός του τόπου και από τα δύο κανάλια της τηλεόρασης έχει ξεπεράσει κάθε όριο ανοχής»...«χαζοκούτι, πολιτιστικός υποσιτισμός, αποβλάκωση στείριότητα, αδιαφορία, χυδαιότητα, προπαγάνδα, της βίας και άλλα παρόμοια». «Αυτή ακριβώς η αθλιότητα που αντανakλούν οι γενικές διαπιστώσεις στο πολιτιστικό επίπεδο των εκπομπών, αυτή η τόσο προσβλητική σχέση της τηλεόρασης με την νοημοσύνη του θεατή είναι που την κάνει το πιο βλαβερό όπλο της Ν.Δ»... «Η συμμετοχή των θεατών πάυει να υπάρχει. Αδρανοποιείται, μια και η τηλεόραση είναι εκείνη που θα του πει πως να σκεφτεί, τι θα πει, τι θα προτιμήσει, τι θα κάνει. Ποια είναι η πολιτική και ποια θα πρέπει να είναι τα κριτήρια του για όλα τα ζητήματα. Η ζωή γίνεται πλέον ένα σκηνικό κατασκευασμένης δράσης. Ένα σενάριο που όσο καλύτερα φτιαγμένο είναι, τόσο πιο πιστευτό γίνεται. Έτσι, με την τηλεόραση παράγεται η μαζική πληροφόρηση»...«Ιδιαίτερα για την YENEΔ κουβέντα να μη

¹⁹³ Εφημερίδα *Το βήμα*, Φύλλο της 6^{ης} Αυγούστου 1978

γίνεται. Αγοράζει από ξένες τηλεοράσεις και τυχαία καμιά φορά, χωρίς προειδοποίηση, μπορεί κανείς να δει τις ικανότητες του Ολίβιε ή της Τζάκσον...».

Το «Βήμα» αρκετές φορές ανατύπωσε άρθρα ξένων αρθρογράφων που ασχολούνταν με την ποιότητα των προγραμμάτων της τηλεόρασης, σε μια προσπάθεια ενημέρωσης του κοινού και άσκησης κριτικής για τα επιλεγόμενα από την ελληνική τηλεόραση προγράμματα. Στο άρθρο της Observer, το οποίο παρουσιάζεται, ο William Scobie ασχολείται με τα «ντοκουδράματα» της αμερικανικής τηλεόρασης, τα ντοκυμαντέρ, δηλαδή, τα οποία παρουσιάζουν ιστορικής σημασίας γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος, με μια δραματικότητα ώστε να μοιάζουν με σειρές δράσης¹⁹⁴. Ο επικριτής διατυπώνει την κατηγορία ότι «τα περισσότερα από τα σήριαλ αυτά αντιμετωπίζουν τα γεγονότα με επιπολαιότητα, ότι τα ντοκουδράματα δεν είναι παρά σαχλά εργάκια μεταμφιεσμένα σε σοβαρά και ότι αποτελούν φθηνό τρόπο για τον πορισμό κέρδους από εντυπωσιακά γεγονότα, όπως η δολοφονία Κένεντυ. Η έρευνα διεξάγεται για αυτά τα έργα, είναι ελάχιστη ή και ανύπαρκτη εντελώς».

Σχολιάζοντας τα προγράμματα της YENED, ο «Ριζοσπάστης» αναφέρει σε άρθρο του: «Ο πιο εύκολος, ανώδυνος και οικονομικός τρόπος προγραμματισμού για την YENED είναι η αγορά ξένων εκπομπών. Χίλια δολάρια κοστίζει κάθε ώρα ξένου προγράμματος και η YENED αγόρασε 1500. Ανάμεσα σε αυτά είναι μουσικά προγράμματα, μορφωτικά, κωμωδίες, παιδικά, μίνι σειρές, αισθηματικές, αστυνομικές, τηλεοπτικές ταινίες»¹⁹⁵. Τον ερασιτεχνικό χαρακτήρα των προγραμμάτων αναγνωρίζει και ο Σ. Βαλούκος, ο οποίος, όντας πολύ συγκεκριμένος και αντικειμενικότερος από τους αρθρογράφους αντιπολιτευόμενων εφημερίδων, αναφέρει πως «τα σκηνοθετημένα μουσικά σόου είναι πάντα κακόγουστα, πρόχειρα και φτηνά, με ανεπαρκή κείμενα και φτωχές καλλιτεχνικές συμμετοχές. Οι ζωντανές αναμεταδόσεις κάποιων συναυλιών από το Λυκαβηττό και το Ηρώδειο σώζουν την κατάσταση...¹⁹⁶». Ωστόσο, ο Βαλούκος επιβεβαιώνει πολλά από τα γραφόμενα των εφημερίδων: «Ο τομέας που υστερεί απελπιστικά σε αξιοπιστία είναι ο ειδησεογραφικός. Μετά την παραίτηση του Μανθούλη, ο οποίος προσπάθησε στα πλαίσια του εφικτού να πετυχει κάποια αποτελέσματα στον τομέα της

¹⁹⁴ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 2^{ης} Ιουλίου 1978

¹⁹⁵ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 9^{ης} Μαΐου 1980

¹⁹⁶ Στάθης Βαλούκος, *ό.π.*, σ.28

αντικειμενικότητας, το δελτίο ειδήσεων ταυτίζεται απόλυτα με την αντίληψη που θέλει την τηλεόραση πολιτική ιδιοκτησία της εκάστοτε κυβέρνησης¹⁹⁷».

Η λειτουργία της τηλεόρασης της YENEΔ αποτέλεσε σημείο αναφοράς και στις συνεδριάσεις της Βουλής, ιδιαίτερα την περίοδο 1976 και έπειτα. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης με κάθε ευκαιρία προσπάθησαν να μεταφέρουν τον δημόσιο διάλογο περί τηλεόρασης στις αίθουσες της Βουλής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προβολή από την ΕΡΤ και την YENEΔ ενός αφιερώματος, το 1979, για την εθνική εορτή της 28^{ης} Οκτωβρίου, το οποίο παρουσίαζε, σύμφωνα με τα λεγόμενα, εξιδανικευμένη την μορφή του Δικτάτορα Μεταξά. Το ΠΑΣΟΚ, η ΕΔΑ και το ΚΚΕ εσωτερικού κατήγγειλαν στην Βουλή την «τιμητική» προβολή του Μεταξά, απαιτώντας ακόμη και την κατάθεση των μαγνητοταινιών στην Βουλή, για ενημέρωση και τιμωρία των υπευθύνων. Στην κατάθεση της ερώτησης του ΠΑΣΟΚ σημειώνεται μεταξύ άλλων: «Για πρώτη φορά φέτος μετά την πτώση της δικτατορίας τιμάται με τέτοια προβολή ο δικτάτορας Μεταξάς, αλλά και οι συνεργάτες του, γεγονός που αποτελεί δικαίωση του κ. Υπουργού Εθνικής Αμύνης, που είχε χαρακτηρίσει την δικτατορία του Μεταξά 'φωτισμένη' και διάψευση του Ελληνικού Λαού, που αγωνίζεται να επιβάλει σε αυτές τις κρίσιμες για το έθνος στιγμές, μια πορεία Εθνικής ομοψυχίας». Ο εκπρόσωπος του ΚΚΕ εσωτ. Α. Κύρκος, τόνισε πως το γεγονός αυτό «αποτελεί έκδηλη και προσχεδιασμένη προσπάθεια προβολής του δικτάτορα Μεταξά με άμεσες πολιτικές προεκτάσεις, που εξ' αντικειμένου ενισχύει την υπονομευτική δραστηριότητα των ανθρώπων του επτάχρονου δικτατορικού καθεστώτος»¹⁹⁸.

Η αναφορά του Α. Κύρκου σε υπονομευτική προσπάθεια ορισμένων οι οποίοι σχετίζονταν με την δικτατορία αποτυπώνει σαφώς την πεποίθηση του αντιπολιτευόμενου πολιτικού χώρου πως υπάρχουν – βρισκόμαστε στο 1970- άνθρωποι στην YENEΔ, οι οποίοι μέσα από την δράση τους, δηλαδή στο πρόγραμμα της YENEΔ, υπονομεύουν την Δημοκρατία και τους θεσμούς της, κατευθύνουν την ενημέρωση και ουσιαστικά ασκούν πολιτική και ιδεολογική προπαγάνδα υπέρ των υποκατάστατων της δημοκρατίας δικτατορικών καθεστώτων. Είναι γεγονός, πως παρά το αίτημα της κοινής γνώμης για αποχουνοποίηση, η YENEΔ υπήρξε, ίσως, η μοναδική κρατική υπηρεσία που δεν ακολούθησε την επιταγή αυτή, κυρίως λόγω της φύσης της. Ο Π. Αναστασιάδης συμπεραίνει πως «Σήμερα τα ίδια πρόσωπα που

¹⁹⁷ *Ο.π.*, σ.29

¹⁹⁸ Εφημερίδα *Το Βήμα*, Φύλλο της 31^{ης} Οκτωβρίου 1979

υπηρετήσαν το αυταρχικό καθεστώς χρησιμοποιούνται από το Υπουργείο Αμύνης και την διοίκηση της YENEΔ σαν διασπαστές του πολιτικού προσωπικού»¹⁹⁹.

Η παραπάνω εντύπωση, καθώς αποτυπώνεται μετά από δύο άκρως δημοκρατικές εκλογικές αναμετρήσεις, που αποδεικνύουν την αντιπροσωπευτική ελευθερία που υπάρχει, δείχνει την ιδεολογική διάσταση που έλαβε η κριτική στην YENEΔ και την αποδεδειγμένη προσπάθεια της τελευταίας να αναμειχθεί στο πολιτικό πεδίο. Η αμφισβήτηση απέναντι στις πρακτικές της YENEΔ, αμφισβήτηση την οποία προκαλούσε ο τηλεοπτικός σταθμός, οδηγούσε τους βουλευτές των κομμάτων της αντιπολίτευσης σε αιτιάσεις που σήμερα ίσως προκαλούν μειδίαμα, να ζητούν διευκρινίσεις που αφορούσαν ακόμη και τις λεπτομέρειες ενός ρεπορτάζ που προβλήθηκε στις ειδήσεις της YENEΔ, καθιστώντας υπόλογους τους υπουργούς για ζητήματα που πιθανόν να αγνοούσαν πλήρως και φέροντας τους σε έκδηλη αμηχανία.

Σχετικά με μία ανάλογη κατηγορία για λογοκρισία στην YENEΔ, ο αρμόδιος υπουργός Εθνικής Άμυνας Ε. Αβέρωφ, απάντησε στην Βουλή πως «υπό της YENEΔ δεν διενεργείται λογοκρισία των κειμένων των εκπομπών, πολλώ δεν μάλιστα καλλιτεχνικών έργων από 25ετίας καθιερωμένων δι' ο και το έργο παρουσιάσθη από τηλεόρασεως κανονικώς²⁰⁰». Χαρακτηριστικότερη είναι η ομιλία του βουλευτή και υπουργού της Νέας Δημοκρατίας Γεράσιμου Αποστολάτου, ο οποίος παραδέχεται πως «υπάρχει από τινος μια τακτική να εμφανίζονται από τα Μέσα Μαζικής Ενημερώσεως μόνον οι αρχηγοί των κομμάτων. Τούτο παρέχει ελαχίστας ευκαιρίας εις το ευρύτερον κοινόν να παρακολουθήσει το έργο της αιθούσης ταύτης. Αλλά και πέραν του όγκου του έργου, το οποίο έχει επιτελεσθεί, να παρακολουθήσει επίσης τον τρόπο με τον οποίον ολόκληρος ο πολιτικός κόσμος της Χώρας συνεργάζεται και μεθοδεύει την νομοθεσίαν, δια να οδηγηθεί οριστικώς η Χώρα εις μίαν Δημοκρατίαν σταθεράν, η οποία θα εγγυάται το μέλλον του Ελληνικού Λαού»...«Θα έπρεπε συζητήσεις, θέματα, νομοσχέδια, προτάσεις, να γίνονται ευρύτερα γνωστά εις την Ελληνικήν Κοινήν Γνώμην²⁰¹». Το εύλογο αίτημα του βουλευτή της συμπολίτευσης αναδεικνύει το ζήτημα της πολυφωνίας που όφειλε η τηλεόραση να υπηρετήσει ως μέσο ενημέρωσης. Η Μαρία Κομνηνού διακρίνει και παραδέχεται, μεταξύ άλλων,

¹⁹⁹ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 28^{ης} Ιουνίου 1981

²⁰⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α', Σύνοδος Β', τ. Ε', σ. 5351.

²⁰¹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α', Σύνοδος Β', τ. Ε', σ. 4722.

πως «διαβλητή υπήρξε και η επιλεκτική προβολή ορισμένων προσωπικοτήτων από τον χώρο της αντιπολίτευσης και ο αποκλεισμός άλλων»²⁰².

Η YENEΔ αντιμετώπιστηκε από την κεντρώα και αριστερή αντιπολίτευση της περιόδου ως το ουσιαστικό «ανάχωμα» των κυβερνήσεων Καραμανλή, στην προσπάθεια για ορθή ενημέρωση και προβολή των θέσεων τους (σ.113). Σε άρθρο του με τίτλο «Η κατασκευή των ειδήσεων στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα», ο Π. Αναστασιάδης, τονίζει: «Ψάχνει κανείς την επομένη να βρει σε όλες τις εφημερίδες την πρώτη είδηση της τηλεόρασης, τις περισσότερες φορές δεν υπάρχει ούτε στα πολύ ψιλά γράμματα των εσωτερικών σελίδων. Υπάρχουν παράλληλα ειδήσεις που αφορούν όχι φυσικά προσωπικότητες της αντιπολίτευσης – αυτές μην τις αναζητάτε στην τηλεόραση γιατί θα ψάχνετε μάταια – αλλά της ίδιας της κυβέρνησης που αποκρύπτονται προκλητικά από την ραδιοτηλεόραση»²⁰³. Αποκορύφωμα της διάστασης του πολιτικού κόσμου για την κατάσταση στην YENEΔ είναι η περίοδος μερικούς μήνες πριν τις εκλογές του 1981 και την διαφαινόμενη νίκη του ΠΑΣΟΚ. Η YENEΔ αποτέλεσε πεδίο σαφούς αντιπαράθεσης και ενεπλάκη στις πολιτικές κόντρες. Η κυβέρνηση, διαβλέποντας την ολοκληρωτική ήττα στις επερχόμενες εκλογές, επιχείρησε «άνοιγμα» στον χώρο του λεγόμενου «κέντρου», μετριάζοντας τις εντυπώσεις και στην περίπτωση της YENEΔ, προωθώντας ένα σχέδιο νόμου που δεν την ενσωμάτωνε στην ΕΡΤ, αλλά της έδινε πολιτικό και όχι στρατιωτικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, ενόψει του νέου σχεδίου νόμου του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας για μετονομασία της YENEΔ και ένταξη της στο υπό ίδρυση Ραδιοτηλεοπτικό Εθνικό Δίκτυο (ΡΕΔ), εξακολουθούσε όχι απλώς να νομιμοποιείται η παρουσία πολιτικών και στρατιωτικών υπαλλήλων των Ενόπλων Δυνάμεων στην τηλεόραση, αλλά υποσκελιζονταν διοικητικά η ΕΡΤ σε σχέση με την YENEΔ όσον αφορά την εκπροσώπηση τους στο Δ.Σ του υπό ίδρυση ΡΕΔ²⁰⁴. Όπως ήταν λογικό, το σχέδιο αυτό προκάλεσε την αντίδραση σύσσωμης της αντιπολίτευσης. Η δημόσια σφαίρα, η οποία από ετών απαιτούσε την κατάργηση της YENEΔ, έβλεπε πλέον να επιχειρείται μια προσπάθεια συνταγματικής της κατοχύρωσης και νομιμοποίησης. Ωστόσο, το ίδιο ισχυρή ήταν και η αντίδραση του αρμόδιου υπουργού Ε. Αβέρωφ, ο οποίος απείλησε με κλείσιμο την YENEΔ, εάν δεν παραμείνουν οι στρατιωτικοί, ασκώντας

²⁰² Μ. Κομνηνού, *ό.π.*, σ. 226

²⁰³ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 21^{ης} Ιουνίου 1981.

²⁰⁴ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 17^{ης} Μαΐου 1981.

ουσιαστικά εκβιασμό στους πολιτικούς της υπαλλήλους, να μην αντιδράσουν με απεργιακές κινητοποιήσεις ενόψει του νέου νόμου²⁰⁵.

Ο Ριζοσπάστης αναφέρει: «Η YENEΔ συνέχισε και συνεχίζει την δουλειά του σαν προπύργιο της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας και του σκοταδισμού. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια επιχείρηση που στόχος της είναι όχι μόνο να διαφυλάξει το στρατοκρατικό αντικομμουνιστικό κανάλι αλώβητο, αλλά ταυτόχρονα να του προσφέρει και νέες δυνατότερες για πλατύτερες εξορμήσεις»... «Με το νομοσχέδιο αυτό η YENEΔ βγάζει την στολή αλλά διατηρεί το πηλίκιο. Η αντισυνταγματικότητα και η διαίωσιση ενός ανώμαλου καθεστώτος είναι τα δύο πρώτα συμπεράσματα που μπορεί να βγάλει κανείς από το σχέδιο για την μετατροπή της YENEΔ»²⁰⁶. Ωστόσο, ουσιαστικά καμία αλλαγή δεν επήλθε στο καθεστώς της YENEΔ, καθώς οι εκλογές άλλαξαν την κυβέρνηση. Έως όμως τις εκλογές, η κριτική απέναντι στην πολιτική βούληση σχετικά με την YENEΔ εντάθηκε. Το νομοσχέδιο, που ουσιαστικά αποσκοπούσε στην διαιώνιση της στρατιωτικής παρουσίας στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, προκάλεσε αντιδράσεις σε όλους τους χώρους και αποκαλέστηκε ως «ραδιοτηλεοπτικό πραξικόπημα²⁰⁷». Σε άρθρο του ο Π. Αναστασιάδης με τίτλο «Τα χάλια της YENEΔ», σχολιάζει πως «τα γεγονότα μας φέρνουν πίσω εκεί στο πραξικόπημα και την ανωμαλία, όταν κάποιοι κύκλοι στρατιωτικοί, παρασύροντας και συγχρόνως κολακεύοντας καθημερινά με την ανάλογη προβολή τον πολιτικό τους προϊστάμενο, ετοιμάζουν νομοσχέδιο για την νομιμοποίηση της μεγάλης αυτής παρανομίας»...«Ήταν και παραμένει καθήκον της πολιτικής εξουσίας μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας η υπαγωγή της ραδιοτηλεοπτικής αμαρτωλής YENEΔ κάτω από τον άμεσο πολιτικό έλεγχο»²⁰⁸. Είναι σαφές πως η τηλεόραση, και ιδιαίτερα ο σταθμός της YENEΔ, ταυτίζονταν με την πάροδο των ετών με την πολιτική της αστικής κυριαρχίας που αντιπροσώπευε η Ν.Δ. Ο αντιπολιτευόμενος τύπος την αντιμετώπισε ως το μέσο αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, ως το «τσιφλίκι της Δεξιάς» που καθρέπτιζε τις μεθόδους και τις νοοτροπίες της άρχουσας τάξης. Ο Μ. Χαιρετάκης, τονίζει πως «ως το 1974 ραδιοτηλεόραση δεν μπόρεσε ποτέ να εξελιχθεί σε πραγματική δημόσια υπηρεσία.

²⁰⁵ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 31^{ης} Μαΐου 1981.

²⁰⁶ Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, Φύλλο της 31^{ης} Μαΐου 1981.

²⁰⁷ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 14^{ης} Ιουνίου 1981.

²⁰⁸ Εφημερίδα *Αυγή*, Φύλλο της 7^{ης} Ιουνίου 1981.

Παρέμεινε προνομία των κυβερνώντων. Και μια τέτοια πρακτική εξελίχθηκε και μετά την πτώση της δικτατορίας»²⁰⁹.

Τα παραπάνω αποσπάσματα δεν αποτελούν τίποτε περισσότερο από δείγματα που παρουσιάζουν το κλίμα μέσα στο οποίο η YENEΔ συνέχισε να λειτουργεί την περίοδο 1974-1981. Κύριο χαρακτηριστικό τους αποτελεί ένας οξύς χαρακτήρας, την περίοδο 1977-1981, όπου πλέον έχουν την ελευθερία τα μέσα να εκφέρουν. Ωστόσο, μέσα στο κλίμα αυτό η τηλεόραση της YENEΔ δεν έμεινε στάσιμη. Οι τομές που σημειώθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο αποτέλεσαν απότοκο αυτής της κριτικής, δημιουργώντας μια δυναμική συνεχών αλλαγών στην YENEΔ την περίοδο 1977-1981.

²⁰⁹ Μ. Χαιρετάκης, *ό.π.*, σ. 122.

Κεφάλαιο 3^ο

Συμπεράσματα: Η κριτική ως δύναμη αλλαγής

Η εποχή της δικτατορίας εγκαινίασε για την τηλεόραση στην Ελλάδα έναν πρωτόγνωρο ρόλο, τον οποίο, λόγω των συγκυριών, υπηρέτησε και προώθησε σε όλη την ελληνική κοινωνία. Η περίοδος της μεταπολίτευσης αποτελεί μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική κοινωνία και πολιτική βρίσκονται μετέωρες ανάμεσα στο ένοχο παρελθόν και το θολό μέλλον. Στο μεταίχμιο αυτό, η ελληνική τηλεόραση εμφανίζεται ως ένα χαρακτηριστικό κομμάτι της μεταπολιτευτικής περιόδου, επάνω στο οποίο αντικατοπτρίζονται όλοι οι προβληματισμοί, οι αντιφάσεις, οι φοβίες και οι δυσλειτουργίες του πολιτικού συστήματος και της ελληνικής ιστορίας γενικότερα.

Το γεγονός πως η τηλεόραση στην Ελλάδα εμφανίστηκε σε μια περίοδο ανελευθερίας, της προσέδωσε εξ αρχής δύο βασικά αρνητικά χαρακτηριστικά. Αφενός, ταυτίστηκε με την έννοια της κρατικής προπαγάνδας, υπό την έννοια ότι βρισκόταν στην εξουσία των κρατούντων, αφετέρου ως μέσον, δεν κατάφερε να αποκτήσει την ποιότητα και τον χαρακτήρα, που τα υπόλοιπα τηλεοπτικά συστήματα στον κόσμο είχαν. Η ελληνική τηλεόραση, κάτω από αυτό το πρίσμα, αποτέλεσε μια ιστορική ιδιοτυπία μέσα από την έρευνα της οποίας προκύπτουν πολύ σημαντικά στοιχεία. Η μελέτη του προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασης, όπως αυτό προέκυψε από την παρούσα εργασία, αποτελεί το χρησιμότερο μεθοδολογικό εργαλείο ως το πιο αντιπροσωπευτικό μέρος της λειτουργίας της, καθώς μας οδηγεί σε μια σειρά από συμπεράσματα βάση των παραπάνω της χαρακτηριστικών. Ιδιαίτερα η YENEΔ, αποτέλεσε μια παγκόσμια πρωτοτυπία, η οποία συνέχισε να υφίσταται κατά παράβαση της έννομης τάξης, δεχόμενη όλο και αυξανόμενη κριτική.

Η τηλεόραση μέσα από αυτές τις διαδικασίες, ως ένα χαρακτηριστικό κομμάτι της καθημερινής ζωής των δυτικών κοινωνιών, αποτέλεσε, μέχρι την μεταπολίτευση στην Ελλάδα, το διακύβευμα ανάμεσα σε δύο πόλους, το αστικό κράτος και τις ένοπλες δυνάμεις, εντασσόμενο με αυτό τον τρόπο στην μεταξύ τους αντινομία, γύρω από την διεκδίκηση του πολιτικού χώρου, δηλαδή της εξουσίας. Ιδιαίτερα δε, μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, η εμφάνιση ενός ραδιοτηλεοπτικού φορέα, υπό την εξουσία των ενόπλων δυνάμεων αποτελούσε μια αδιανόητη λογική στα παγκόσμια δεδομένα. Με την επιβολή της δικτατορίας η παραπάνω αντινομία έγινε εντονότερα εμφανής καθώς το καθεστώς, το 1970, επιχείρησε να αναδιοργανώσει τα

ραδιοτηλεοπτικά μέσα των ενόπλων δυνάμεων, συστήνοντας μια αυτόνομη στρατιωτική υπηρεσία, την YENEΔ. Η σύσταση της YENEΔ απέδειξε σαφώς την προσπάθεια των ενόπλων δυνάμεων να ελέγξουν, μέσα από τους δικούς τους μηχανισμούς, το μέσο της τηλεόρασης. Η επιδίωξη αυτή είχε πρωτίστως ως στόχο την εκμετάλλευση του μέσου για προπαγανδιστικούς σκοπούς, που θα οδηγούσε παράλληλα σε δημόσια αναγνώριση της δικτατορίας ως ενός υπερκομματικού φορέα εξουσίας. Η προσπάθεια απόκτησης νομιμοποιητικής βάσης από το καθεστώς, φαίνεται πως σχετιζόταν και με τον έλεγχο της ελληνικής τηλεόρασης. Η τηλεόραση αποτέλεσε έναν υπερκομματικό μηχανισμό προβολής ιδεών, που εγκόλπωνε, ταυτόχρονα, τα χαρακτηριστικά στοιχεία του милитарιστικού αντικομμουνιστικού μένους και της αστικής καπιταλιστικής τάξης. Μετά την μεταπολίτευση κυριαρχεί στην ελληνική δημόσια σφαίρα το αίτημα του εκδημοκρατισμού. Η παύση των ισοπεδοτικών περιορισμών της έκφρασης, ανέδυσσε μια σειρά από αντιλήψεις και ιδεολογίες, οι οποίες, ταυτιζόμενες με την Αριστερά, περισσότερο από 20 έτη αποτελούσαν απόδειξη ενοχής και καταδίκης. Τα νέα δεδομένα πολύ σύντομα δημιούργησαν μια σύγχυση στην τηλεόραση ως φορέα αντιλήψεων και ιδεών, καθώς για πρώτη φορά είχε να απευθυνθεί σε ένα κατακερματισμένο τηλεοπτικό κοινό με διαφοροποιήσεις και αντιφάσεις, που για την YENEΔ ήταν δύσκολο να γίνουν αντιληπτές. Στο ζήτημα αυτό συνέβαλε και ο σχετικά χαμηλός βαθμός πολιτικής αντιπαράθεσης που επικράτησε την περίοδο έως το 1977, λόγω της ιδιαιτερότητας της περιόδου. Ο C. Offe σημειώνει πως, «όταν οι απειλές κατά της δημοκρατικής ομαλότητας εντείνονται, αναπτύσσεται μια τάση άμβλυνσης των πολιτικών διαφορών και γεφύρωσης των ιδεολογικών χασμάτων»²¹⁰. Αυτό ακριβώς διακρίνεται την περίοδο αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας έως και τις εκλογές του 1977.

Το σχετικά ήπιο κλίμα της περιόδου 1974-1977 αποτυπώνεται στον προγραμματισμό της YENEΔ. Την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης, έως το 1977, η YENEΔ εμφανίζεται να διατηρεί ένα σταθερό μοτίβο εκπομπών, που βασιζόταν προφανώς στο πετυχημένο εγχείρημα της λειτουργίας της κατά τα παροηγούμενα έτη. Βασικός άξονας δομής του προγραμματισμού της αποτέλεσε η διεκδίκηση του τομέα της ενημέρωσης, καθώς γύρω από τα δελτία ειδήσεων οργανώθηκε μια συγκεκριμένη ροή προγραμματισμού. Ωστόσο, ο προγραμματισμός αυτός, στοχεύοντας αφενός στην πολιτική προπαγάνδα και αφετέρου στον καταναλωτικό εθισμό δεν κατάφερε να

²¹⁰ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 51.

αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς την περίοδο μετά το 1976 όπου συντελούνται μια σειρά από αλλαγές, η YENEΔ παρουσιάζει μια πτωτική πορεία. Την περίοδο 1974-1977, με την λογική αυτή, η σχετική πολιτική συναίνεση που περιγράφεται στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας και η συνεχής βελτίωση των οικονομικών δεδομένων της ελληνικής κοινωνίας, διατήρησαν αλλά προφανώς πτωτικά, την YENEΔ σε επίπεδα που να απηχεί το δημόσιο αίσθημα. Όσον αφορά την ελληνική οικονομία, η διεθνής κρίση του 1973 δεν επέφερε σημαντικές διαφοροποιήσεις, εκτός από μια πολύ σημαντική. Όπως αναφέρει ο Σπ. Σακελλαρόπουλος, «η οικονομική κρίση του 1973 δημιούργησε την ανάγκη αλλαγής της παραγωγικής βάσης της χώρας. Έτσι, ενώ για την περίοδο 1965 – 1973 οι δυναμικότεροι κλάδοι της ελληνικής βιομηχανίας ήταν οι κλάδοι παραγωγής κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων αγαθών, την περίοδο 1973-1980 αντικαθίστανται από τους παραδοσιακούς κλάδους παραγωγής καταναλωτικών αγαθών και χαμηλής τεχνολογίας»²¹¹. Με άλλα λόγια, η ελληνική οικονομία κατάφερε να ξεπεράσει με επιτυχία την κρίση του 1973, δίνοντας βαρύτητα στην ανάπτυξη καταναλωτικών δεδομένων, που προφανώς ανταποκρίνονταν προτίστως στις αναδυόμενες ανάγκες της ελληνικής αγοράς. Το συμπέρασμα αυτό ενδυναμώνεται και από το γεγονός πως την περίοδο αυτή μειώνονται οι εξαγωγές αγαθών προς το εξωτερικό²¹². Παράλληλα, ο Σακελλαρόπουλος αναφέρει ότι «οι εργατικοί αγώνες που έγιναν την περίοδο 1974-1979, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των μισθών και συνακόλουθα την μείωση της υπεραξίας που αποσπούσε η αστική από την εργατική τάξη»²¹³. Η καταναλωτική κατεύθυνση που ακολουθούσε η YENEΔ, έβρισκε απήχηση και η ροή του προγραμματισμού της, σταθερή και αδιαπραγμάτευτη εξυπηρετούσε τους παραπάνω σκοπούς.

Στην περίοδο 1977-1981, ο προγραμματισμός της YENEΔ εμφανίζει μια πολυπλοκότητα που αντίκειται στα δεδομένα της προηγούμενης φάσης. Η ανατροπή των δεδομένων τηλεθέασης και η συνακόλουθη, μα παράλληλα πρωτοφανής για την YENEΔ οικονομική ζημιά, δημιούργησαν νέα δεδομένα για τον προγραμματισμό της. Η στροφή προς συντηρητικότερες επιλογές προγραμματισμού, υποδεικνύουν μια προσπάθεια για επιστροφή στον «κανόνα», καθώς η παρέκκλιση από αυτόν, με την χρήση κρυφών ροών και πολιτικών προγραμματισμού, είχαν φέρει τον τηλεοπτικό

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 82.

²¹² Στο ίδιο, σ. 521.

²¹³ Στο ίδιο, σ. 84.

σταθμό σε πολύ δύσκολη κατάσταση. Παράλληλα, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της περιόδου είναι αυτό που συντελεί στις αλλαγές αυτές. Η εμφάνιση της κριτικής στην YENEΔ, με ιδιαίτερη οξύτητα την περίοδο 1976-1981, είναι αυτή που ώθησε τις αλλαγές ως μια τελευταία αλλά αναγκαία συνθήκη επιβίωσης του σταθμού. Η κριτική, δεν αφορούσε αποκλειστικά την ποιότητα των προγραμμάτων αλλά, κυρίως, αφορούσε τις πολιτικές προεκτάσεις τους και φυσικά το παράνομο καθεστώς ύπαρξης της YENEΔ, γεγονός που πλέον δεν αποτελούσε ένα μυστικό των εξουσιαζόντων, αλλά αντικείμενο συζήτησης όλων των εξουσιαζομένων. Μη αλλαγή, σήμαινε για την YENEΔ και ταυτόχρονη παύση της. Αυτό το απλό, αλλά εκβιαστικό δίλημμα, αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό των αλλαγών που διακρίνονται στην περίοδο αυτή, δεδομένης της επιθυμίας της άρχουσας δεξιάς αστικής τάξης, αλλά και του στρατεύματος, να διατηρήσουν την εξουσία τους. Η κριτική αυτή, ωθούμενη από την οικονομική κρίση που επήλθε το 1979, συνδυάστηκε με αυτήν δημιουργώντας ένα αδιέξοδο για την YENEΔ. Ο Σπ. Σακελλαρόπουλος τονίζει πως «σε επίπεδο εθνικών μεγεθών, η πετρελαϊκή κρίση του 1979, είχε σημαντικότερες επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία και αντίστρεψε την μέχρι τότε καλή πορεία της. Οι επενδύσεις μειώνονται απόλυτα το 1980 και το 1981. Επίσης παρουσιάζει πτώση ο ρυθμός ανόδου του ΑΕΠ σε 0,1%, της βιομηχανικής παραγωγής σε 0,9% και της παραγωγικότητας της οικονομίας σε 0,3% το 1981»²¹⁴. Η αναδιάρθρωση του 1973 δεν κατάφερε να εξουδετερώσει τις συνέπειες της νέας πετρελαϊκής κρίσης. Η YENEΔ, πολιτικά αλλά και καταναλωτικά, αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες και τις προσδοκίες της ελληνικής κοινωνίας για μια νέα αλλαγή.

Συμπερασματικά μπορούμε να σημειώσουμε τα εξής στοιχεία:

1. Η YENEΔ, στην περίοδο 1974-1981 εμφανίζει μια πτωτική τάση, η οποία οφείλεται στην ίδια την αντιφατική της φύση. Αδυνατώντας να ανταποκριθεί στις ανάγκες και τα δεδομένα μιας όλο και πιο δημοκρατικά δομημένης κοινωνίας, φθίνει δίχως ικανότητα επανάκαμψης.
2. Η YENEΔ αδυνατεί να διαχειριστεί την κρίση που βιώνει την περίοδο αυτή, καθώς αντιδρά σπασμοδικά και όχι βάση συγκροτημένου σχεδίου. Η αυξανόμενη πίεση, οικονομική αλλά και πολιτική, αναδύει την ανικανότητα του στρατεύματος να εμπλακεί

²¹⁴Ο.π., σ. 85

- πλέον στην πολιτική αρένα της χώρας, και να διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Παράλληλα, αποδεικνύεται και ο πρόχειρος χαρακτήρας της λειτουργίας της τηλεόρασης στην Ελλάδα, μέσω ενός προφανώς οργανωμένου προγραμματισμού, ο οποίος απέδωσε αρχικά, αλλά κατέρρευσε στην συνέχεια της λειτουργίας της YENEΔ ως το 1981.
3. Η πρωτική πορεία του τηλεοπτικού σταθμού των ενόπλων δυνάμεων δεν αποτέλεσε γεγονός αποκλειστικά ενδογενούς παθογένειας που βασιζόταν στα αντιφατικά του χαρακτηριστικά. Για πρώτη φορά στην ελληνική κοινωνία αναπτύσσεται σε τέτοιο βαθμό μια κριτική, που ωθεί αλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Η πολιτική και κοινωνική κριτική στην ελληνική τηλεόραση ήταν αυτή που ώθησε τεράστιες αλλαγές που, όπως αποδείχθηκε μετά το 1981, καθόρισαν την πορεία της τηλεόρασης στην Ελλάδα.
 4. Η κριτική που μετά το 1976 εντείνεται, δεν αποτελεί ένα μονοδιάστατο φαινόμενο, που αποσκοπεί αποκλειστικά στην αντιμετώπιση του φαινομένου της YENEΔ. Η κριτική στην YENEΔ, είναι μια κριτική με προεκτάσεις. Στην τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων αντικατοπτρίζονται οι αποδοκιμασίες προς τις οικονομικές πολιτικές τακτικές της άρχουσας τάξης. Είναι μια κριτική ενάντια στον άκρατο καπιταλισμό, που οδήγησε στις διεθνείς κρίσεις του 1973 και του 1979. Για πρώτη φορά λοιπόν, η τηλεόραση στην Ελλάδα, και μάλιστα αυτή που ώθησε την καπιταλιστική καταναλωτική νοοτροπία για πρώτη φορά μαζικά, αποτέλεσε ένα πεδίο ταξικής πάλης. Η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων είχε στραφεί ακριβώς ενάντια στον εαυτό της και την ιδεολογία των διοικούντων της. Η ίδια η ύπαρξή της προσέφερε άφθονο χώρο, αλλά και άλλοθι, στις υπόλοιπες τάξεις για να αντισταθούν στις πρακτικές της αστικής εξουσίας.
 5. Η αποτυχία της YENEΔ να διατηρήσει τα πρωτεία είναι ταυτόχρονα και μια αποτυχία της αστικής τάξης να διατηρήσει την εξουσία της. Ο Α. Gramsci σημειώνει πως «κράτος είναι το σύνολο των πρακτικών και θεωρητικών δραστηριοτήτων, που μ'αυτές η κυρίαρχη τάξη δικαιώνει και διατηρεί την κυριαρχία της και, ακόμη

πιο πέρα, καταλήγει να πετύχει την δραστήρια συγκατάθεση των κυβερνωμένων²¹⁵». Η συναίνεση της περιόδου 1974-1977, που προσέφερε απλόχερα την εξουσία στην αστική τάξη της Δεξιάς, επιχειρήθηκε να επεκταθεί παράλληλα και σε μια τηλεοπτική συναίνεση. Λαμβάνοντας την προσπάθεια των κυβερνώντων να διατηρήσουν με κάθε κόστος την YENEΔ σε λειτουργία ως μια θεωρητική πρακτική διεκδίκησης του χώρου εξουσίας, κατά τον Gramsci, μπορούμε σαφώς να υποστηρίξουμε πως η αστική τάξη απέτυχε πλήρως να πετύχει την συγκατάθεση της ελληνικής κοινωνίας και να διατηρήσει την εξουσία της. Η YENEΔ στο βαθμό που έχασε την απήχηση της, δεν αντικατόπτριζε την ιδεολογία της πλειοψηφίας αλλά μιας άρχουσας τάξης που από το 1979 διαφαινόταν η αδυναμία της να εκφράσει την πλειοψηφία.

²¹⁵ Antonio Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, Ηριδανός, Αθήνα 2005, σ. 45.

Πηγές

- **Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α΄, Σύνοδος Β΄, τ. Ε, έτος 1975.**
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. φύλλου 45, Αθήνα 1951.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. φύλλου 57, Αθήνα 1953.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. φύλλου 252, Αθήνα 1970.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. φύλλου 252, Αθήνα 1970.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. Φύλλου 272, Αθήνα 1975
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. Φύλλου 102, Αθήνα 1976.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α΄, αρ. Φύλλου 218, Αθήνα 1977.

Ημερήσιος Τύπος

- Εφημερίδα *Το Βήμα*, Εκδότης Χ. Δ. Λαμπράκης, Αθήνα, Φύλλα των ετών 1974-1981.
- Εφημερίδα *Αυγή*, Αθήνα, Φύλλα των ετών 1974-1981.
- Εφημερίδα *Απογευματινή*, Αθήνα, Φύλα του έτους 1974.
- Εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, Αθήνα, Φύλλα του έτους 1974.
- Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Αθήνα, Φύλλα των ετών 1974-1981.

Ερωτηματολόγιο και απαντήσεις

Συνέντευξη προς τον κ. ΒΑΣΙΛΗ ΚΟΥΤΟΥΖΗ
δημοσιογράφο – ερευνητή, πρώην εργαζόμενο στην YENEΔ.

- 1) Ποια περίοδο εργαστήκατε στην YENEΔ;
Από τον Απρίλιο του 1975 ως το 1995. Στο μεταξύ είχε γίνει ΕΡΤ2, ΕΤ 2.
- 2) Ποιο ήταν ακριβώς το αντικείμενο της εργασίας σας;
Αρχικά ήμουνα ρεπόρτερ κυρίως αστυνομικών, στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων. Εχω κάνει από 3.000 ρεπορτάζ. Αργότερα έγινα αρχισυντάκτης των

εκπομπών «Χθες-σήμερα-αύριο», «Το 24ωρο» και «Εικόνες της ημέρας». 1000 , περίπου, εκπομπές, κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού και αστροφυσικού περιεχομένου, σαν αρχισυντάκτης, επιμελητής και παρουσιαστής- εκτός από την καθημερινή επιμέλεια των δελτίων ειδήσεων. Έκανα επίσης πολλές ζωντανές ραδιοφωνικές μεταδόσεις (παρελάσεις και άλλα).

*** Για δύο χρόνια, 87-89, έγραφα, επιμελούμην και παρουσίαζα κάθε Σάββατο τη δεκάλεπτη αστροφυσική σειρά «Από τη φαντασία ως την αλήθεια». Η σειρά αυτή θεωρήθηκε πρωτοποριακή γιατί περιείχε παρατηρήσεις -ανακαλύψεις, που κατοχύρωσα στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

Τελευταία έγινα διευθυντής παραγωγής των δελτίων Ειδήσεων ΕΡΤ2 -ΕΤ 2.

- 3) Ποιο ήταν το περιβάλλον εργασίας στην YENEΔ; Καθώς η YENEΔ ανήκε στο Στρατό, αν και μετά το 74 διαφοροποιήθηκε η κατάσταση, υπήρχε πλήρης ελευθερία πρωτοβουλιών στην εργασία σας; Υπήρχε αυστηρός έλεγχος από προϊστάμενους; Από ποιους και γιατί;

Την εποχή που πήγα εγώ το περιβάλλον ήταν πολύ καλό. Ο αείμνηστος διευθυντής ειδήσεων Κώστας Σισμάνης είχε φέρει άλλο κλίμα, καθώς η δικτατορία είχε πέσει, και οι υπουργοί που επόπτευαν την YENEΔ ήταν πλέον Κοινοβουλευτικοί. Πρωτοβουλίες υπήρχαν πολλές, αν και σε όλα τα ΜΜΕ ακόμη και στο πιο μικρό υπάρχουν πάντα κάποιες κατευθυντήριες γραμμές. Ο έλεγχος ήταν κυρίως δημοσιογραφικός. Οι στρατιωτικοί περιορίζονταν σε οργανωτικά και λειτουργικά θέματα του σταθμού. Αλλωστε ο διοικητής της YENEΔ - ταξίαρχος Αεροπορίας Σωτήρης Βαβαρούτσος, άμεσο πολιτικό προϊστάμενο είχε τον ΥΕΘΑ Ευάγγελο Αβέρωφ.

- 4) Υπάρχει κάποιο γεγονός-συμβάν σε σχέση με την YENEΔ που σας έχει μείνει αξέχαστο;

Πολλά είναι αυτά τα γεγονότα από την περίοδο που έζησα στην YENEΔ, και έχουν μείνει αξέχαστα. Αλλά ας θυμηθώ εκείνο το ρεπορτάζ της συνάντησης Κ.Καραμανλή- Ν.Τσαουσέσκου στον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς, που έπρεπε να εκφωνήσω και ήμουν τελείως βραχνιασμένος. Δεν έβγαине καν φωνή. Και ήταν το πρώτο που έκανα. Ετσι μίλησα σαν βραχνοκόκκορας.

Ακόμη να αναφέρω την υποδοχή που μας γινόταν στα διάφορα μέρη που πηγαίναμε. Ήταν βλέπετε η Τηλεόραση ακόμη «καινούργιο φρούτο». Σαν να πήγαινε ο...πρωθυπουργός!

- 5) Σε σχέση με την ΕΡΤ, πιστεύετε ότι υπήρχαν διαφορές και τι είδους;

Δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ ΕΡΤ και YENEΔ. Ήταν τα δυο μόνα κανάλια την εποχή εκείνη, είχαν μια άμιλλα, ένα καλό ανταγωνισμό, αλλά τίποτα περισσότερο. Μόνο που η YENEΔ κάλυπτε περισσότερα στρατιωτικά γεγονότα. Και φυσικά ήταν πιο αγαπητή σε μια ορισμένη μερίδα κοινού.

- 6) Η YENEΔ είχε αντιμετωπιστεί μετά το 1974 από τα κόμματα της αντιπολίτευσης με ιδιαίτερη εχθρότητα. Γιατί πιστεύετε ότι συνέβαινε αυτό; Υπήρχε συγκεκριμένος λόγος που αφορούσε το πρόγραμμα της ή απλά επειδή ανήκε στις ένοπλες δυνάμεις και πίστευαν ότι λειτουργεί ως φερέφωνο μιας Δεξιάς εθνικόφρονος ιδεολογίας που δεν τους συνέφερε;

Πάντα τα δημόσια ή κρατικά ΜΜΕ αντιμετωπίζονται από την εκάστοτε αντιπολίτευση με σκεπτικισμό, διότι πιστεύεται - και έτσι είναι - ότι εξυπηρετούν τα συμφέροντα της εκάστοτε κυβέρνησης. Την εποχή εκείνη, τα πρώτα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση, σκεπτικισμό έναντι της YENEΔ είχαν και οι κυβερνώντες της Νέας

Δημοκρατίας, διότι φοβόντουσαν ότι μπορούσαν να υπάρχουν στα σπλάχνα της σκληροί χουντικοί που να τους έκαναν ζημιά. Έτσι δεν ήταν μόνο η αντιπολίτευση που ανησυχούσε, ήταν και η Κυβέρνηση. Που το λιγότερο που δεν ήθελε να φανεί, ήταν ότι κάλυπτε « σταγονίδια της Χούντας», όπως τα ονόμαζε ο Ευάγγελος Αβερωφ.

7) Πιστεύετε ότι η μετονομασία της YENEΔ σε EPT2 οφέλησε σε κάτι; Υπήρχε δηλαδή λόγος να καταργηθεί η YENEΔ; Ασφαλώς την ωφέλησε διότι ήρθε πιο κοντά στον πολίτη. Έπρεπε να καταργηθεί, διότι δεν λογίζεται σε μια δημοκρατία να υπάρχει στρατιωτικό κανάλι.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Γ. Ρήγος Α., Σεφερειάδης Σ., (επιμ.), Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Η δικτατορία 1967 – 1974, πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1999.
- Αλιβιζάτος Ν., *Κράτος και Ραδιοτηλεόραση, η Θεσμική Διάσταση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας, 1986.
- Αλιβιζάτος, Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1986.
- Αντόρνο, Θ. και Χορκχάιμερ Μ., *Διαλεκτική του διαφωτισμού: Φιλοσοφικά αποσπάσματα*, Αθήνα: Νήσος, 1996.
- Βαλούκος, Σ., *Η ελληνική τηλεόραση*, Αθήνα: Αιγόκερως, 1998.
- Βούλγαρης Γ., «*Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990*», Αθήνα: Θεμέλιο, 1997.
- Γρηγοριάδης, Σ., *Ιστορία της Δικτατορίας 1967 – 1974*, τ. Α, Β, Αθήνα: Καπόπουλος, 1975.
- Δαγτόγλου, Π., *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, Αθήνα–Κομοτηνή: Σάκουλας, 1989.
- Δάμπασης, Γ., *Την εποχή της τηλεόρασης*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2002.
- Ζαχαρόπουλος Θ., *Mass Media in Greece: power, politics and privatization*, Westport: Praeger, 1993.
- Κασιμάτης Γ., *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2005.
- Λιβιερατος, Κ., Φραγκούλης Τ., (επιμ.), *Η κουλτούρα των μέσων, Μαζική κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία*, μτφρ. Λυκιαρδοπούλου Α., Ζηση Λ., Αναγνώστου Λ., Σκορίνης Χ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1991.



- Λιναρδάτος, Σ., *Από τον εμφύλιο στην Χούντα*, τ. Α, Αθήνα: Παπαζήση, 1977.
- Λυριντζής Χρ., Νικολακόπουλος Ηλίας, Σωτηρόπουλος Δ., (επιμ.) *Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1996.
- Μανθούλης, Ρ., *Το κράτος της Τηλεόρασης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1981.
- Μαρκούζε Χέρμπερτ, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1971.
- Νικολακόπουλος, Η., *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- Παπαθανασόπουλος, Σ., *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, Αθήνα: Παπαζήση, 1996.
- Σακελλαρόπουλος Σπ., *Η Ελλάδα στην Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνης, 2001.
- Σκανδάρας, Δ., *Ιστορική Εξέλιξη των Τηλεπικοινωνιών στην Χώρα μας, 1859 - 1989*, Αθήνα: 1991.
- Τσουκαλάς, Κ., *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1987.
- Χαιρετάκης, Μ., *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκουλας, 1997.
- Χαραλάμπης, Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας, 1985.
- Ψυχάρης Στ., *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1975.

- Antonio Gramsci, *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, Αθήνα: Ηριδανός, 2005.
- Fiske, J., *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, Αθήνα: Δρομέας, 1995.
- Haedicke Susan C., Tobin Nellhaus, *Performing Democracy : International Perspectives on Urban Community-Based Performance*, University of Michigan: 2001.
- Hall, S. Held, D. Mc Grew, A., *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, μτφρ. Θανάσης Τσακίρης, Βίκτωρας Τσακίρης, Αθήνα: Σαββάλας, 2003.
- Hobsbawm, E., *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης, Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.
- Jackall R., *Propaganda*. New York University Press: New York 1995.
- Williams, R., *Κουλτούρα και Ιστορία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Αθήνα, Γνώση, 1994.
- Williams, R., *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London: 1990.
- Wilson T., *Watching television : hermeneutics, reception and popular culture*, Cambridge: Polity Press, 1993.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ




Αποτελέσματα Εκλογών 1974

- Εγγεγραμμένοι 6.241.066
- Ψήφισαν 4.963.558
- Εκλογικά τμήματα 12.518
- Αποχή 20,47%

Κόμματα	Αρχηγοί	Ψήφοι			Έδρες	
		Αριθμός	%	+/- %	Αριθμός	+/-
 <u>Νέα Δημοκρατία</u>	<u>Κωνσταντίνος Καραμανλής</u>	2.669.133	54,37	-	219	-
<u>Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (Ε.Κ.-Ν.Δ.)</u>	<u>Γεώργιος Μαύρος</u>	1.002.559	20,42	-	60	-
 <u>Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)</u>	<u>Ανδρέας Παπανδρέου</u>	666.413	13,58	-	13	-
<u>Ενωμένη Αριστερά (Ε.Α.)</u>	<u>Χαρίλαος Φλωράκης</u>	485.700	9,89	-	8	-
<u>Εθνική Δημοκρατική Ένωση (Ε.Δ.Ε.)</u>	<u>Πέτρος Γαρουφαλιάς</u>	52.768	1,08	-	0	-
<u>Δημοκρατική Ένωση Κέντρου (Δ.Ε.Κ.)</u>	<u>Ιωάννης Ζίγδης</u>	8.509	0,17	-	0	-
<u>Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας (ΕΚΚΕ)</u>		1.539	0,03	-	0	-
<u>Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση - Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΦΔΕ-ΣΚΕ)</u>		975	0,02	-	0	-
<u>Άλλοι</u>		21.378	0,44	-	-	-
Έγκυρες ψήφοι		4.908.974	100,00		300	
Άκυρα και λευκά		54.584				
Σύνολο		4.963.558				

- Στο συνασπισμό της "Ενωμένης Αριστεράς" συμμετείχε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.), το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού (Κ.Κ.Ε. εσ.) και η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (Ε.Δ.Α.).
- Μετά τις επαναληπτικές και αναπληρωματικές εκλογές που έγιναν στις 20 Απριλίου 1975, η δύναμη των κομμάτων σε έδρες διαμορφώθηκε ως εξής: ΝΔ 216 έδρες, η ΕΚ-ΝΔ 61 έδρες, το ΠΑΣΟΚ 15 έδρες και η Ενωμένη Αριστερά 8 έδρες.




Αποτελέσματα Εκλογών 1977

Κόμματα	Αρχηγοί	Ψήφοι			Έδρες	
		Αριθμός	%	+ - %	Αριθμός	+ -
 <u>Νέα Δημοκρατία</u>	<u>Κωνσταντίνος Καραμανλής</u>	2.146.365	41,84	- 12,53	171	-48
 <u>Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)</u>	<u>Ανδρέας Παπανδρέου</u>	1.300.025	25,34	+11,76	93	+80
<u>Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ)</u>	<u>Γεώργιος Μαύρος</u>	612.786	11,95	-8,47	16	-44
 <u>Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)</u>	<u>Χαρίλαος Φλωράκης</u>	480.272	9,36	-	11	-
<u>Εθνική Παράταξη</u>	<u>Στέφανος Στεφανόπουλος</u>	349.988	6,82	-	5	-
<u>Συμμαχία των Αριστερών και Προοδευτικών Δυνάμεων</u>		139.356	2,72	-	2	-
<u>Κόμμα των Νεοφιλελευθέρων</u>	<u>Κωνσταντίνος Μητσοτάκης</u>	55.494	1,08	-	2	-
<u>Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας (ΕΚΚΕ)</u>		11.895	0,23	+0,20	0	0
<u>Λαϊκή Δημοκρατική Ενότητα (ΛΔΕ)</u>		8.839	0,17	-	0	-
<u>Ε.Δ.Ε. - Τροτσκιστές</u>		1.032	0,05	-	0	-
<u>Άλλοι</u>		23.719	0,44	-0,42	-	-
Έγκυρες ψήφοι		5.129.771	100,00		300	
<u>Άκυρα και λευκά</u>		64.120				
Σύνολο		5.193.891				

- Στη Συμμαχία των Αριστερών και Προοδευτικών Δυνάμεων συμμετείχε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού (Κ.Κ.Ε. εσ.), η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (Ε.Δ.Α.), η Σοσιαλιστική Πορεία (την είχαν σχηματίσει οι διαγραμμένοι του Π.Α.Σ.Ο.Κ. το 1975 με επικεφαλής τον Νίκο Κωνσταντόπουλο), η Χριστιανική Δημοκρατία και η Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία (ομάδα που αποχώρησε από την ΕΚ-ΝΔ με επικεφαλής τον Γεώργιο - Αλέξανδρο Μαγκάκη).

Αποτελέσματα Εκλογών 1981

- Εγγεγραμμένοι 7.319.070
- Εκλογικά τμήματα 18.478
- Ψήφισαν 5.753.478
- Αποχή 21,39%

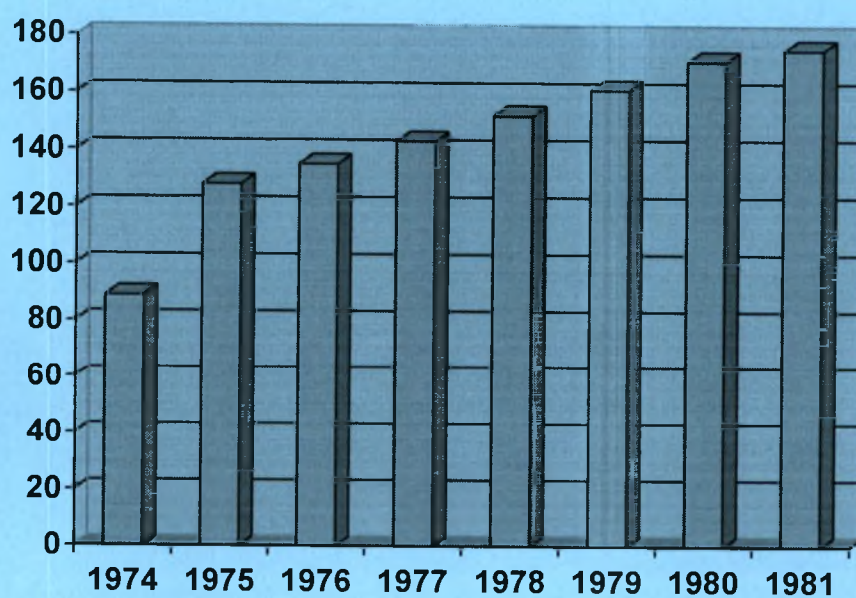
Κόμματα	Αρχηγοί	Ψήφοι			Έδρες	
		Αριθμός	%	+-%	Αριθμός	+-%
 <u>Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)</u>	<u>Ανδρέας Παπανδρέου</u>	2.726.309	48,06	+22,72	172	+79
 <u>Νέα Δημοκρατία</u>	<u>Γεώργιος Ράλλης</u>	2.034.496	35,86	-5,98	115	-57
 <u>Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)</u>	<u>Χαρίλαος Φλωράκης</u>	620.302	10,93	+1,57	13	+2
<u>Κόμμα Προοδευτικών</u>	<u>Σπυρίδων Μαρκεζίνης</u>	95.799	1,69	-	0	-
<u>Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού (ΚΚΕ Εσωτερικού)</u>	<u>Λεωνίδας Κύρκος</u>	76.404	1,37			
<u>Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ)</u>	<u>Γιάγκος Πεσμαζόγλου</u>	41.126	0,72	-	0	-
<u>Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ)</u>	<u>Ιωάννης Ζίγδης</u>	22.763	0,40	-11,55	0	-15
<u>Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.)</u>	<u>Νικήτας Βενιζέλος</u>	20.645	0,37	0	0	0
<u>Χριστιανική Δημοκρατία</u>	<u>Νίκος Ψαρουδάκης</u>	8.638	0,15	-	0	-
<u>Επαναστατική Αριστερά</u>		6.595	0,12	0	0	0
<u>ΕΚΚΕ Μαρξιστικό- Λενινιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας</u>		4.700	0,08	-0,15	0	-
<u>Ανεξάρτητοι - Μεμονωμένοι</u>		11.025	0,19	-	0	-
Έγκυρες ψήφοι		5.671.057	100,00		300	
Άκυρα και λευκά		82.421				
Σύνολο		5.753.478				

Συσκευές τηλεοράσεων ανά 1000 άτομα στην Ελλάδα

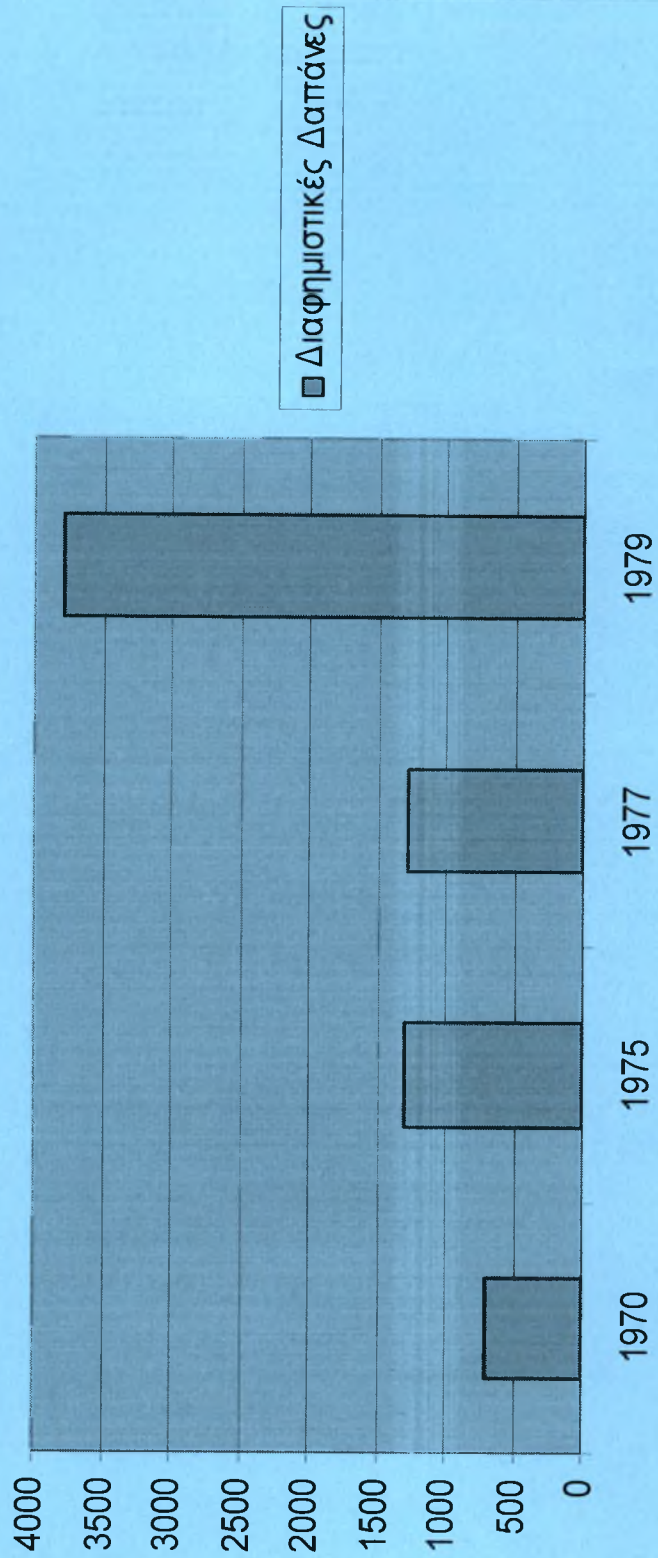
Έτη	Αριθμός Συσκευών
1974	89
1975	128
1976	135
1977	143
1978	152
1979	161
1980	171
1981	175

Μ. Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση*, σ.98

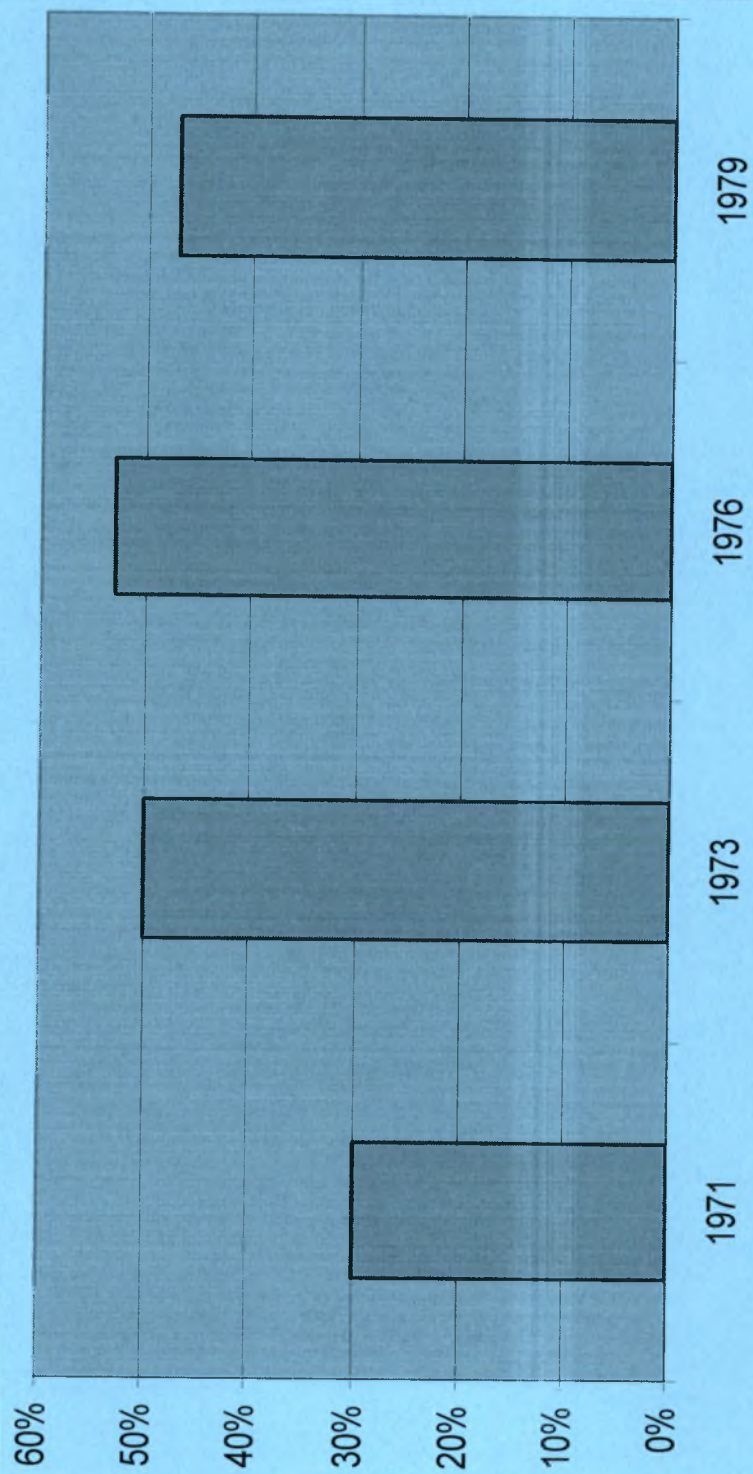
Διαγραμματική Απεικόνιση



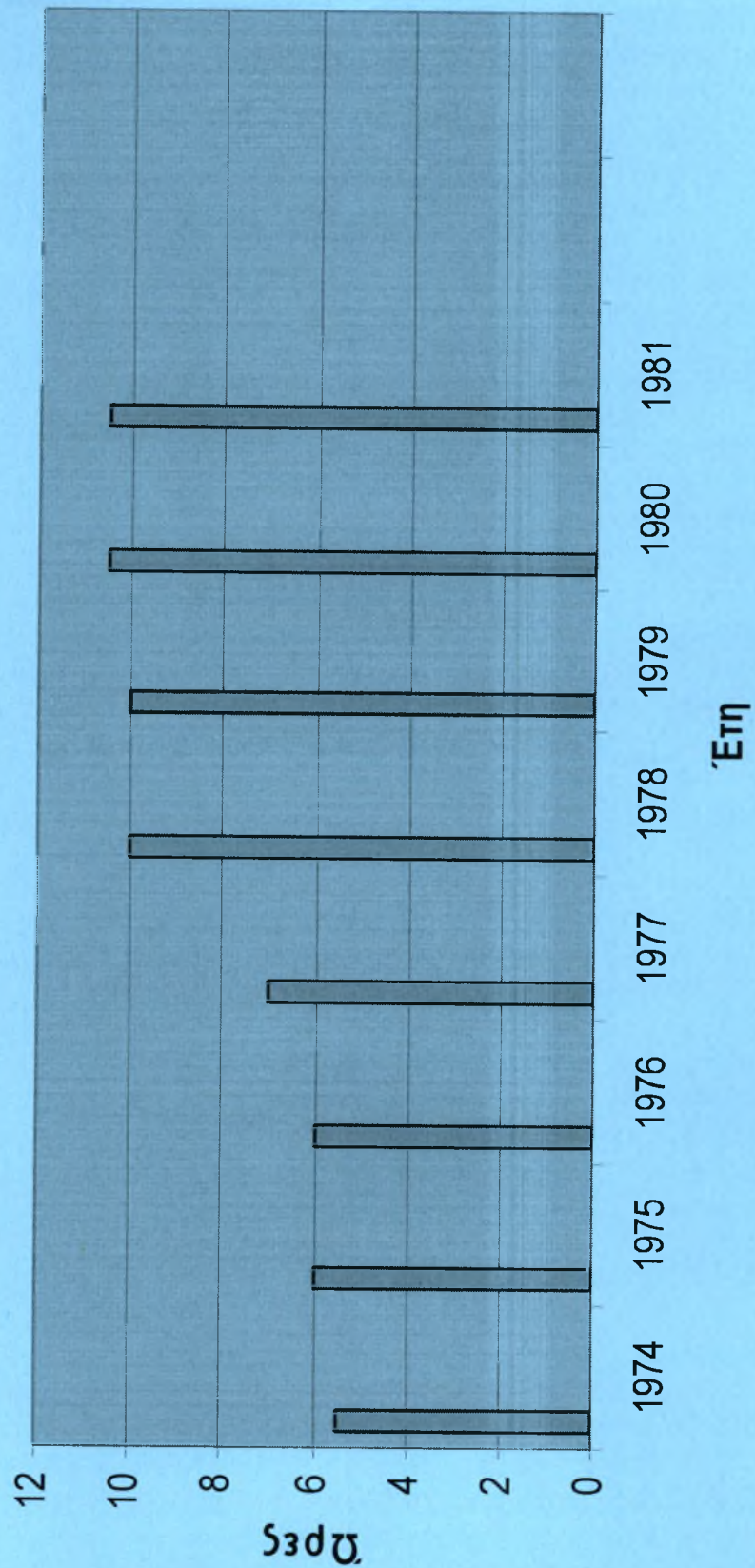
**Διαφημιστικές Δαπάνες στην Ελλάδα
(σε χιλιάδες Δραχμές)**



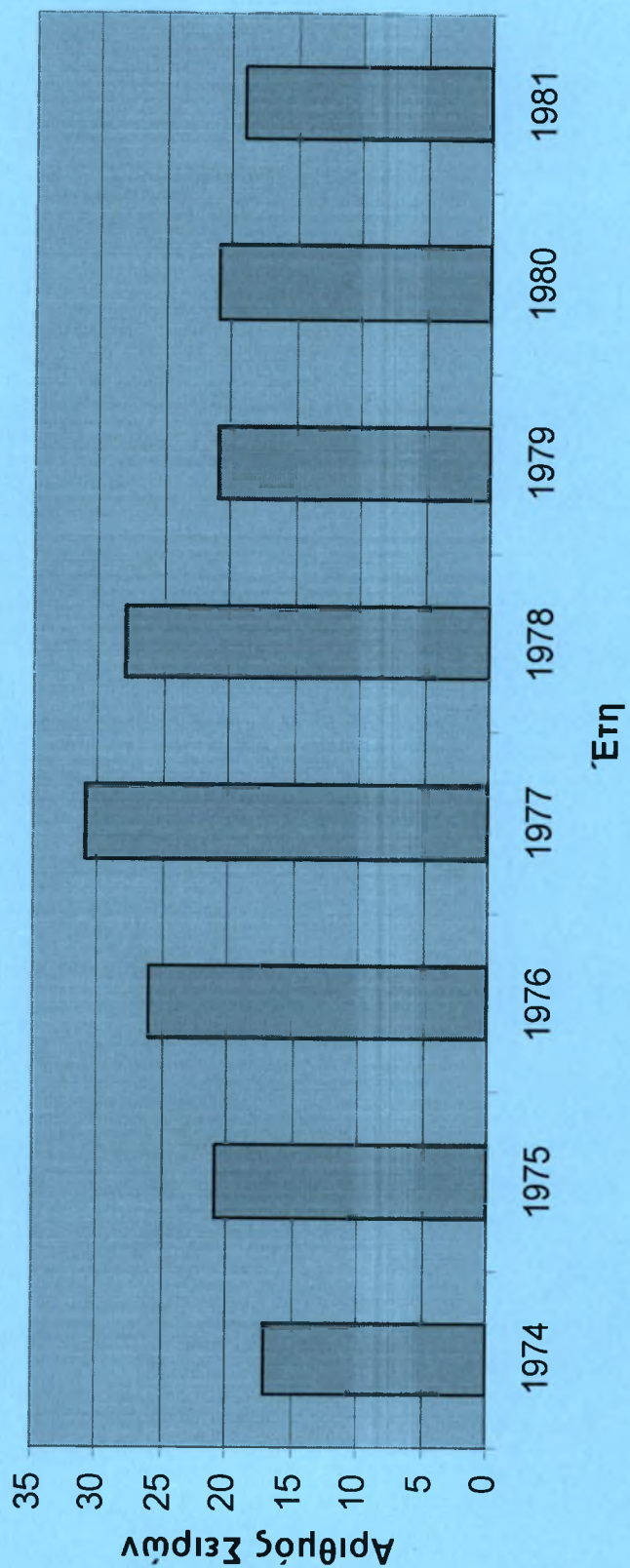
Ποσοστό Απορρόφησης Διαφημιστικών Δαπανών από την Τηλεόραση

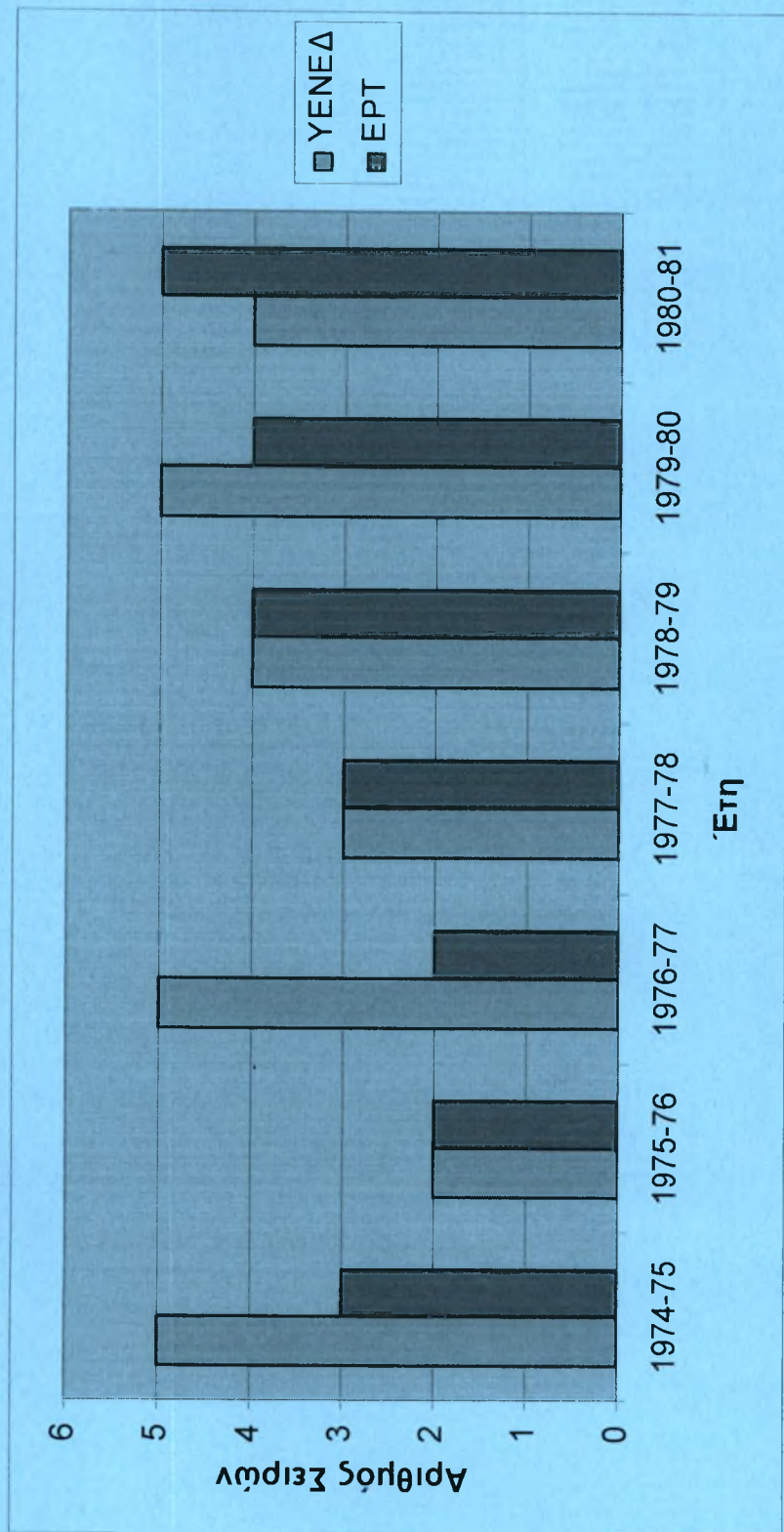


Μέσος Όρος Διάρκειας Ημερησίων Προγραμμάτων YENEΔ



Αριθμός Προβολής Ξένων Τηλεοπτικών
Παραγωγών σε εβδομαδιαία βάση - YENEΔ





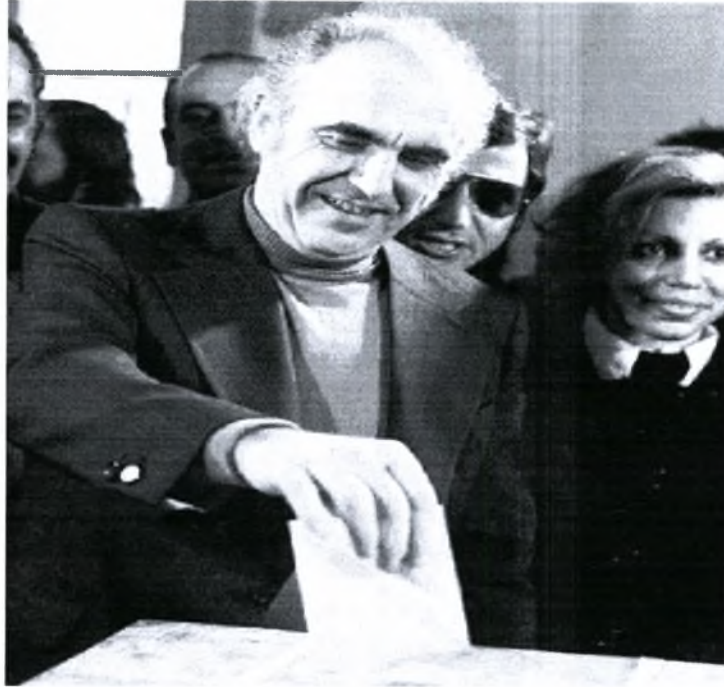
Παραγωγή Ελληνικών Τηλεοπτικών Σειρών



Η άφιξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στις 24 Ιουλίου 1974



Η ορκωμοσία του Κ. Καραμανλή ως προέδρου της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας



Ο Α. Παναδρέου ψηφίζει στις εκλογές του 1974



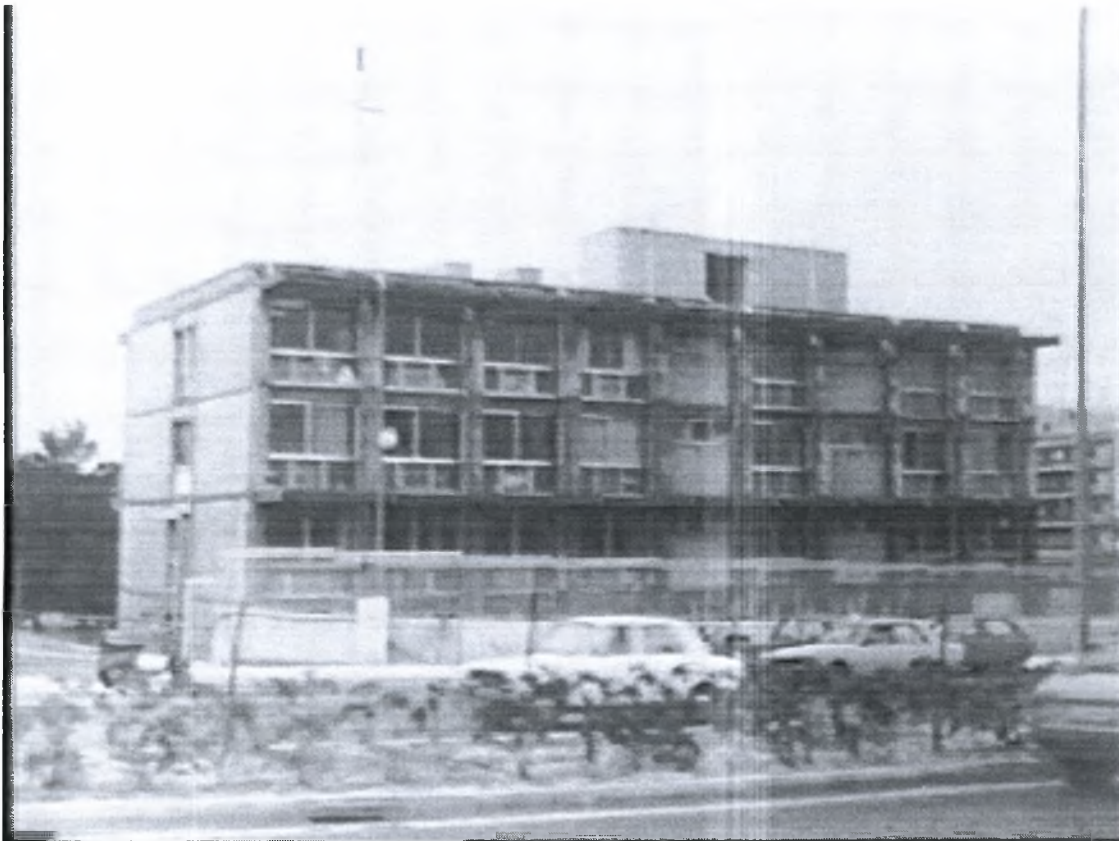
Προεκλογική ομιλία της *Ενωμένης Αριστεράς* το 1974

ΥΕΝΕΔ



ΔΙΚΤΥΟΝ ΤΗΛΕΟΡΑΣΕΩΣ

Το λογότυπο της ΥΕΝΕΔ, 1974-1981

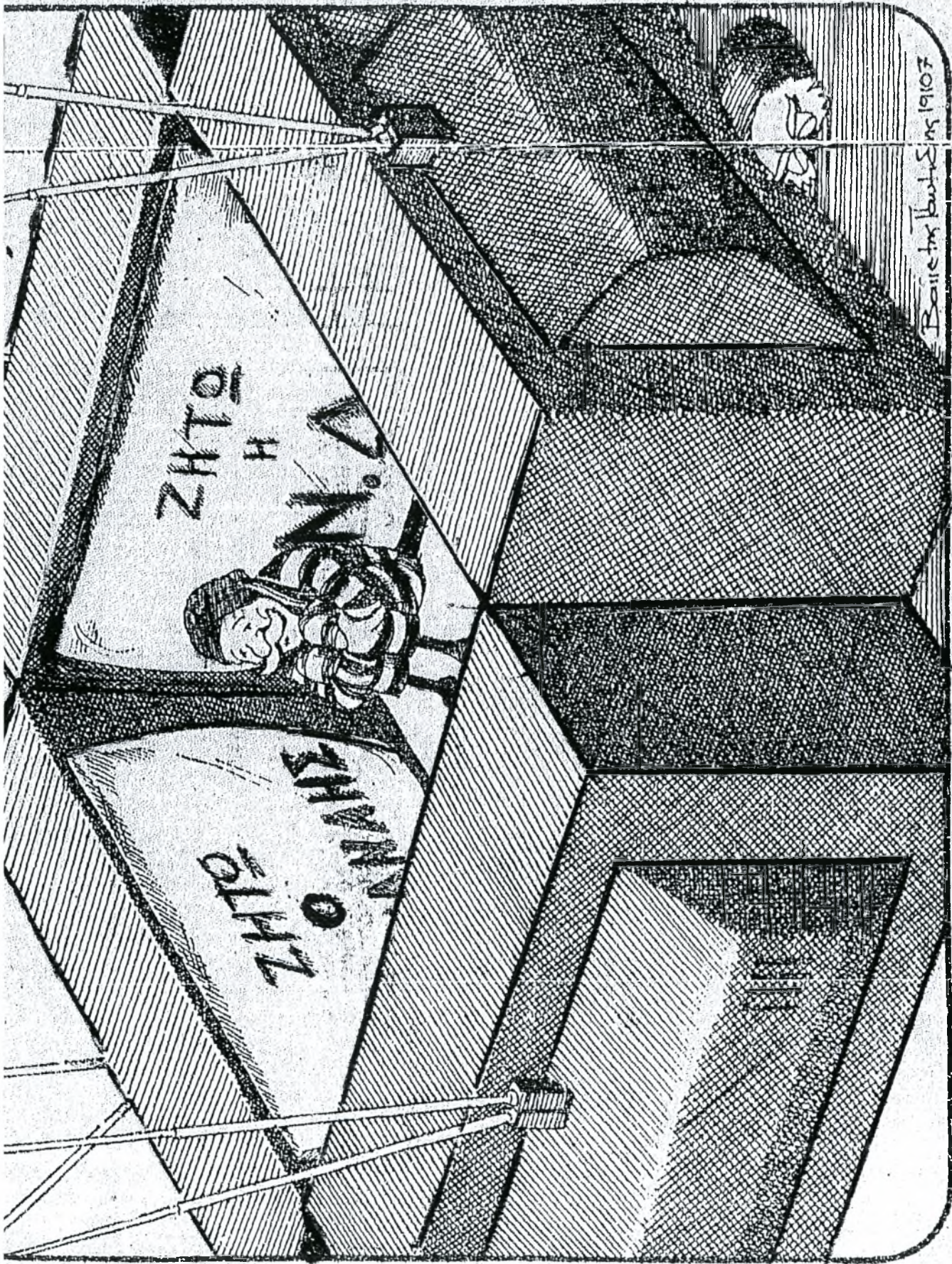


Το κτίριο της ΥΕΝΕΔ στην λεωφόρο Μεσογείων (1980)



— Τώρα αποκλείεται να με θιάσουν! Το πουλί έπεσε...

Η «Στρομφίτα – Δημοκρατία» ανακουφισμένη από την πτώση της δικτατορίας
(Αυγή, 27/7/1974)



Ο «εγκλωβισμένος» ανάμεσα στις τηλεοράσεις Έλληνας τηλεθεατής προσπαθεί από την προστατευθεί από την προπαγάνδα της Ν.Δ

ΕΛΛΕΥΘΕΡΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΠΡΩΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ■ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ■ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΘΑΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΝ (ΕΙΣ ΤΗΝ 5ην Σελίδα)

Ἐκφραζομένη διὰ μηνυμάτων πρὸς τὸν κ. Καραμανλῆν καὶ ἐπισήμων δηλώσεων

ΚΑΝΟΠΟΙΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΛΘΟΥΣΑΝ ΜΕΤΑΒΟΛΗΝ

Οι πρώτες αντιδράσεις της πτώσης της χούντας από τον Τύπο



ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ

10

Αριθ. φιλ. 6.547

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

Δευτέρα 5 Αυγούστου 1974 Τμή φιλ. δργ. 3

ΣΕΛΙΔΕΣ

ΡΙΖΙΚΕΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ

ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ

Οι εκκαθαρίσεις των ανθρώπων της χούντας βρέθηκαν για αρκετό καιρό στο προσκήνιο της ενημέρωσης

ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΕΠΙ ΤΗ ΑΝΑΛΗΨΕΙ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Ελληνίδες, Έλληνες,

Αναλαμβάνω την ευθύνη της διακυβερνήσεως της χώρας υπό συνθήκας κρίσιμους και δι' αυτήν και δι' ολόκληρον τον Ελληνισμόν. Με στηρίζει όμως η πεποίθησις ότι και αι μεγαλύτεραι δυσχέρειαι ημπορούν να αντιμετωπισθούν με την επιστράτευσιν όλων των δυνάμεων και των αρετών του Έθνους.

Προς τούτο απευθύνομαι προς όλους σας και ιδιαίτερα προς την νεολαίαν και τας Ενόπλους Δυνάμεις της χώρας, με πρωτοβουλίαν των οποίων ήνοιξεν ο δρόμος προς την ομαλότητα. Και σας ζητώ να εξαρθείτε εις το ύψος των περιστάσεων. Η ομόνοια, η σύμπνοια, η συναδέλφωσις Λαού και Στρατού αποτελούν εθνική επιταγήν. Είναι επίσης αυτήν την ώραν εθνική επιταγή η σωφροσύνη, η ψυχραιμία, η συνειδητοποίησης των ευθυνών.

Η κυβέρνησις, ο σχηματισμός της οποίας ολοκληρώνεται αύριον, έχει πρώτον και υπέρτατον χρέος ν' αντιμετωπίσει όλους τους εξωτερικούς κινδύνους, που επεσφωρεύθησαν από τα πρόσφατα δραματικά γεγονότα. Την ώρα αυτήν η σκέψις μου στρέφεται πρωτίστως προς την δοκιμαζόμενην Μεγαλόνησον, της οποίας την ακεραιότητα θα προασπίσωμεν δι' όλων μας των δυνάμεων, με σταθερότητα και με πίστην εις τα αρχάς του δικαίου και τας παραδόσεις της ιστορίας μας.

Εις την εθνική αυτήν αποστολήν θα αφιερώσει η κυβέρνησις εις πρώτον στάδιον τας δυνάμεις της. Δια τούτο δεν έχει ούτε κομματικόν, ούτε πολιτικόν χαρακτήρα. Έχει χαρακτήρα σαφώς εθνικόν. Όταν, συν Θεώ - και θέλω να ελπίζω συντομότατα - θα έχει αντιμετωπισθεί το εθνικόν θέμα που συνταράσσει ολόκληρον τον Ελληνισμόν, η κυβέρνησις ενισχυομένη με νέας δυνάμεις θα ασχοληθεί με τα πιεστικότερα προβλήματα του τόπου. Και το κυριότερον εξ' αυτών είναι η ταχεία χάραξις της διαδικασίας που θα οδηγήσει στην θεμελίωσιν μιας πραγματικής και προοδευτικής Δημοκρατίας, στο πλαίσιο της οποίας θα έχουν θέσιν όλοι οι Έλληνες.

Εις την ζωήν όλων των Εθνών υπάρχουν στιγμαί που επιβάλλουν έξαρσιν ηθικήν και εθνικήν. Είναι αι στιγμαί εκείναι κατά τας οποίας ένας λαός, απογοητευμένος από το πρόσφατον και το απώτερον παρελθόν, αναζητεί με αγωνία τον δρόμον του. Και τας στιγμάς αυτάς ακριβώς ζει σήμερον η χώρα μας.

Το στάδιο που μεσολαβεί μεταξύ της δικτατορίας και της πλήρους αποκαταστάσεως της Δημοκρατίας είναι πάντοτε κρίσιμον. Για να αξιοποιηθεί ωφέλιμα, χρειάζεται πολιτική ωριμότης. Είμαι βέβαιος ότι οι Έλληνες και αι Ελληνίδες, μετά την οδυνηράν δοκιμασίαν των τελευταίων ετών, θα αποδείξουν ότι κατέχουν την βασικήν αυτήν πολιτικήν αρετήν. Και ότι θα ασκήσουν κατά τρόπον ώστε να διανοιχθεί, αποφασιστικά πλέον, ο δρόμος για την ελευθερίαν, την δημοκρατίαν και την ευημερίαν του Έθνους.

<<http://www.idkaramanlis.gr/html/arxeio/gr/740725.html>>



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ



004000091589